

T.C
SIIRT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
BÖLGESEL KALKINMA İKTİSADI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

BÖLGESEL EKONOMİK
KALKINMADA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ÖNEMİ:
HAKKÂRİ İLİ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bereket AKAY

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üye. Semih Serkant AKTUĞ

Ocak, 2021

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Siirt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi: Hakkari İli Örneği” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını; arz ederim.

Tezimin tamamı her yerde erişime açılabilir.

04.01.2021

Bereket AKAY

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET vi	
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	viii
TABLolar DİZİNİ	ix
GRAFİKLER DİZİNİ	x
BİRİNCİ BÖLÜM	4
BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE KAPSAMI	4
1.1. Kalkınma Kavramı	4
1.2. Bölgesel Kalkınma Kavramı	6
1.3. Bölge Kavramı ve Türleri	9
1.3.1. Ekonomik Yapı Açısından Bölge Türleri	11
1.4. Ekonomik Gelişme Düzeyine Göre Bölge Çeşitleri	12
1.4.1. Gelişmiş Bölge	12
1.4.2. Gelişmekte Olan Az Gelişmiş Bölge	13
1.4.3. Az Gelişmiş Bölge	13
1.4.4. Potansiyel Olarak Az Gelişmiş Olan Bölge	13
1.5. Bölgelerarası Dengesizlik Kavramı	14
1.5.1. Bölgesel Dengesizliğin Ortaya Çıkış Nedenleri	14
1.6. Bölgesel Kalkınma Politikasına Genel Bir Bakış	16
1.6.1. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Prensipleri	17
1.6.1.1. Sosyal Karlılık Prensiibi	17
1.6.1.2. Kalkınma Kutbu Prensiibi	17
1.6.1.3. Halkın Katılım Prensiibi	18
1.6.2. Bölgesel Kalkınma Politikasının Hedefleri	18
1.6.3. Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları	19

1.6.3.1.	Bölgesel Planlama	19
1.6.3.2.	Bölgesel Kalkınmayı Destekleyici Kamu Yatırımları.....	19
1.6.3.3.	Bölgesel Kalkınmayı Destekleyici Teşvik Tedbirleri	20
1.7.	Bölgesel Kalkınmayı Sağlayan Etkenler	20
1.7.1.	Bölge Nüfusunun Yapısı	20
1.7.2.	Bölgelerin Doğal Kaynakları	20
1.7.3.	Bölgenin Ülke İçindeki Coğrafi Konumu	21
1.7.4.	Bölgelerin Yerleşme Sistemi ve Yapısı	21
1.7.5.	Bölgelerin Sektörel Yapısı.....	21
1.7.6.	Bölgelerin Sermaye Yapısı	21
1.8.	Bölgesel Kalkınma Ajansları	22
1.8.1.	Kavramsal Olarak Bölgesel Kalkınma Ajansları	22
1.8.2.	Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Görevleri ve Özellikleri	23
1.8.3.	Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Çeşitleri ve Yasal Statüleri	24
1.8.4.	Bölgesel Kalkınma Ajanslarının İdari Yapısı	24
1.8.5.	Dünyada Bölgesel Kalkınma Ajansları	24
1.8.6.	Dünya Geneline Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Görevleri.....	26
1.8.6.1.	Kalkınma Stratejileri Oluşturmak	26
1.8.6.2.	Yatırımcı Çekmek.....	26
1.8.6.3.	Tanımlı Yapmak.....	26
1.8.6.4.	Bölgesel Yardım Hibelerini Kullandırmak ve Yönetmek	26
1.9.	Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları	27
1.9.1.	Geleneksel Yaklaşımlar.....	27
1.9.1.1.	Geleneksel Yaklaşımın Özellikleri	28
1.9.2.	Keynesyen Bölgesel Büyüme Modeli	29
1.9.2.1.	Bölgesel İhracat Modeli.....	29
1.9.2.2.	Bölgesel Yatırım Modeli	30

1.9.3.	Yeni Yaklaşımlar	30
1.9.3.1.	Endojen Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı	31
1.9.3.2.	Cazibe Merkezi Yaklaşımı	31
1.9.4.	Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Modeli.....	31
1.9.5.	İçsel Büyüme Modelleri.....	34
1.9.5.1.	Beşeri Sermaye Modeli	35
1.9.5.2.	Kamu Politikası Modelleri	36
İKİNCİ BÖLÜM.....		37
SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI.....		37
2.1.	Sivil Toplum Kavramı.....	37
2.2.	Sivil Toplumun Özellikleri.....	39
2.2.1.	Sivil Toplumun Demokrasi İle İlişkisi	40
2.2.2.	Sivil Toplumun Devlet İle İlişkisi	41
2.2.3.	Sivil Toplumun Kamusal İle İlişkisi.....	41
2.3.	Sivil Toplum Kuruluşları (STK)	44
2.3.1.	Kavramsal Olarak Sivil Toplum Kuruluşları.....	44
2.3.2.	Sivil Toplum Kuruluşlarının Amaçları	46
2.3.3.	Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi.....	47
2.3.4.	Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi	48
2.3.5.	Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri ve Fonksiyonları	53
2.3.5.1.	Bireysel İşlevler	55
2.3.5.2.	Sosyo-Ekonomik İşlevler.....	56
2.3.5.3.	Kültürel İşlevler	57
2.3.6.	STK’ların Hizmet Kalitesi Ölçümünün Önemi	58
2.3.7.	Sivil Toplum Kuruluşları Türleri	60
2.3.7.1.	Dernekler.....	60
2.3.7.2.	Vakıflar	63

2.3.7.3.	Kooperatifler	64
2.3.7.4.	Sendikalar.....	65
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		66
BÖLGESEL KALKINMADA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ÖNEMİ: HAKKÂRİ İLİNDE BİR ALAN ARAŞTIRMASI.....		66
3.1.	Hakkâri İli Hakkında Genel Bilgiler	66
3.1.1.	Hakkari İlinin Kent Kimliği İle İlgili Genel Bilgiler.....	70
3.1.2.	Ticaret	71
3.1.3.	Sanayi	72
3.1.4.	Eğitim	73
3.1.5.	Sağlık Hizmetleri.....	74
3.1.6.	Turizm	76
3.2.	Hakkâri’de Bulunan Sivil Toplum Kuruluşları	77
3.2.1.	Hakkâri’deki Siyasi Partiler, Dernekler, Kooperatifler ve Sendikalar	77
3.3.	Hakkari İlinde Bir Alan Araştırması	79
3.3.1.	Araştırmanın Amacı.....	79
3.3.2.	Araştırmanın Hipotezleri.....	80
3.3.3.	Araştırmanın Yöntemi	80
3.3.4.	Veri Toplama Araçları.....	80
3.3.5.	Araştırmanın Evren ve Örneklemi	81
3.3.6.	Verilerin Analizi	81
3.4.	Araştırmanın Bulguları.....	81
3.4.1.	Varsayımların Sınanması	81
3.4.1.1.	Normallik Sınaması.....	81
3.4.1.2.	Homojenlik Sınaması.....	82
3.4.2.1.	Güvenilirlik Analizi.....	82
3.4.2.2.	Demografik Özellikler	82

3.4.3. İstatistiksel Analizler	84
3.4.3.1. Cinsiyete Göre t Testi	84
3.4.3.2. Medeni Duruma Göre t Testi	86
3.4.3.3. Yaşa Göre ANOVA Testi.....	88
3.4.3.4. Eğitim Durumuna Göre ANOVA Testi.....	90
3.4.3.5. Gelir Düzeyine Göre ANOVA Testi	93
3.4.3.6. İkamet Durumuna Göre ANOVA Testi.....	97
3.4.3.7. Meslek Durumuna Göre ANOVA Testi	99
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	103
KAYNAKÇA.....	108
EKLER LİSTESİ	112
EK-1 ANKET FORMU	112

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****BÖLGESEL KALKINMADA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ÖNEMİ:
HAKKÂRİ İLİ ÖRNEĞİ****Bereket AKAY****Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üye. Semih Serkant AKTUĞ
2021, Sayfa: 123****Jüri: Doç. Dr. Mehmet DAĞ****Jüri: Doç. Dr. Osman YILMAZ****Jüri: Dr. Öğr. Üye. Semih Serkant AKTUĞ**

21. yüzyılda kalkınma kavramı bütün dünyanın neredeyse ortak sorunu haline gelmiştir. Günümüzde sıkça dile getirilen kalkınma kavramı 21. yüzyılda ortaya çıkan bir kavram olmayıp bireylerin varoluşundan bu yana toplumsal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletler kalkınma problemini çözmek için çeşitli politikalar üretmişlerdir. Özellikle İkinci Dünya Savaşının yıkıcı etkisinden sonra devletlerin kalkınmasında sivil toplum kuruluşlarının önemi göz ardı edilmeyecek kadar yüksektir. Son dönemlerde teknoloji ile birlikte globalleşen dünyada insanların daha fazla etkileşime geçtiği sivil toplum kuruluşlarının önemi günden güne artmaktadır.

Bu tez çalışmasında, bölgesel kalkınmada sivil toplum kuruluşları (STK)'nın rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada uygulanan anket sonucunda; Hakkari ilinin kalkınması için Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının tanıtım reklam politikalarının doğru ve etkin kullanılmadığı, bundan dolayı şehrin imaj sorununun olduğu, bazılarının halkın çıkarlarını öncelemeyen ve Hakkari ilinin temel sorunlarını göz ardı eden bir anlayışa evrildikleri dile getirilmiştir. Hakkari ilinde kalkınmanın gerçekleşebilmesi için Hakkari'de bulunan bütün sivil toplum hareketlerinin beraber hareket etmesi ve sivil toplum kuruluşlarının etkinlik sahasının genişletilmesi, halkın refah seviyesini yükseltecek sosyoekonomik projeler meydana getirmesi, devletin güçlü kurumlarından daha fazla destek bekledikleri sonuçları ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Bölgesel Kalkınma, Sivil Toplum Kuruluşları, Hakkâri.*

ABSTRACT
MASTER'S THESIS

**THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS REGIONAL
ECONOMIC DEVELOPMENT: CASE OF HAKKARI PROVINCE**

Bereket AKAY

Thesis Advisor: Asst. Prof. Semih Serkant AKTUĞ

2021, Pages: 123

Jury: Assoc. Prof. Dr. Mehmet DAĞ

Jury: Assoc. Prof. Dr. Osman YILMAZ

Jury: Asst. Prof. Semih Serkant AKTUĞ

In the 21st century, the concept of development has become almost the common problem of the whole world. The concept of development, which is frequently mentioned today, is not a concept that emerged in the 21st century, but has been a social problem since the existence of individuals. States have produced various policies to solve the development problem. Especially after the devastating effect of the Second World War, the importance of non-governmental organizations in the development of states is too high to ignore. The importance of non-governmental organizations, where people interact more and more in the globalizing world with technology, is increasing day by day.

In this thesis, the role of non-governmental organizations (NGOs) in regional development has been tried to be revealed. As a result of the questionnaire applied in the study; It was stated that some of the non-governmental organizations in Hakkari province for the development of Hakkari itself have evolved into an understanding that does not prioritize the interests of the people and ignores the basic problems of the Hakkari province. In order to realize the development in Hakkari province, all the civil society movements in Hakkari act together and the activities of non-governmental organizations are expanded, and the results they expect from the strong institutions of the state come out in terms of creating socioeconomic projects that will increase the welfare level of the people.

Keywords: *Regional Development, Non-Governmental Organizations, Hakkari.*

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÇS-AP	: Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Aile Planlaması
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
BKA	: Bölgesel Kalkınma Ajansı
BM	: Birleşmiş Milletler
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ECDI	: Kalkınmada Uluslararası İşbirliği Kuruluşları
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
M. Ö.	: Milattan Önce
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
STÖ	: Sivil Toplum Örgütleri
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLolar DİZİNİ

Tablo 3. 1. Hakkari Güncel Nüfus Değerleri	70
Tablo 3. 2. Normallik Sınaması Testi	81
Tablo 3. 3. Levene Test Sonuçları	82
Tablo 3. 4. Güvenirlik Analizi	82
Tablo 3. 5. Demografik Özellikler Tablosu	83
Tablo 3. 6. Cinsiyet ve Hipotezler Arası İlişkiler	84
Tablo 3. 7. Cinsiyete Göre Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları	86
Tablo 3. 8. Medeni Durum ve Hipotezler Arası İlişkiler	86
Tablo 3. 9. Medeni Duruma Göre Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları	88
Tablo 3. 10. Yaş ve Hipotezler Arası İlişkiler	88
Tablo 3. 11. Yaşa Göre Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları	90
Tablo 3. 12. Eğitim Durumu ve Hipotezler Arası İlişkiler	91
Tablo 3. 13. Eğitim Durumuna Göre Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları	93
Tablo 3. 14. Gelir Düzeyi ve Hipotezler Arası İlişkiler	93
Tablo 3. 15. Gelir Düzeyine Göre Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları	96
Tablo 3. 16. İkamet Durumu ve Hipotezler Arası İlişkiler	97
Tablo 3. 17. İkamet Durumuna Göre Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları	99
Tablo 3. 18. Tukey Testi	99
Tablo 3. 19. Meslek Durumu ve Hipotezler Arası İlişkiler.....	100
Tablo 3. 20. Meslek Durumuna Göre Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları	102
Tablo 3. 21. Tukey Testi	102

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. Bölgelere Göre Faal Dernek Sayısı	62
Grafik 2. Dernek Üye Sayılarının Türkiye Nüfusuna Oranı	62

GİRİŞ

Ülkelerin, ekonomik istatistiklere göre sıralandığı günümüzde, kalkınma şüphesiz ki öncelikli bir konudur. Bölgesel kalkınma, bölgesel gelişme farklılıklarını azaltmak ve sürdürülebilir bir hale getirmek her ülkenin öncelikli konulardan birisi olmakla birlikte, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm ülkelerin önemli bir yapısal sorunu olarak varlığını günümüzde hala korumakta ve giderek artan bir öneme sahip olmaktadır. Kalkınma kavramı toplumların istenmeyen bir seviyeden istenen bir seviyeye geçmesi için bireylerin varoluşundan günümüze kadar üzerinde politika ürettikleri önemli konuların başında gelmektedir. Kalkınmanın meydana gelebilmesi için devletlerin kendi gelişmişlik düzeylerine göre plan ve programlar uygulaması gerekmektedir. Bölgesel kalkınmanın gerçekleşebilmesinin bir diğer unsuru da bölgenin şartlarına uygun kalkınma programları ortaya koymak bölgenin kalkınmasında daha etkin bir rol oynayacaktır. Sivil toplum örgütlerinin ilk ortaya çıktığı dönem olan ilk çağlardan günümüze kadar her toplumun daha ferah bir yaşam sürmek için çeşitli politikalar ürettikleri bir alan olmuştur. Küreselleşmenin getirdiği kazanımlarla beraber sivil toplum kuruluşlarının her geçen gün önemi artmakta ve günümüzde de ekonomik, sağlık, eğitim, siyasal, turizm vb. konularda gönüllülük temeline göre meydana gelip hareket etmesinden dolayı en önemli sosyal dayanışma kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, hem kamunun destekleyicisi olması hem de menfaat gözetmeden meydana geldikleri için bölgesel kalkınma araçlarının etkin kullanılmasında önemli bir oyuncu konumundadır.

Günümüzde Türkiye’de ve diğer toplumlarda bölgesel kalkınma konusunda bir değişim meydana geldiği, her yeni dönemde yeni bir politika ve yaklaşım ortaya konulmuştur. Ortaya çıkan bu tablodan dolayı, bölge kavramını tanımlayacak bir olgu ortaya konulamamıştır; Belçika’da bölge kavramına karşılık olarak “kanton” kelimesi kullanılarak, “federe bir yapı” ifade edilirken, İspanya’da “otonom toplulukları”, Fransa ve İtalya’da ise “yerel birim” ifade edilmektedir. İktisadi manada ise “bölge kavramı: ekonomik olarak benzer özellikler sergileyen, etrafından belli açılardan farklılaşan mekânları” ifade etmektedir.

Kalkınma kavramı iki şekilde tanımlanmaktadır. Bunlar; klasik ve modern olmak üzere iki isimle adlandırılmaktadır. Klasik anlamda kalkınma kavramı, bölgeler

arasındaki gelişmişlik düzeylerinin minimize edilmesi daha açık ifade edilecek olursa gelişmemiş bölgelerin de gelişmesini, kalkınmasını ifade ederken; modern anlamda ise; gelişmişlik düzeyi düşük olan bölgelerin, rekabet gücü ve mevcut potansiyellerinin artırarak daha genel bir çerçevede kalkınma kavramını ele almıştır. Bölgesel kalkınma sınıflandırılırken demografik yapı, gelir düzeyi, mali yapı, eğitim, altyapı ve sağlık gibi unsurları da kapsamaktadır. Bunun için bölgesel kalkınma kavramı sadece bir bölgenin ekonomik boyutuyla ilgilenmeyip aynı zamanda ekonomik, sosyal, kültürel gibi konularda da önemli bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tarihin her döneminde insanların teşkilatlanma biçimleri farklı olmuştur. Bu teşkilatlanma biçimleri bireylerin yaşadıkları çevrelerde anlam ve perspektiflere göre zaman içerisinde; ilkel, feodal, modern toplum vb. gibi bazı gruplamalara tabi tutulmuşlardır. Bunun yanında sivil toplum örgütleri dönemin gelişmiş ve çağın aydınlık yüzünün temsilcileri olmuşlardır. Bu açıdan da sivil toplum, hiçbir üst kimliğe ve gerçekçiliğe başvurmadan kendi gelişimine yön ve anlam verebilen, bunun için gereken dinamikleri içeren, devletten özerk, devamlı bir gelişim içinde yer alan kişilerle örgütlenmeler topluluğudur. Sivil toplum örgütleri, devlet-toplum ilişkisindeki bağı oluşturmaktadır. Bu açıdan sivil toplum, önemli düzeyde politik toplumun, yani devletin haricinde bulunan ve sosyal gruplarca doldurulan alanı belirtmek üzere değerlendirilen bir kavramdır. Sivil toplum olgusu gittikçe katılıma açık, farklı hale gelmiş, demokratik bir toplumu belirtmek üzere daha geniş anlamda değerlendirilebilmektedir. Günümüzde sivil toplumla demokratik toplum hemen hemen eş anlamda kullanılmaktadır. Sivil toplumu sırtlayan toplumsal ya da politik gruplar sivil toplum örgütleridir. Türkiye’de bu çeşit grupları belirtmek üzere “Sivil Toplum Kuruluşları” (STK) ya da “Sivil Toplum Örgütleri” (STÖ) kavramları ele alınmaktadır. Bugün STK’lar, globalleşme çağının politikasını meydana getiren unsurlar arasındadır.

Sivil toplum kuruluşu nitelendirilmesinin yapılabilmesi için öncelikle meydana gelen oluşumun devlet dışı bir kuruluş olması gerektiği ifade edilmektedir. Birleşmiş Milletler Ekonomi ve Sosyal Konseyi STK’yı şu şekilde ifade etmektedir; *“devletlerarası anlaşma temeline dayanmayan bütün uluslararası örgütler hükümet dışı örgüttür”*. Bu kuruluşlar devlet yapısında bulunmayan başka bir ifadeyle kamusal alanın haricinde bulunan, ancak politik iradeye ve yönetime kamuoyu meydana

getirmek yoluyla etki edebilecek işlevsellikte bulunan örgütlenme çeşitleridir. STK'nın en önemli niteliği devlet harici kuruluşlar olmaları olsa bile büyüklükleri de sayıları da, bilhassa hükümetlerin onlara destek oldukları yerlerde çoğalmasındır. Günümüzde kendini STK şeklinde tanıtan pek çok kuruluş kamuyla bir şekilde ilişkileri bulunduğu ve kısmen de finansman ihtiyaçlarını doğrudan kamu desteğiyle sağladıkları görülmektedir. Çalışma kapsamında da bölgesel ekonomik kalkınmada büyük önem arz eden sivil toplum kuruluşlarının önemi ele alınarak Hakkâri ili örnek olarak çalışılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kalkınma kavramının tanımı ve kapsamı detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölüm sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarının tanımı ve temel özellikleri kapsamlı bir şekilde anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise; Hakkâri ilinin sosyal-kültürel yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde ayrıca Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşların Önemi: Hakkâri Örneği anket çalışması ile ilgili genel bilgiler, açıklamalar ve son olarak da yapılan anket uygulamasının analizine ait bulgular yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE KAPSAMI

1.1. Kalkınma Kavramı

Bölgesel kalkınma kavramı, ülke genelinde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan, bölge dinamiklerini dikkate alan, çoğulculuk ve sürdürülebilirliği temel amaç edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve sosyal potansiyelin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaç edinen çalışmalar bütünü olarak tanımlanabilmektedir (İldırar, 2004:16).

Kalkınma kavramı, ülkedeki iktisadi, sosyal ve siyasi dönüşümü sağlayarak birey yaşantısının hem maddi hem manevi olarak gelişme kaydetmesi, ilerlemesi ve toplum refahının daha üst seviyelere taşınmasıdır. Bu açıdan bakıldığında kalkınma, ölçümlere bağlı bulunan ve GSMH'daki artışla tespit edilen iktisadi gelişimi içermekle beraber, ekonomik ve toplumsal değişimleri de içinde barındırmaktadır. Kalkınma süreci, milli gelirdeki sayısal artışa ek olarak kurumlardaki yapısal değişimleri, iktisadi ve sosyal yaşantının yeniden şekillenmesini, toplumun değer yargılarında, dünyaya bakış açılarında ve davranış kalıplarındaki değişiklikleri de kapsamaktadır. İlaveten piyasanın işlerliğine katkı sağlayacak düzenlemelerin ekonomik ve toplumsal yapıda meydana gelecek olan değişimlere katkı sağlayacak ve bu düzenlemeleri de yine kalkınma kavramı içinde değerlendirmek doğru olacaktır (Çeken, 2008).

Kalkınma, sadece ekonomik olarak bireylerin refah seviyesinin yükselmesi değil aynı zamanda; eğitim, sağlık, kültür, altyapı vb. konularda da ilerleme anlamını da ifade etmektedir. Bundan dolayı kalkınma teorisi, sadece ekonomik faktörlerle ilişkili olmayıp bunlara ek olarak sosyo-kültürel, siyasi ve psikolojik faktörlerle de bir ilişkisi vardır (İldırar, 2004: 5).

Kalkınma, toplumun daha ferah bir yaşam sürebilmesi için politika uygulayıcıların, belirli ekonomik politikaları takip ederek, toplumun değişim ve dönüşümünü amaçlarlar. Bu bakımdan kalkınma, gerek toplumsal gerekse de ekonomik konularla ilgilendiği için oldukça geniş bir anlam ifade etmektedir (Çakmak, 2008: 36).

Bir ekonomide kişi başına milli gelir artışı ve bireyler arasındaki dengeli gelir dağılımını aynı zamanda ülkenin sanayileşme hamlesi ve kalkınmanın başlangıcı olmaktadır. Çünkü hayat standartlarındaki gözle görülür iyileşmeler bireylerin tasarruf yeteneklerinin güçleneceği anlamına gelir, tasarruf yeteneği artan bireyler yatırımlara kaynak aktarımı sağlayabilecek duruma gelmiş demektir. Yatırımlara yönlendirilen bu tasarruflar ülkenin milli gelirine de pozitif yansımış olacaktır (Çeken, 2008).

Kalkınma kavramının içeriği, kuramı, amaçları, politikaları 1950'lerden bugüne kendini sürekli revize etmiştir. Kalkınma ekonomisi kavramlarından görelü üstünlüğün yerini, günümüzde sürdürülebilir rekabete bıraktığı görülmektedir. Rekabete dayalı küresel düzende ayakta kalabilmek büyük bir önem arz etmektedir. Fiyat avantajı temelinde açıklanan mutlak üstünlüklerin aksine, günümüzde sürdürülebilir kalkınma için yaratıcı güç ve yeniliklerden elde edilecek avantajlara vurgu yapılmaktadır. Bu avantajları elde edebilmek için ise fiziksel yatırımlar yerine AR-GE harcamalarının artırılması gerekmektedir. Devletler, ekonomik kaynakların ve refahın eşit dağılımını sağlaması ve dengesiz kalkınmayı önlenmek için dezavantajlı ekonomik aktörlere sağlanan doğrudan destekleri iptal ederek avantajlı ekonomik alanlara yönlendirilmelidir. Günümüzde doğrudan müdahale, yerini destek ve yönlendiricilik temelinde sorumluluğu kamu ve özel sektöre bıraktığı görülmektedir (Yavilioğlu, 2002).

Kalkınma kavramına, büyüme ve kalkınma kavramları arasındaki farklılıkları ortaya koyarak da açıklama getirilmiştir. Genel olarak ekonomik büyümeden bahsedildiği zaman, ürün miktarının daha fazla olması anlaşılırken, ekonomik kalkınma daha fazla ürünün yanında üretim, dağıtım ve ürün çeşitlendirmesini de kapsamaktadır. Büyüme; yatırım, çıktı, tüketim ve gelir olarak ekonomik ölçeğin niceliksel değişimini göstermektedir. Kalkınma ise; buna ek olarak kurumlarda, davranışlarda teknolojiyi ve yeniliği de içeren ekonomik yapının niteliksel değişimini göstermektedir. Kalkınmanın büyümeden farklı olarak içerdiği unsurlar ise şunlardır (Yavilioğlu, 2002):

- Sürdürülebilir büyüme,
- Üretim ve tüketim kalıplarında yapısal farklılaşma,
- Teknolojik ilerleme,
- Toplumsal, siyasi ve kurumsal modernizasyon,

- Beşeri şartlarda gelişmedir.

1.2. Bölgesel Kalkınma Kavramı

İnsan kaynaklarının, ülkedeki ekonomik ve toplumsal potansiyelin tam olarak kullanılması sayesinde bölge refahında bir artış meydana getirilmesini hedefleyen araştırmaların tamamı bölgesel kalkınma olarak tanımlanabilmektedir (Saraç, 2006).

Bölgesel kalkınma; bölgenin kendine özgü kaynaklarının hareketlendirilmesi, girişimciliğin teşvik edilmesi, bölgenin gelir düzeyinin ve yaşam kalitesinin artırılmasıdır. Başka bir ifadeyle bölgedeki gelir artışına göre sosyo-ekonomik yapının değiştirilmesidir. Yani sosyo-ekonomik refahın sürekli iyileştirilmesi ifade eder (Sarıhan, 2011).

Bölgesel kalkınma, devlet kaynaklarının daha etkin ve daha verimli kullanılması neticesinde ülkede bulunan bölgeler arasındaki dengesizliklerin ortadan kaldırılması veya minimize edilmesi noktasında sosyal ve kültürel taraflarının olduğu önemli konuların başında gelmektedir. Buna paralel olarak Adam Smith, ekonomik faaliyetlerin ekonomik kalkınmasının gerçekleştirilebilmesi için belirli bölgelerde olması ve bu bölgelerde enerji ve hammadde kaynaklarının mevcut olması, coğrafi konumun üretime uygun olması, pazara ulaşılabilecek kadar yakın olmasıyla yakından ilişkili olduğunu ifade etmiştir (Ersungur, 2016: 100).

Endüstrinin desteklenmesi, endüstri altyapısının iyileştirilmesi ve emek piyasalarının geliştirilmesi ve genel düzenlemelerin yapılması ise kalkınmanın bir süreci olarak da değerlendirilmektedir. Bunun yanında sanayileşme faaliyetlerinin sadece belirli bölgelerde yoğunlaşması sonucunda ortaya çıkan dengesizliği ortadan kaldırmak için gelişmemiş bölgeleri gelişmiş bölgelerin standartlarına yaklaştırmak ve refah seviyesinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Benzer şekilde hedeflenen bölgelerde ve iş sınıflarında yatırım ölçütlerini çoğaltarak bölgede bulunan bireylerin ekonomik durumunun iyileştirilmesi hedeflenmektedir (Sevinç, 2011: 40).

Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik adaletsizliği ortaya koyan unsurlardan en önemlisi doğal faktörlerdir. Ülkenin bölgeler arasında iklim, ulaşım rahatlıkları, yükseltisi, bitki örtüsü vb. etkenler sosyo-ekonomik çeşitliliklere yol açabilmektedir. Bölgelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar, tüketici seçimlerinin çeşitliliğinden ve

bir makroekonomi birimi olan hane halklarının ülkenin bütün bölgelerinde farklı sayıda olmalarından kaynaklanmaktadır. Hane halkının işgücü olarak farklı nitelik ve verimlilik düzeylerinde, farklı gelir seviyesinde, tüketici şeklinde farklı tercihlerde bulunmalarından, girişimci olarak bölgenin şartlarına uygun şekilde farklı sektörlerde iş olanakları geliştirme ve faaliyet göstermeleri gelişmişlik düzeyini yakından etkilemektedir. Bölgesel gelişmenin ana belirleyicileri yenilikçilik, altyapı ve beşeri sermayedir (Savrul, 2012).

Bölgesel kalkınma; 1930 yılından sonra ortaya çıkarak, kalkınmaya yönelik politikalar da ana unsurları meydana getiren bölgesel ve yerel seviyedeki; kamu, özel ve sivil toplum kuruluşlarının karar verme süreçlerine dahil olmaları ve böylece kaynakların daha verimli ve daha etkin bir şekilde harekete geçirilmesiyle, bölgesel gelişmişlik farklarının minimize edilmesiyle milli kalkınma planları yönünde, yerel odaklı çalışmaları esas alır (Savrul, 2012).

Bölgelerin rekabet gücünün yükseltilmesi ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik politikalar arasında dengeyi gözeten; yapısal ve temel politikalar bütünü olarak görülmektedir (Savrul, 2012).

Dengeli bir bölgesel kalkınmadan beklenen; üretim, hizmet yatırımlarını ve dağılımlarını en iyi biçimde yansıtan sistemin hayata geçirilmesidir. Nüfus ve gelir dağılımı kadar diğer kaynaklar da verimli kullanılmalıdır. Endüstrileşmiş bölgeler girişimci için farklı avantajlar sunduğundan yatırımlar da bu bölgede toplanmıştır. Ayrıca altyapı hizmetleri, coğrafi durum, sermaye, birikim, çevrenin destek gücü, girişim kabiliyeti, talep yapısı ve düzeyiyle teşvik önlemleri vb. unsurlar bölgesel kalkınma dinamiklerine etki edebilmektedir (Savrul, 2012).

Teknolojideki hızlı değişim sermaye hareketliliğindeki artışı ve bölgelerarası rekabeti de beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda ise bölgelerarası rekabet olgusunun meydana gelmesi, bölgesel kalkınma kavramını 2000’li senelerin merkezi durumuna ulaştırmış ve bu rekabette başarı ihtimalini yükseltmenin bölgesel müdahaleyle mümkün olduğu sonucuna varılmıştır (Yayar ve Demir, 2012).

Bir ülke kendine ait ekonomik yapısı ve gelişim koşulları bulunan bölgelerin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu bölgeler arasında ekonomik,

fiziksel ve toplumsal yönlerden büyük farklar ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin nihai amaçları arasında ise bu farklılıkların ortadan kaldırılması vardır. Çünkü bu farklılıkların giderilmesi ülke ekonomisi bakımından önem taşımaktadır. Bölgesel kalkınmanın ülke ekonomisi açısından sağladığı yararlar aşağıda ifade edildiği gibidir (Yayar ve Demir, 2012):

- Ülkenin farklı bölgelerinde yer alan kaynakların iktisadi faaliyet alanında değerlendirilmek suretiyle hızlı bir kalkınma sürecinin gerçekleştirilmesi,
- Ülke nüfusu ile kaynaklar arasında dengeli bir dağılımın oluşturulması,
- İktisadi bölge ve kentleşme olgularının, ekonomik gelişme ile uygun tertip edilmesi,
- Bölgeler arası gelişmişlik düzeyi arasındaki farkların ortadan kaldırılması.

Kalkınma ekonomisi için önemli bir kavram olarak bilinen göreceli üstünlük, sürdürülebilir rekabet gücüne yerini bırakmak zorunda kalmıştır. Kalkınma alanında bir istikrar ve süreklilik elde etmek isteniyorsa bunun altında yatan temel etken yenilikçi gücün varlığı ve yenilikler sonucu elde edilen avantajlardır. Fakat yeniliklerin sağlamış olduğu bu üstünlükleri elde edebilmek için yatırımlardan çok, AR-GE yatırımlarına yönelmek gerekmektedir (Tolunay ve Akyol, 2006).

Bölgesel gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmaya ilişkin politikalar dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gündemine 1950'li yıllarda gelmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. OECD ülkelerinin genelinde bölgesel kalkınma politikaları 1950 ve 1960'lı senelerde uygulanmıştır. Bu dönemler, dünyada genel anlamda güçlü bir iktisadi gelişmenin amaçlandığı ayrıca mali bir genişlemenin meydana geldiği ve işsizlik oranının düşük olduğu bir döneme denk gelmiştir. Bölgesel gelişme politikalarında esas amaç; hızlı bir sanayileşme ile birlikte çoğalan bölgesel gelişmişlik farklarını azaltarak dengeli ve daha adil bir gelişmenin meydana getirilmesine ilişkindir. Bölgesel kalkınma için yeni politikaların belirlenmesi, var olan politikaların yenilenmesi veya daha etkin duruma ulaştırılması için geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi, endüstriyel bölgelerin kurulması ve kırsal büyümenin kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir (Gökbunar ve Duramaz, 2015).

1.3. Bölge Kavramı ve Türleri

Bölge kavramı tanımlaması yaparken öncelikle Türk Dil Kurumu'nun (TDK) yapmış olduğu tanımlamaya bakılabilir. Buna göre bölge “sınırları idari, ekonomik birliğe, toprak, iklim ve bitki özelliklerinin benzerliğine veya üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçasıdır” şeklinde ifade edilmektedir (TDK, 2020).

Bölge sözcüğü ifade ettiği mekânın özelliklerine göre farklı anlamlara gelebilmektedir. Bu bazen, bir mahalle, bazen bir ilçe veya birkaç ilden oluşan yöreler hatta birkaç ülkenin meydana getirdiği kara parçaları olabilmektedir (Eraydın, 2003). Bölge kelimesinin etimolojik kökü Latince “regio: çevre-alan” manasında bir kökten türemiştir. Çok boyutlu oluşu itibari ile bölge sınırlarının çizilmesi oldukça zor bir iştir. Bu sebepten dolayı kullanılan coğrafik, kültürel, etnik, kentsel ve yönetsel ölçütler, bölge kavramı için birçok farklı tanımın yapılma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır (Eraydın, 2003).

Bir bölge tanımı yapılırken bir veya daha fazla özellik kullanarak, belirli bir alanda ikamet etmekte olan bireylerin tamamını kapsayacak kavramlarla da tespit edilebilir. Sosyal bilimlerde alanında bu hedefle en fazla kullanılan özellikler arasında etnik, kültürel veya dinsel nitelikler, iklim veya topografya, sınai veya kentsel ilerleme, idari birimler, iktisadi uzmanlaşma, uluslararası politik ilişkiler gösterilebilir (Apan, 2004).

Dolayısıyla bölge tanımlamaları ve sınırlar yapılırken esas olan husus baz alınan kriterlerdir. Doğal ve beşeri olaylarda meydana gelen değişikliklere göre süreç içerisinde değişiklik gözlemlenebilmektedir (Özçağlar, 2003).

Bölgenin temel özellikleri, coğrafi alan ile sınırlandırılması, ekonomik ve sosyal yapının benzerliği, ortak tarihi geçmiş kapsamında ortak etnik, kültürel ve dini nitelikleri bulunan, aynı dili konuşan halklardan meydana gelmesidir. Coğrafi anlamda bölge kavramı ise toprak, mineral ve madenler gibi yenilenmesi mümkün olmayan doğal kaynakların bulunduğu alanı ifade etmek için kullanılır (Özçağlar, 2003).

Globalleşme ve bölgeselleşme süreci post-fordist üretime geçiş, post modernizm, bilginin yükselen değeri vb. iktisadi, toplumsal, teknolojik ve siyasi farklılaşmalar

geleneksel bölge olgusunu tartışma konusu yapmıştır. Geleneksel anlayışa göre bölge; yan yana yerel birimlerin mekânsal bütünlüğüyle meydana gelen, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde sınırları belirlenmiş birimdir. Global anlayışa göre bölge; ilişki ağıyla tespit edilen, mekânsal süreklilik koşulu bulunmayan yerellerin meydana getirdiği uluslararası ilişkilere doğrudan açılan bir birim şeklinde kabul edilmektedir. Ağın niteliği ve boyutu, yerelin böylelikle bölgenin gelişmişliğini tespit etmektedir. Bu durumda yerel dinamikler iktisadi ve bölgesel kalkınmanın birbirini tamamlayan unsurlarıdır (DPT, 2000).

Küreselleşme sonucu meydana gelen değişimler bölge kavramına yeni anlamlar kazandırmıştır. Geleneksel anlayış ve küresel anlayış açısından bölge kavramının tanımı farklılık arz etmektedir. Gelenekselciler, mekânsal bütünlüğe dayalı birden fazla bölgenin bir araya gelmesi ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde sınırları çizilmiş birimi belirtir. Küreselcilere göreyse, sosyal ilişkiler ağı tarafından tespit edilen, mekânsal süreklilik kıstası taşımayan yereller tarafından oluşturulan, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan ve sınırları esnek olan bir birimdir (Bozkurt, 2006).

Bölge kavramı, tarihçilerin ve coğrafyacıların uzun zamandır dikkatini çekmiştir. Fakat kitle üretimiyle beraber bölge kavramı ekonomik ve sosyal hayatın temelini oluşturmaktadır (Özçağlar, 2003).

Bölgeler rekabetçi globalleşen ekonomilere etki edecek kadar geniş bir alan, bölgesel topluluk üyelerindeyse makul bir güven ilişkisi meydana getiremeyecek kadar küçük bir alanı ifade etmektedir. Bu açıdan kalkınma stratejilerinin ve süreçlerinin gelişimi sürecinde bölgeler gün geçtikçe daha önemli bir unsur haline gelmektedir (Özçağlar, 2003).

Tarihsel anlamda çevre-alan manasına gelen bölge oldukça geniş ve sınırlarının çizilmesi güç olan bir terim şeklinde nitelendirilir. Bundan dolayı bölge tanımlanırken farklı ölçütler kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bu ölçütleri; coğrafi, kültürel, etnik kentsel ve yönetsel olduğu görülür. Bölgesel kalkınmanın odağında bulunan ve 'bölge' şeklinde nitelendirilen kavramı bazı kriterlere göre tanımlamak mümkündür (İldırar, 2004: 9).

- Coğrafi bölgeler
- Kültürel bölgeler
- Yerleşim ve yoğunluk açısından bölgeler
- Tarihsel bölgeler

1.3.1. Ekonomik Yapı Açısından Bölge Türleri

Türdeş bölge, olabildiğince birbirine yakın özellikler gösteren, birbirine komşu alanlar topluluğudur. Türdeş bir alanın sınırlarını belirlemek için aynı özellikleri gösteren alanların gruplandırılması yeterlidir (Dinler, 1986:87). Bu bölgeler özellikleri itibariyle, birbirine yakın olan bölgelerden ortaya çıkan sürekli bir mekandır. Türdeş olması gereken niteliklerde, gelir düzeyi, üretilen mal ve hizmetlerin cinsi, nüfusun sosyal ve ekonomik özellikleri, coğrafi konum vb. şekilde sıralanabilir.

Diğer bir bölge çeşidi ise kutuplaşmış bölgedir. Kutuplaşmış bölge; bir iç yapısı olan, bir merkez veya farklı yaşama biçimlerini bir arada tutan merkezlere bağlı birçok çevreyi içine alan, çevreyi merkeze bağlayan bağların sosyal ve ekonomik ilişkilerin kaybolması ya da başka bir merkez lehine zayıflaması özelliği ile sınırlanmış bir birimdir (Polatkan, 1968:20). Kutuplaşmış bölge kavramı, bölgenin diğer birimleri arasındaki ilişkileri ifade eden bir tanımlama sağlar. Formel olarak bağımsız ve polarize grupları ve her bir kutuplaşmış küme içerisindeki hiyerarşiyi tanımlamaya yardımcı olur (Boudeville,1966:10).

Kutuplaşmış bölgelerin özellikleri aşağıdaki gibidir;

- Merkezi bir yönetici şehri vardır.
- İhtisaslaşma gelişmiştir.
- Merkezi şehirle fonksiyonel açıdan sosyo-ekonomik bir gelişme vardır.
- Yaşama standardı yüksektir.
- Üretim gücü ve diğer devletlerle ilişkileri üst seviyededir.

Plan bölge, ülkelerin devreye koyduğu kalkınma araçlarının dar bir alan içinde yani bölgeye yönelik uyguladığı kalkınma hareketleridir. Plan bölgeler, devletin kalkınma araçlarının uyguladığı sahanın ekonomik, sosyal, coğrafik, kültürel ihtiyaçlarını göz önüne alıp bütün bölgelere tatbik eder ya da ülkenin belli yörelerine uygun planlar yapılır. Plan bölge, ekonomik ve rasyonel karar almada bir uyum esasına

dayanır. Planlama yapılırken bölgenin diğer bölgelere göre avantaj ve dezavantajlarını da hesaba katılması gerekmektedir. Plan bölge yapılırken homojen ve polarize bölge ayrımları da bölge planlamasına önemli katkılar sağlar ve daha sağlıklı kararlar alınmasında çok önemli katkılarının da olduğu unutulmamalıdır (Ersungur, 2016: 114).

Plan bölge, bir kentin sınırlarını aşan daha kapsamlı, ülke sınırlarından daha küçük ve yönetim açısından ülkenin yönetim şekliyle örtüşen kendine has bir bütçeye sahip birim olarak da nitelenebilir. Planlanan politikalara göre şekil alan ve bütün bölgenin kriterlerine çabuk uyum sağlayıp hızla gelişen ve yakın zamanda cazibe merkezi haline gelen bölge olarak nitelenebilir (İldırar, 2004: 11).

1.4. Ekonomik Gelişme Düzeyine Göre Bölge Çeşitleri

1.4.1. Gelişmiş Bölge

Gelişmiş bölge; iktisadi, ekonomik ve çeşitli sosyal faktörler yönünden ülkenin diğer bölgeleriyle kıyaslandığında daha ileri olan bölge olarak tanımlanır. Gelişmiş bölgelerde, gelir artış hızı, gelir seviyesi, eğitim ve sağlık hizmetleri seviyesi ülke ortalamasının üstündedir. Bununla beraber sosyal ve kültürel göstergeler açısından da bölge gelişmiştir (Gündüz, 2006: 13).

Gelişmiş bölgelerde üretime yönelik yatırımlar bulunduğu gibi eğitim, sağlık, elektrik, yol, su gibi altyapı yatırımları yapılmakta, nüfus yoğunluğu az, hastane imkânları ve doktor sayısı nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede olmaktadır. Bununla beraber sosyal ve kültürel düzeyin yüksek olması, doğum oranlarını düşürmektedir. İşgücüne dayalı işlerde çalışan sosyal sigortalıların düzeyi ve park, otel, yeşil alan, tiyatro, sinema vb. toplumsal ve kültürel gereksinimlerin giderilme düzeyi yüksektir (Erkal, 1982: 9-10).

Bütün bunlara bağlı olarak gelişmiş bölgelerde emek gücüne olan ihtiyacın artması istihdam imkânlarını artırmakta, bu da bölgeye yeni göçlerin gelmesine zemin hazırlamaktadır. Bu bölgelerde çalışanların sosyal güvenlik ve diğer sosyal hakları diğer bölgelerdeki çalışanların durumuna göre daha iyi seviyedir. Çalışanların büyük çoğunluğu sigortalı, kalifiye ve vasıflı kişilerdir. Ülkenin kalkınmasına katkıda bulunan söz konusu gelişmiş bölgelerde tasarruf oranı diğer bölgelere göre yüksektir (Gündüz, 2006: 13).

1.4.2. Gelişmekte Olan Az Gelişmiş Bölge

Gelişmekte olan az gelişmiş bölgelerde bulunan bireylerin ülkenin diğer gelişmiş bölgelerinde yaşayan bireylere göre gelirleri, kişi başına düşen milli gelir düzeyinin altında olduğu için gelişmiş bir bölge olarak tanımlanmazlar. Gelişmekte olan az gelişmiş bölgelerin gelişme hızı ülke gelişme hızının üstünde olmasına rağmen gelişmiş bölgeler kategorisine daha yakın tutulurlar. Bu bölgelerin gelişme potansiyelleri ülkenin az gelişmiş bölgelerine nazaran daha fazla olsa da, gelişmeleri zaman alacaktır. Gelişmekte olan az gelişmiş bölgelerin gelişmesinin zaman almasının sebepleri arasında politika uygulayıcıların bölgenin dokusuna uygun plan ve program geliştirememeleri, bölgede yer alan efektif iş gücünden yeterince yararlanmamaları olarak gösterilir (Doğan ve Yıldız: 2007: 151).

1.4.3. Az Gelişmiş Bölge

Az gelişmiş bölge, bir ülke sınırları içerisinde yer alan belli bir zaman diliminde farklı sosyal ve ekonomik faktörler yönünden diğer bölgelerle karşılaştırıldığında iktisadi ve sosyal olarak geri kalmış bölge olarak tanımlanabilir (Baysal, vd. 2010: 6).

Az gelişmiş bölgelerde gelir seviyesi ve gelir artış hızı düşüktür. Tarım ekonomisi hâkimken, ekonomiye katkıda geridir. Nüfus artış hızı ülkenin nüfus artış hızına göre daha yüksektir. Toplam nüfus içinde 0 – 14 yaş grubun oranı yüksektir. Kadın nüfus istihdam oranının erkek istihdam oranına göre daha yüksek olması, kadını üretici durumuna geçirmiştir. Sendikalaşma oranı ülke ortalamasının altında yer almaktadır. Tasarrufların düşük olması yatırımlar için sermaye kısıtlılığına sebep olmakta, yerel pazar ekonomisi milli pazar ekonomisine uyum sağlayamamaktadır. Bölgede alt yapı yatırımları yeteri düzeyde gelişmemiştir. Üretim faktörlerinin verimliliği düşük seviyededir. İletişim ve ulaştırma ağı yetersizdir. Daha gelişmiş bölgelere doğru göç oranı yüksektir. Kentleşme düzeyi ülke kentleşme oranına göre daha düşüktür. Çocuk ölümleri oranı ülke ortalamasının üzerindedir (Erkan, 1999: 4).

1.4.4. Potansiyel Olarak Az Gelişmiş Olan Bölge

Gelişmişlik düzeyi bakımından yetersiz bölge olarak tanımlanır. Bu tip bölgelerde kişi başına düşen milli gelir ülkenin milli gelir ortalamasının üstünde olsa da, gelişme hızları ülkede bulunan diğer bölgelere oranla günden güne düştüğü için bu bölgelerde zamanla yaşam standartları düşecek ve az gelişmiş bölge kategorisinde

değerlendirileceklerdir. Potansiyel olarak az gelişmiş olarak tanımlanan bölgelerin zaman içerisinde geriye gidişinin sebepleri arasında, tradisyonel endüstrinin çökmesi, endüstriyel faaliyetlerin devamını sağlamak için gerekli olan fiziki altyapıların yetersiz hale gelmesi ve yeraltı-yerüstü kaynakların azalması şeklinde sıralanabilir. Bu tip bölgelerin az gelişmiş bölge tanımından çıkabilmeleri için öncelikle devlet politikalarının bölgenin şartlarına uygun olması ve zaman tanınması gerekmektedir (Doğan ve Yıldız: 2007: 152).

1.5. Bölgelerarası Dengesizlik Kavramı

Bölgesel dengesizlik kavramı, bir ülkenin herhangi bir bölgesinde sürdürülen farklı ekonomik çalışmalar sonucunda oluşan ekonomik gelir ve sosyo-politik farklılıkları tanımlar. Burada tek bir bölgeyle ilgili gelir seviyesi, gelirden yükseliş vb. göstergelerin değil bununla birlikte eğitim, sağlık, altyapı gibi farklı iktisadi temel göstergelerin geri kalmış olmasını da ele alır. Bu yaklaşım bölgelerarası dengesizlik konusunda yeterince açıklayıcı bir ifade bulunmamaktadır. Bununla birlikte bölgeler arasındaki dengesizlik bir ülkenin bütün ekonomik göstergeleri arasındaki eşitsizliği ifade etmektedir. Bundan dolayı, bölgesel istikrarsızlık, bir ülkenin farklı alanlarında karşılaşılan bütün eşitsizlikleri şeklinde ifade edilebilir. Ancak bu tanımda makro bir yaklaşım olarak tanımlanır. Bölgesel istikrarsızlık, dar bir çerçevede açıklanacak olursa, iktisadi ve toplumsal fırsat eşitsizliği biçiminde ifade edilebilir. Bu tanıma açarsak, “ekonomik fırsat eşitsizliği”, çeşitli bölgelerdeki insanların hem iş bulma da, hem de eşit işe eşit reel ücret temin etme fırsatına sahip olamamalarını belirtirken; “sosyal fırsat eşitsizliği” ise çeşitli bölgelerde yaşamakta olan insanların, sağlık-egitim hizmetlerinden, kültürel faaliyetlerden aynı oranda faydalanamamalarıdır. Öyleyse bölgesel dengesizlik, bir ülkenin herhangi bir yöresinde yaşayan insanların, aynı değerde iş bulma, aynı değerde iş, aynı değerde ücret vb. toplumsal hizmetlerden sağlık, eğitim, altyapı, kültür gibi iktisadi eşitliklerden aynı oranda yararlanamaması şeklinde ifade etmek mümkündür (Demir, 2002).

1.5.1. Bölgesel Dengesizliğin Ortaya Çıkış Nedenleri

Ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, bölgelerarası gelişmişlik seviyesinin ortaya çıkışı, sanayi devrimi ile birlikte ekonomik gelişmenin olduğu her yerde her ülkenin mutlaka tanışacağı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi hayatta, gelişmiş ve

az gelişmiş kavramlarla nitelendirilen gelişmişlik olgusu, sadece ülkeler arasında değil aynı zamanda bir ülkenin farklı bölgeleri arasında bile ortaya çıkmaktadır. Devimsel bir yapıya sahip olan, gelişme sürecine yön veren iktisadi faktörlerin ülke mekânı üzerinde farklı yoğunluklardaki dağılım bölgelerarası ve kentler arası gelişmişlik farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Küçüker, 1998: 425).

Günümüzde her ülkede gelişmişlik farkları vardır. Ülkeleri gelişmiş ve gelişmekte olan yöre tanımına tabi tutmak, aynı zamanda gelişmiş olan ülkelerin kendi bölgeleri coğrafi konumları arasında da benzer bir sonucun olduğunu ifade doğru olacaktır. Kısaca açacak olursak bölgesel eşitsizlik, aynı alanın farklı yerlerinde görülen ekonomik, eğitim, sağlık, altyapı vb. gibi eşitsizlik olarak görülebilir.

Sanayi devrimi, bir ülkenin bütün bölgelerinde aynı anda ve eşit seviyede başlamamış, belli yörelerde başladığını söylemek mümkündür. Öyleyse, bir ülkede görülen bölgelerarası sosyoekonomik gelişmişlik farkının sebebi ve böylelikle ortaya çıkışı tarihi, endüstri devrimine kadar gittiğini söyleyebiliriz. Herhangi bir bölgede, ya da yerde veya belirli bir noktada ortaya çıkan bir iktisadi gelişme, bahse konu olan bölgeyi veya yöreyi diğer yerler aleyhine ileri seviyeye çıkarmaktadır, sorusunu cevaplandırırken karşımıza iki neden ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, ölçek ekonomilerinden en üst seviyede faydalanmayı planlatan firmaların, üretim kapasitelerini en uygun seviyeye erdirmek amacıyla yeni yatırımlara girişmeleri, başka bir deyişle, işletmelerinin kapasitesini genişletme yoluna gitmeleridir. Böylesi bir işletme, “pozitif içsel ekonomiler” biçiminde sağladığı avantajlarını en büyükmeye çalışırken, faaliyet gösterdiği yörede de iktisadi faaliyetler de artma eğilimindedir. Diğer sebepse, beraber olmaktan meydana gelen avantajlardan, başka bir ifadeyle; “dışsal ekonomiler’den faydalanabilmek amacıyla, işletmeler aynı bölgede toplanmayı bu avantajlardan dolayı tercih ederler. Sanayi devriminden sonra bölgelerarası dengesizliklere neden olan başka etkenlerin olduğunu da söylememiz mümkündür. Bölgesel dengesizliğin diğer nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Gümüş, 2014):

- Coğrafi Nedenler
- Sosyo-Kültürel ve Politik Nedenler
- Ekonomik Nedenler
- Kalkınma Kutupları Teorisi

1.6. Bölgesel Kalkınma Politikasına Genel Bir Bakış

Bölgesel kalkınma iktisadı, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1929 yılında başlayan büyük ekonomik krizle ön plana çıkmaya başladı. Büyük ekonomik kriz siyasi otoritelerin kalkınma politikalarına ve bölgesel kalkınma kavramına yönelmelerine neden oldu. Büyük ekonomik krizin baş gösterdiği dönemde hakim ekonomik anlayış Keynesyen yaklaşımıdır. Bundan dolayı bölgesel kalkınma kavramı ve bölgesel kalkınma politikaları milli kalkınmanın temel unsurları olarak algılanmıştır. Yine bu dönemin ulus-devlet anlayışı gereği bölge kavramı ülkenin alt parçaları olarak görülmüş ve hayata geçirilen bölgesel kalkınma politikalarıyla ulus-devletin genel ekonomik gelişmesinin dengeli bir biçimde sürdürülmesi hedeflenmiştir (Karaçay ve Erden, 2005).

Kalkınma ekonomisi, önemini günden güne artırmasıyla beraber bölgesel kalkınma politikaları da o ölçekte önemini korumaya devam etmiştir. Sürekli gelişim gösteren dünya ekonomik normlarına karşı ülkelerde buna uygun politika araçları üretmeye başlamışlardır. Küreselleşen dünyada ülkeler meydana gelen ekonomik ve sosyal dönüşümleri göz önünde bulundurarak kendi ülkelerine uygun kalkınma politikaları uygulamaya başlamışlardır. Bölgesel kalkınma politikaları, kalkınmayı destekleyen bütün kaynakların, ekonomik faaliyetlerin ve nüfusun bölgeler arasında dengeli olarak dağılmasında yardımcı olmaktadır. Bölgesel kalkınma politikalarıyla geri kalmış bölgelerin sosyo-ekonomik olarak kalkınmasına ve bölgeler arasında hem nüfus hem de kaynakların dengesiz olarak dağılmasını azaltmakta ve ülkenin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ekonomik sistem içerisinde önemli bir yeri olan geri kalmış bölgenin kalkınması gerçekleştiğinde, ülke kalkınmasına da çok büyük katkı sağlamış olur. Bu durum aynı zamanda bölge ve ülke kalkınması arasında uyumlu koordinasyonu anlamına gelip, her ikisi de aynı amaç için hizmet etmiş olur. Bölgesel kalkınma politikalarıyla uzun sürede sosyal faydası fazla olan yatırımların devletin yapmasını gerektiğini öngörür. Toplumsal fayda ilkesinin sağlanmasıyla ilgili böyle bir durumda söz konusu yatırımlar yapılmadan bölgesel kalkınma kavramından bahsetmek olası değildir (Kibritçioğlu, 2005).

Bir ülkede iktisadi gelişmelerin var olan bölgelerde aynı periyotta ve eşit bir şekilde dağıtılmaması o ülkede bazı bölgelerin daha gelişmiş, bazı bölgelerin ise daha

az gelişmiş olmasına neden olurken beraberinde gelişmiş bölgelerin merkez iktisadi gelişme noktası durumuna getirir.

Merkez iktisadi noktası haline gelen böylesi bir bölge ülkelerin diğer bölgelerinin gelişmesi noktasında bir hazırlık evresi oluşturmakta ve bu bölgelerin gelişmesi için dinamik unsurları da beraberinde getirmektedir. Ülke nüfusunun bölgelere eşit bir şekilde dağılmadığından dolayı bir bölgede ortaya çıkan ekonomik gelişme, o bölgeye olan göçü tetiklediği için göç alan bölgelerde yatırım oranlarının artmasına ve o bölgenin gelişmesine katkısının olduğu da unutulmamalıdır. Ülkede herhangi bir bölgede meydana gelen böylesi bir ekonomik gelişme bölgelerin dengede kalmasını sağlayıp ve nüfusun bölgelere dengeli bir şekilde dağılmasını sağlamaktadır. Batı Avrupa'da bölgesel politika 40 yıldır varlığını sürdürmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi Batı Avrupa'da da bölgelerarası dengesizliklerin varlığından dolayı kalkınma politikalarından da bir süreklilik arz etmektedir ve bu dengesizlikler giderilene kadar da kalkınma politikalarının sürekliliği devam edecektir. Batı Avrupa'da bazı ülkelerde, 1930'ların sonlarına kadar giden büyük buhran, sosyal ve ekonomik birlikleri oldukça etkilemiştir. Takip edilen yıllarda, 1950'den 1970'e kadar, Batı Avrupa ülkeleri bölgesel politikaları öne çıkararak sosyal ve ekonomik politikalara müdahale etmişlerdir. Bölgesel politika aracıyla hem ekonomiyi hem de sosyo-kültürel yapıyı geliştirmeye çalışmışlardır. 1970'lerin ortalarında, bölgesel politika yavaş büyüyen bir ekonomiyle birlikte değişmeye başlamıştır. (Özer, 2008).

1.6.1. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Prensipleri

1.6.1.1. Sosyal Karlılık Prensipleri

Girişimciler az sürede kendisine maksimum seviyede fayda sağlayacak bölgelere yönelirler. Bunun sonucunda girişimci toplumsal faydayı göz ardı etmiş olmaktadır. Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltmak için geri kalmış bölgelerde kısa dönemde ekonomiye pozitif değer katacak, uzun dönemde ise sosyal kârlılık açısından verimli yatırımları, devlet ya da devletin himayesinde bulunan kamu kurumları ve kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirmesi gerekmektedir (Berber ve Çelepçi, 2000).

1.6.1.2. Kalkınma Kutbu Prensipleri

Fransız iktisatçı F. Perroux'a göre, yatırımlar öncelikle bir bölgede toplanır. Bu bölge zamanla kalkınmanın merkez noktası durumuna ulaşmakta ve diğer bölgelerle

kıyaslandığında daha hızlı bir şekilde kalkınmaya başlamaktadır. Kalkınma belli kutuplarda başlamakta ve zaman içinde başka kanallarla bütün ekonomiyi etkilemektedir. Kalkınma kutbu ile ekonomik kalkınmanın merkezi haline gelen bölge, hem istihdam sorununu ortadan kaldırmakta hem de yeni endüstri bölgeleri oluşturarak yeni ekonomik faaliyetlerin oluşmasına katkıda bulunur. Böylece yeni ekonomik faaliyetler, çarpan etkisini yaratarak diğer bölgeleri de ekonomik kalkınma noktasında harekete geçirmeye teşvik etmektedir (Çelikkol, 2014).

1.6.1.3. Halkın Katılım Prensibi

Bölgesel kalkınma politikasında üçüncü ilke halkın katılım ilkesidir. Bu ilke ile dile getirilmek istenen, halkın bölgenin kalkınmasında ortaya konulacak vizyonun hazırlanması ve uygulanması aşamasında demokratik bir şekilde fiilen ya da gözcü olarak sürece dahil olmasıdır. Bir bölge halkı, bölgesel kalkınma politikasının hazırlanması ve uygulanmasına, sanayi odaları, ticaret odaları gibi mesleki odalar, belediye meclisi, bölgesel kalkınma komisyonu, kalkınmayı düzenleme özel komiteleri gibi kuruluşlar aracılığıyla bizzat katılabileceği gibi, yetkililerin seçiminde söz sahibi olarak dolaylı bir biçimde de katılabilirler. Halk bölgesel kalkınma politikasına; belediye meclisi, sanayi odaları, ticaret odaları, ziraat odaları ve bölgesel kalkınma ajansları gibi birçok yoldan da katılabilir (Aydemir ve Karakoyun, 2011).

1.6.2. Bölgesel Kalkınma Politikasının Hedefleri

Genel olarak bölgelerin gelişmişlik seviyelerine göz atıldığında bölgelerin birbirinden farklı bir gelişim düzeyi gösterdiklerini görmekteyiz. Ortaya çıkan bu gelişmişlik farklılıklarının sebeplerine baktığımızda ise karşımıza birçok neden çıkmaktadır. Bu farklardan bazılarını sıralarsak eğer; coğrafi koşullar, nüfus yapısı, doğal kaynaklar, sermaye birikimi, gibi nedenleri göstermemiz doğru olacaktır. Saydığımız bu nedenler, mevcut olduğu bölgenin kalkınmasında çok büyük katkıları olduğu kesindir. Var olan bu durumlarda bazı bölgelerin büyüyüp gelişirken bazı bölgeler ise gelişmemektedir. Bu noktada, bu bölgesel farklılıkları azaltmak için bölgesel kalkınma politikasını üç temel hedefi vardır. Bunlar (Tosun, 2013):

- Büyüme hedefi
- İstikrar hedefi
- Dengeleme ve eşitleme hedefi

Böylelikle, bölgesel kalkınma politikasının temel amaçları incelendiğinde, kalkınmanın sadece belli bir bölgeyi değil ülkenin tamamını hedef aldığı görmek mümkündür.

1.6.3. Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları

Bölgesel kalkınma politikasında kullanılan araçları, bölgesel planlama, bölgesel kalkınmayı destekleyici kamu yatırımları ve bölgesel kalkınmayı destekleyici teşvik tedbirleri şeklinde üç ana başlıkta açıklamamız mümkündür (Engin, 2011).

1.6.3.1. Bölgesel Planlama

Tanım olarak planlama; belirlenen hedefe ulaşmak için, fiili olarak harekete geçmeden önce yapılan çalışmalar olarak tanımlanabilir. Devletlerde ortaya konulan ekonomik planlar belirli büyük hedefler istikametinde ortaya konulduğu için iktisadi gelişmenin diğer alanlarda tam olarak hissedilmemesine neden olmaktadır. Bundan dolayı ülkeler arasında olduğu gibi ülkelerin bölgeleri arasında bile bölgeler arası dengesizlik ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu gelişmişlik farklarından dolayı bölgeler arası planların oluşturulması zorunluluğu doğmuştur. Bölgesel planlamanın amacı, bölgelerarası dengesizlikleri giderebilmek için yerel öncelikleri göz önünde bulundurarak ulusal bağlamda mekansal bir bütün sağlayacak sektörel programları detaylandırmaktır. Dolayısıyla kalkınmaya pozitif bir değer kazandırmaktır. Bu açıdan bölgesel planlama bölgesel kalkınma politikasının önemli bir aracıdır (Akpınar, Taşçı ve Özhan, 2011:10).

1.6.3.2. Bölgesel Kalkınmayı Destekleyici Kamu Yatırımları

Bölgesel kalkınma politikasının destekleyici unsurlarından bir tanesinde kamu yatırımlarıdır. İlgili bölgede merkezi hükümet bölgenin gelişmesi için bölgeye etkin ve netice verecek kamu yatırımları yapmak mecburiyetindedir. Bölgede yatırım araçlarının artmasıyla beraber insanların ekonomik etkinliklere katılması sağlanır. Böylece, bölgede harcamaların artmasıyla yatırım yapılmasına da katkı sağlamış olur. Artan yatırımlarla birlikte kalkınmanın ekonomik faktörü de hareketlenip bölgenin ekonomik olarak canlanmasını sağlamış olur (Gökalp, 2005).

1.6.3.3. Bölgesel Kalkınmayı Destekleyici Teşvik Tedbirleri

Ülkeler bölgeler arası gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmak için girişimciler için cazip avantajlar sağlayarak teşvik tedbirleri uygulamasına geçebilir (Aydemir ve Karakoyun, 2011).

Genel itibariyle uygulanan teşvik tedbirleri şöyle sıralanabilir;

- Genel itibariyle uygulanan teşvik tedbirleri şöyle sıralanabilir;
- Kredi avantajları (Uzun vadeli ve düşük faizli krediler)
- Devlet garantisi ve devlet ihalelerinde öncelik
- Organize sanayi bölgeleri kurmak

1.7. Bölgesel Kalkınmayı Sağlayan Etkenler

Bölgesel kalkınmayı sağlayan etkenleri altı başlık altında sıralamak mümkündür:

1.7.1. Bölge Nüfusunun Yapısı

Bir bölgedeki nüfusun özelliği ve yıllık nüfus artış hızı, ülke ekonomisinin senelik gelişimini doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple nüfusun yıllık artış hızının ülke ekonomisinin senelik gelişme hızının çok altında olması istenir. Bu durumda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin iktisadi gelişme ve kalkınması bakımından nüfus artışının kontrolü önem taşımaktadır. Nüfus artışı, işgücü ve istihdam düzeyini, ülkenin sahip olduğu sermaye birikimini, doğal kaynaklarını, teknolojik gelişimini, kamunun yaptığı harcamaları, milli gelirini, konuta olan talebini, beslenmeyi, iç göç, kentleşme vb. iktisadi ve toplumsal birçok değişkene etki etmektedir. Bununla beraber nüfusun artmasına dayalı şekilde eğitim ve sağlık gibi alanlardaki harcamalara daha çok gereksinim duyulmaktadır. Bu durumda nüfusun gereksinim duyduğu söz konusu esas hizmetlerin karşılanması gerekmektedir. Bu da gelişmekte olan ülkelerde sahip olunan sınırlı kaynakların, nüfustaki artışa bağlı olarak demografik yatırımlar için harcanması anlamına gelmektedir. Hızlı nüfus artışı ülkenin ekonomik kalkınmasını olumsuz etkilemektedir (Karluk, 2015: 7).

1.7.2. Bölgelerin Doğal Kaynakları

İnsanların çevresinde yer alan ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan ve toplumsal amaçlara ulaşmasına zemin hazırlayan, aynı zamanda bu girişimleri kolaylaştıran tüm araçlara kaynak denir (Başol, 1991: 27).

İnsan sayesinde doğal varlıkların doğal kaynağa dönüşümü sağlanabilmekte onların değerlendirilerek üretimde ve tüketimde kullanılması mümkün olabilmektedir. Başka bir deyişle doğal kaynaklar; doğal yollardan meydana gelmiş ve insan ihtiyaçlarının giderilmesinde kullanılabilen kaynakların tümüdür. Başlıca doğal kaynaklar; madenler, sular, doğal bitki örtüsü, doğal hayvan topluluklarıdır. Ayrıca, dünyada yer alan bütün doğal ve doğal olmayan oluşumları meydana getiren doğal kaynakların başında güneş yer almaktadır. Bununla beraber, yağış ve rüzgârlar da doğal kaynaklar arasında yer almaktadır (Durman, 2005: 62).

1.7.3. Bölgenin Ülke İçindeki Coğrafi Konumu

Bir bölgenin enlem ve boylamlara göre dünya üzerinde edindiği yer ve etrafıyla olan ilişkilerine olanak tanıyan coğrafi şartların bütününe “coğrafi konum” denir. Bir ülkenin coğrafi konumundan bahsedildiğinde, onun hangi iklim kuşağında yer aldığı, deniz ve okyanuslara olan konumu ve çıkış olanakları, ana ulaşım yolları ile beraber dünya siyasetinde etkili olan önemli güç merkezlerine ve önemli çatışma bölgelerine olan uzaklığı anlaşılmaktadır (Kaya, 2017: 7).

1.7.4. Bölgelerin Yerleşme Sistemi ve Yapısı

Bölgelerin yerleşme sistemi ve yapısı bölgesel kalkınma üzerinde çok etkilidir. Bölgesel kalkınma politikalarının amaçları arasında özellikle nüfusun kalabalık bölgelerden çok az olan diğer bölgelere yönlendirilmesi ve dengelenmesi yer almaktadır (Mutlu, 2010: 41-42).

1.7.5. Bölgelerin Sektörel Yapısı

Gelişmiş ülkeler sahip oldukları ekonomik avantajlarla kalkınmayı sağlamışlar ve az da olsa bölgeler arasındaki ekonomik dengesizliği minimum seviyeye indirmiş bulunmaktadır. Ancak bahse konu bu durum az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için söz konusu değildir. Kalkınmaya duyulan ihtiyaç ve az gelişmişlik, gelişmekte olan ülkelerin en önemli problemleridir. Bu sorunu aşmanın başlıca yolu söz konusu ülkelerin kalkınma için en önemli sektörü tespit etmektir (Çeken, 2008: 293).

1.7.6. Bölgelerin Sermaye Yapısı

Bölgelerin bölgesel kalkınmayı sağlayabilme koşullarından biri de sermaye birikimine sahip olmasıdır. Sermaye yapısının gelişmişliği kalkınmanın ekonomik

tasarrufunu ifade etmektedir (Mutlu, 2010: 41-42). Başka bir ifadeyle bölgesel sermaye, bölgesel ekonomik gelişme ve büyümeyi karakterize eden maddi ve maddi olmayan, içsel ve dışsal varlıkları uzaysal ekonometrik yöntemlerle toplayan ve kategorize eden yeni bölgesel büyüme teorisine aittir (Jona, 2015: 101).

1.8. Bölgesel Kalkınma Ajansları

Kalkınma Ajansları, “kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak” amacıyla kurulduğunu düşündüğümüz kalkınma ajanslarından bahsetmekte fayda vardır.

1.8.1. Kavramsal Olarak Bölgesel Kalkınma Ajansları

Bölgesel gelişme düşüncesi, II. Dünya Savaşından bu yana bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde zamanla önemli bir hal almıştır. Bölgesel gelişmenin bir vasıtası olarak da Kalkınma Ajansları kullanılmış ve dünya geneline yayılmıştır. İfade etmek açısından bölgesel kalkınma ajanslarını (BKA) farklı tanımlarla açıklamak mümkündür. Bu çeşitlilik kalkınma ajanslarının hedefleri ve uygulamış oldukları politikalar ölçüsünden nitelendirilmektedir. Bölgesel kalkınma ajansını DPT (2000), merkezi sistemlerden bağılı olmayan bir yönetim yapısında, sınırları belirlenmiş bir alanın müteşebbislik potansiyelini ilerletip canlı duruma getirmek ve bu şekilde ekonomik kalkınmaya katkı sunmak maksadıyla oluşturulmuş ve çalışmalarını kamunun ya da özel kesimin finanse ettiği bir kuruluş şeklinde tanımlamaktadır. Diğer bir tanımdaysa, işlevsel bir yapıya sahip olan BKA’lar, genel kalkınma ve sektörel sorunları ifade eden bu sorunların çözümüne ilişkin olanakları, fırsatları öne süren, bunlara dair çözüm üreten tasarıları destekleyen kuruluşlar şeklinde tanımlanır (Engin, 2011: 67).

BKA’lar, herhangi bir devletin belirli bir coğrafi bölgesinde, devlet kurumları ile özel teşebbüsler arasında etkili bir iş birliği kurarak, coğrafi bölgenin; ekonomik, sosyal, eğitim, sağlık, altyapı vb. konularda gelişmesini sağlamak amacıyla devletin koyduğu yasalar çerçevesinde kurulan bölgesel kalkınmaya destek sağlayan unsurlar olarak kabul edilirler (Çelikkol, 2014: 328).

1.8.2. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Görevleri ve Özellikleri

Bölgesel kalkınma ajansları gelişmiş batılı devletlerde 1950-1960 yılları arasında bölgesel ölçekte iktisadi hareketleri etkinleştirmek, teşkilatlandırmak ve geliştirmek üzere kurulmuşlardır. Bölgesel kalkınma ajansları ülkeden ülkeye faaliyet sahalarında farklılıklar ortaya koymakta ve kurulan bölgesel kalkınma ajanslarının her biri kendine ait bir faaliyet alanı oluşturmaktadır. Günümüzde bölgesel kalkınma ajansları genellikle özelden genele doğru örgütlenme biçimini benimser (Berber ve Çelepçi, 2005: 146).

Bölgesel kalkınma ajanslarının öncelikli hedefi, toplumsal politika kapsamında, belli bir bölgenin sosyo-ekonomik standartlarını maksimum düzeye çıkarmaktır. Bu işlev bir bakımdan bölgenin tasarlama hedeflerini, diğer bir açıdan buna ilişkin müteşebbislikleri desteklemekte, gelişmesini sağlamak ve standardını yükseltmek, yasa koyucularının koyduğu yasalara katkı sağlamaktır. Bu durum için ilk olarak çevresel, sosyal ve ekonomik amaçlar tespit edilmeye çalışılır. Bölgesel ekonomik kalkınma ve tekrar yapılanma desteklenip çalışma ortamında yatırım, etkinlik ve rekabet gücünün yükseltilmesi için çalışmalarını sürdürür. Alakalı bölgedeki bireysel yetenekler geliştirilmeye çalışılır ve sürdürülebilir kalkınma desteklenir. Bu bağlamda ajanslar; bölgede iktisadi kalkınmayı ve yeniden yapılanmayı elde etmek, bölgedeki yatırımlara ve rekabete yönelik iş verimliliğini yükseltmek, bölgede istihdamı yükseltmek, bölgedeki istihdamı sağlayan faktörlerin yeteneklerini geliştirmek, ülke çapında ve bölgede sürdürülebilir gelişmenin elde edilmesine destek olmak amacıyla faaliyetlerini sürdürmeye çalışırlar. Ajansların temel gayeleri, bölgenin potansiyelini ve problemlerini ele alarak geliştirdikleri sosyo-ekonomik politikalarla bölgedeki ekonomiyi canlılık kazandırmak ve bölge halkının gelişime katkı sağlamasını ve bu durumdan faydalanmasını gerçekleştirmektir (Küçükali, 2013: 209).

BKA'ları, kurulma biçimi, görevleri ve yapıları ile birlikte çeşitlilik göstermelerine rağmen tümünde bazı özelliklerin benzer olduğu görülür. Öncelikli olarak Kalkınma Ajansları, belirli bir coğrafi bölgede faaliyet gösterirler ve faaliyet gösterdikleri bölgenin şartlarını göz önünde bulundurarak o bölgeyi kalkındırma hedefleri doğrultusunda eyleme geçerler. Ajansların bu nitelikleri şöyle sıralanabilir (Eren, 2011: 393);

- Kamu gücüne bağlı olmaları,
- Ekonomik kalkınmayı hedeflemek,
- Coğrafi bir bölgeye sahip olmalarıdır.

1.8.3. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Çeşitleri ve Yasal Statüleri

Günümüzde Bölgesel Kalkınma Ajanslarına bakıldığında karşımıza farklı türde yapılar çıkmaktadır. Bölgesel Kalkınma Ajansları merkezi hükümetin bir parçası olmamasına rağmen ülkenin hazinesi tarafından finanse edilmeleri, ajansların merkezi hükümetin güdümüne girmesine ve kurumsallaşma noktasında gelişmemesine neden olmaktadır (Kovacs, 2006:75). Bölgesel kalkınma ajanslarını sınıflandıracak olursak; kaynağı, faaliyetlerine, işlevlerine ve geleneksel ya da yenilikçi olmalarına göre sınıflandırılabilir (EURADA, 1999;18-19).

1.8.4. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının İdari Yapısı

Siyasi iktidardan ayrı bir idari yapıda ve bölgesel temelde etkin olmalarına karşın BKA'ların büyük bir bölümünün siyasi iktidar eliyle oluşturulduğu görülür. BKA'ların dâhili örgütlenmesinde ikili bir yapıyı içerir. Bunlardan birincisi Denetim Kurulu, Genel Kurul, Denetleme Komitesi ve Genel Müdür gibi ana faktörlerden meydana gelen kanuni bir yapı iken, diğeryse belirli bir konuyu inceleyen çalışma sınıfları ya da teknik konuları değerlendiren kurullardan meydana gelir. Aynı zamanda ajansların politikalarını meydana getirmek ve yürütmek için görevli bir yönetim komitesi bulundurur. Bu kurul, genel olarak hükümet yetkilileri eliyle atanan ve ajansın kurulmasında yardım eden kuruluşların mümessillerinden meydana gelmektedir (Berber ve Çelepci, 2000: 147).

1.8.5. Dünyada Bölgesel Kalkınma Ajansları

Bölgesel kalkınma ajansları; genel itibariyle, merkezi idareden özerk bir idari yapıda, kısıtları belirlenmiş bölgenin sosyal ve ekonomik şartlarını geliştirip canlandırmak için oluşturulmuş ve bir bölümünü kamunun finanse ettiği kuruluşlar olarak tanımlanabilir. Bu kuruluşlar, üst kurul şeklinde belirtilen düzenleme ve denetleme kurumları benzeri kamu karar kuvvetini kamu elinden alarak, özel kesim ve STK'lardan meydana gelen tüzel kişilere paylaştıran kurumlardır. BKA'ların öncelikli kuruluş gayesi, bölgesel izlemlerin uygulanması, mahalli ve bölgesel müteşebbisliğe destek olma, alt yapı hizmetlerinin iyileşmesine katkı sağlama, özel kesimin geleceği

için yerel bölgesel çözümler araştırma ve bölgesel gereksinimleri gidermek, yeni hizmet ve ürün üretimi için finansal güvenceler ve çözümler üretme biçiminde açıklanabilir. Dünyada BKA'lar 1930 yıllarından itibaren kurulmuşlardır. Önem arz eden bir bölümü Avrupa'da olmakla birlikte birçok BKA vardır. Bunlar ABD, Birleşik Krallık vb. Anglo-Sakson ülkelerde yönetim anlayışına örnek gösterilecek biçimde yarı bağımsız ve özel kesimlerle beraber oluşturulmuşlardır. Fransa, Japonya vb. ülkelerdeyse GAP idaresi gibi yapılanmalar, bürokrasinin ve kamu kuruluşunun baskın olduğu, problemlerle alakalı biçimde yalnızca iktisadi kıstasların değil, toplumsal kıstasların ve işsizlikle alakalı problemlerin de göz önünde bulundurulup kurulan kuruluşlardır (Maç, 2006: 1-2).

20. yüzyılın ikinci döneminden sonraki dönemde, bölgesel kalkınma politikasında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu kavramda, bölgesel kalkınma ajansları da ülkelerin gelişmesi ve kalkınması bakımından giderek bir önem kazanmıştır. Bölgesel kalkınma ajansı, 1933 yılında ABD'nin Tennessee nehrinin boşaltma havzasında yaşamakta olan insanlara elektrik maliyetlerini azaltmak ve ucuz elektrik enerjisini sağlama amacıyla ve bölgedeki sosyal kalkınmayı sağlamak ve refah seviyesini yükseltmek amacıyla kurulan Tennessee Valley Authority projesidir (Küçükali, 2013: 207).

Avrupa'daki neredeyse tüm ülkelerin, bilhassa da Bilik'e yeni girmiş olan veya üyelik amacıyla aday ülkelerin kanuni ve kurumsal entegre süreci içerisinde, AB'nin Avrupalılaştırma ve bölgeselleşme politikalarıyla bölge kalkınma ajanslarının kuruluşu arasında yakınlaşan bağlantıyı açık olarak görmek mümkün olmaktadır. AB, bölgeselleşme politikalarını uygulamaya alma maksadına ilişkin ayırmış olduğu fonların yönetimini merkezi yönetim birimlerine değil, doğrudan bölge üzerinde meydana getirilecek yeni bir yapıya verme yolunu seçmiştir. AB'nin fonların idaresini milli kuruluşlara değil de bölgesel kurumlara vermesi, kendi politik ve ekonomik birliğini elde etmede bölgesel kurumsallaşmaya ne kadar değer ve önem verdiği ile açıklanabilir (Karasu, 2009: 11).

Türkiye'nin bölgesel kalkınma ajanslarıyla tanışması ise Cumhuriyetin ilk yıllarında başlamıştır ve hala da bu süreç ve uygulamaları sürmektedir. İlk dönemlerde yerli üretime önem verilerek başlandı. Düzenli ekonomiye geçişle ithalat, ihracat ve

yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek için bölgelerarasındaki dengesizliği kaldırmada bölgesel kalkınma ajansları bir araç olarak kullanıldı. Son zamanlarda uygulanmakta olan kalkınma programları, teşvik sistemleriyle kalkınma programlarına destek sunarak, bölgede gelişmeyi hızlandırmak ve yeni istihdam alanları oluşturulmaya çalışılıyor. Türkiye’de ilk pilot BKA’ları ise merkezi Adana ili olmak üzere Mersin ilini de içeren TR62 Düzey 2 Bölgesinde ve TR31 Düzey 2 Bölgesinde kurulmuştur (Çelikkol, 2014: 329).

1.8.6. Dünya Genelinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Görevleri

Küreselleşme, bazı bireyler, gruplar ve ülkeler için fırsat ve kazançlar yaratırken, bazı bireyler, gruplar ve ülkeler için yeni riskler oluşturmaktadır (Esen, 2000: 60). Bu nedenle, ülkeler kalkınma politikalarını hem ulusal hem bölgesel büyüklükte hazırlamak zorundadırlar. Dünya genelinde bölgesel kalkınma kuruluşlarının aşağıda sayılan görevleri yerine getirdikleri söylenebilir.

1.8.6.1. Kalkınma Stratejileri Oluşturmak

Ajanslar, kalkınma hedefi doğrultusunda, bölgenin sahip olduğu potansiyelleri, fırsatları, zayıf yönleri ve tehditleri ele alarak, farklı toplum kesimleri ile işbirliği halinde, bölgenin öncelik alanlarını belirler ve orta, uzun vadeli stratejiler geliştirir (Tamer, 2010:28-34).

1.8.6.2. Yatırımcı Çekmek

Bölgeye yatırımcı çekmek, ajansların en önemli, en temel ve en eski işlevidir. Ajansların hedefi, bölgedeki yatırım ortamını iyileştirmek, bölge dışındaki firma ve yatırımcıların dikkatini bölgeye çekmektir (Tamer, 2010: 28-34).

1.8.6.3. Tanıtım Yapmak

Bölgenin tanıtımını yapmak ajansın görevlerindedir. Yatırımcı, yatırımının riskleri ve avantajlarını ölçemediği bir yerde yatırım yapmaz (Tamer, 2010: 28-34).

1.8.6.4. Bölgesel Yardım Hibelerini Kullandırmak ve Yönetmek

Ajanslar, merkezi hükümetin bölgeye tahsis ettiği fonların ve diğer kaynaklardan sağlanan fonların kullanılmasına ve yönetilmesine aracılık etmelidir (Tamer, 2010:28-34).

1.9. Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları

Sanayileşmeyle birlikte bölgesel kalkınma ekonomisi 1930 senesinden bu yana benimsenmesine karşın, bölgesel ekonomik kalkınmayla ilgili araştırmalar 1950 yıllarının sonlarına doğru yapılmaya başlanmıştır. Bölgesel kalkınma kuramının gelişim göstermesinde ekonomi literatüründe, makro iktisadi büyüme ile kalkınma kuramlarının gelişimi, mekân ekonomisi ya da bölgesel ekonomi kuramlarının önemli derecede rol oynadığını belirtmekte fayda vardır. Bölgesel ekonomilerin hala gelişemediği 1950 ve 1960 tarihleri civarında bazı teorisyenler ekonominin determinantlarını kullanarak hem ekonomiyi canlı tutmaya hem de kişi başına düşen milli geliri arttırmaya çalıştılar. Nitekim bu girişimleri tam sonuç vermese de bir nebze başarılı oldukları söylenebilir. Zaman ilerledikçe, bu teoriler farklı iktisatçıların yaklaşımıyla farklı analizler yapılarak gelişme gösterdi. Devletin ekonomiye tam müdahale etmesi gerektiğini savunan Keynesyen Bölgesel Kalkınma Modeli, bunun aksini olması gerektiğini savunan Neo Klasik Model ve Neo Klasik Model'in analizleri eksik olduğunu savunan İçsel Büyüme Model'leri izledi. Bu şekilde gelişen hem ekonomik büyüme modelleri hem de bölgesel kalkınma modelleri farklı evrimler geçirerek günümüze ulaştığı söylememiz mümkündür. Bu modeller her ne kadar kullandıkları analiz yöntemleri farklı olsa da temel amaçları ekonomik büyümenin nasıl gerçekleşmesi gerektiği üzerine yapılan çalışmalardır (Capello, 2011: 7).

1.9.1. Geleneksel Yaklaşımlar

1900'lü yılların başından itibaren var olan devletler ülkelerinin kalkındırmasını gerçekleştirebilmek, I. Dünya Savaşı sonrası yeni kurulmuş devletler ise siyasi ve iktisadi özgürlüklerini tamamlayabilmek için bazıları ise yaşanan savaşların tahribatını ortadan kaldırmak gereksiniminden dolayı iktisatçıları vasıtasıyla yeni kalkınma politikalarına başvurmuşlardır. Keynes'in düşüncelerinden faydalanan iktisatçıları bazen devletin kalkınmasını daha önemli görmüş bazen de bölgesel kalkınmayı önceleyen politikalara eğilim göstermişlerdir (Çakmak ve Erden, 2004: 79).

Bölgesel kalkınma fikirlerinden klasik iktisatçıları Keynesyen iktisat politikalarını baz almalarındaki bir diğer husus ise 1929 yılında Amerika Birleşik devletlerinde meydana gelen ekonomik kriz ve 1970 yılına kadar devam eden stagflasyon krizi süresince geçen dönemde bu tip politikaların; büyüme, kalkınma ve

makroekonomik indeksleri konusunda politika koyucuların rolünü artırıcı olmasıdır. (Özaslan ve Ünlü, 2015: 66).

Sanayileşmenin gelişmesiyle hız kazanan kalkınma devinimleri, devletlerin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının ekonomik gelişmeler için fazlaca değerlendirmesi; bazı bölgeleri gelişime açarken bazı bölgelerin ise geri kalmasına sebep olmuştur. Geleneksel kalkınma yaklaşımlarında esas gaye: bölgeler arasında oluşan farklılıkları ortadan kaldırmaktır. Ülke kaynaklarının eşitsiz dağılımı ise kalkınma derecesini düşürmektedir. Keynes'in refah paradigması doğrultusunda kalkınma atakları için devletin müdahaleci bir kimliğe bürünmesi desteklenmektedir. Bu durumda 1970'lere kadar geleneksel yaklaşımlarda bölgesel kalkınma politikalarında, dünyanın belli başlı yerlerindeki yöntemler baz alınmıştır. Ülkenin içerisinde yer alan tüm bölgelerin ekonomik, sosyal ve mekânsal yapıları göz ardı edilmiş, örgütlenme ve kalkınma sistemini oluşturan öğeler “modern mekânsal akılcılık” ilkelerine göre yapılmıştır (Çakmak ve Erden, 2004: 80).

1.9.1.1. Geleneksel Yaklaşımın Özellikleri

Geleneksel yaklaşımda asıl amaç; gelişmişlik açısından devinimini gerçekleştirememiş bölgelerin sanayileşme, çağdaşlaşma ve ülkenin bütün bölgelerinin sosyo-ekonomik açıdan birbirine yaklaştırarak ülkenin kalkınmasında yarar sağlamaktır (Özaslan ve Ünlü, 2015: 66).

Geleneksel yaklaşım özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Merkezde bulunan politika uygulayıcıların plan ve program fikri geçerlidir.
- Bölgede bulunan yerel halkın fikrine başvurulmaz.
- Merkezden yerele yayılan bir hizmet ve planlama süreci işlemektedir.
- Küçük işletmeler göz ardı edilerek büyük devlet yapılanması amacıyla merkezî yönetimi güçlü kılan büyük şirketlere esas alınmaktadır (Çakmak ve Erden, 2004: 81).
- Bölgesel dengesizliklerle mücadelede yerel birimlerden ziyade merkezî yönetim aktif kılınmaktadır. Bölge içi yatırım artışı merkezî yönetim araçları yardımıyla alt yapı ve bölgesel geri kalmışlık teşvikler ile iyileştirilmeye çalışılmaktadır.

- Bölgenin yapısını göz ardı eden standart bir merkezî planlama anlayışı hâkimdir.
- Bu dönemde kalkınma adımları ilk olarak bir bölgede veya sektörde başlayarak diğer sektörlere veya bölgelere yayılım göstermektedir (Akiş, 2011: 239).

Geleneksel yaklaşım modeli döneminde; Keynes'in Bölgesel Büyüme Modeli ve Alan Kullanımı ile ilgili modeli, Marshall'ın Yığılma Ekonomisi ve F. Perrox'un Sektörel Kutuplaşmış Kalkınma Teorisi gibi birçok teori kullanılmıştır.

1.9.2. Keynesyen Bölgesel Büyüme Modeli

Keynesyen bölgesel büyüme modeli analizinde, iktisadi sürecin talep yanlı olduğunu vurguluyor. Bu açıdan, bölgesel büyüme modelleri için de geçerli olmaktadır. Keynesyen'in modelinde, bir bölgenin geliri o bölgenin yatırım, dışsatım, tüketim ve dışalımın toplamından meydana gelmektedir. Keynesyen bölgesel büyüme modellerini iki kategoride toplamak mümkündür (Demir, 2002).

1.9.2.1. Bölgesel İhracat Modeli

Bölgesel büyümede ana kaynak, bölgenin gerçekleştirdiği ihracat tarafından belirlenir. Bölgenin gelirinde oluşacak herhangi bir değişim, bölgede gerçekleşen ihracatın bir fonksiyonu olarak düşünülür. Temelde Keynesyen çarpan analizinden meydana gelen modelde bölgenin ekonomik etkinlikleri, ihracata dönük esas ve esas olmayan etkinlikler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Bu noktada Keynesyen bölgesel ihracat modeline yönelik bazı eleştiriler de yapılmıştır. Bu eleştirilerden bazılarını şu şekilde belirtmekte fayda vardır (İldırar, 2004: 47-48).

- Model talep yönlü olması ve ekonominin arz yönünü dikkate almadığı için kısa dönemli bir modeldir.
- İhracatın bölgenin gelirini tam olarak nasıl etkilediği ve nasıl belirlediği açıklayamamıştır ve bölgenin büyümesinde yurt içi unsurlar bu noktada kayda alınmamıştır.
- Bölgesel dışsatıma konu olan malların tüketim ve yatırım malları olarak bileşimini almamaktadır.

- Model bölgesel ekonomi ile ilgili durumları talep yönde değerlendirdiği halde bölgesel talep yapısında olan değişimler analiz dışında kalmıştır (İldırar, 2004: 47-48).

1.9.2.2. Bölgesel Yatırım Modeli

Keynesyen bölgesel yatırım modeli, yatırım işlevini kapsamaktadır. Bu modele benzer paradigmayı Hartman ve Seckler'in geliştirdiğini söylememiz mümkün olacaktır. Keynesyen'in denklemlerden meydana getirdiği modelde kesikli zaman analizi kullanmıştır. Model, konjonktür büyüme modellerinin bölgesel büyümeye göre ayarlanmıştır. Modelde bir yatırım işlevinin mevcut olması ve bölgesel ihracat modelinde olan eksikliklerin altının çizilmesine rağmen, bölgesel büyümenin spesifik olan sorunlarına bir çözüm yolu üretmede eksik kaldığı dile getirilebilir (İldırar, 2004: 47-48).

1.9.3. Yeni Yaklaşımlar

Bölgesel kalkınmada ortaya çıkan bütün yeni yaklaşımların esas amacı bölgede bulunan yeraltı ve yerüstü kaynaklarını efektif kullanmak ve ülkenin kalkınmasını sağlamaktır. Yeni yaklaşım modelinde bulunan amaçlara ilave olarak geleneksel dönemde ortaya konulan politikalar; engel olarak görülen bölgeler için çareler ortaya koyamaması nedeniyle daha rekabetçi, çağdaş ve önceliği engel olarak görülen yerel bölgelerin kalkınmasına olanak sağlayan girişimlerde bulunulmuştur. Bu durum yeni bölgesel politikalara ihtiyacı artırmıştır. Bu dönemde yeraltı ve yerüstü kaynakların daha etkili kullanımının yanı sıra piyasaya müdahale eden devlet yapısı, kalkınmanın sağlanması için konu tekrar ele alınmış ve kaynakların efektif kullanımına yönelik yeni bir rol verilmiştir. Bu dönemde devlet daha pasif duruma getirmiş, bölgesel ve yerel kalkınma girişimlerin dikkate alındığı karma bir kalkınma anlayışını öngörmüştür. (Deviren ve Yıldız, 2014: 21).

Bölgesel kalkınma politikaları bu dönemden itibaren merkezî otoritenin doğrudan yardımlarından ziyade bölgedeki işgücü ve yaşam kalitesi gibi bölgenin verimliliğini artıracak yatırımlara ve yerel gelişmeye dönüşmüştür. Geleneksel politikalar daha çok işgücü olanaklarına, pazar imkânlarına, hammaddeye önem verirken, yeni bölgesel politikalar sosyal ilişkilerin varlığına, kurum ve normların varlığına önem vermiştir (Akpınar, 2005: 3). Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları çerçevesinde kalkınmayı daha

verimli kılmak amacıyla birçok model ve yaklaşım uygulanmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda incelenmektedir.

1.9.3.1. Endojen Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı

Bu modelde merkezi otoritenin esaslı kalkınma yöntemi yerine yerel veya bölgesel girişimlerle kendiliğinden gelişim gösteren bir kalkınma anlayışı var olmuştur. Neoklasik büyümeyi esas alan kalkınma yönteminde görece yer alan eksikleri gidermek amacıyla ortaya atılmış bir fikirdir. Bu yaklaşıma göre; yerel birimlerin daha verimli ve daha aktif olmasını sağlamak için bölgede bulunan bütün kalkınma aktörleriyle işbirliğine gidilmelidir (Aktakas, 2006: 37).

1.9.3.2. Cazibe Merkezi Yaklaşımı

François Perroux tarafından 1940 yılında geliştirilmiş bir modeldir. Buna göre ekonomik kalkınma, ulusal sınırlar içerisinde eşit bir şekilde başlamamıştır. Perroux'a göre; ekonomik kalkınma, uygun bölgelerde gelişim gösterdikten sonra diğer alanlara yayılım göstermiştir. Teoriye göre; devlet tarafından belirlenen (cazibe merkezî) bölgeye kamu yatırımları yığılmıştır. Bu durum neticesinde ortaya çıkan yeni iş imkânları, üretim kapasitesinin artması gibi dışsallıklar aracılığıyla bölgesel bazlı bir refah artışı beklenmiştir. Bu amaçla bölgeye verilen teşvik ve sübvansiyonlar ile bölgede refah ve büyüme hedefi olmakta ve buna aracı olan aktörler ise bölgedeki girişimcilerdir (Yiğit ve Maden, 2019: 116-117).

OECD tarafından yapılan bir çalışmada da yeni bölgesel kalkınma yaklaşımının 3 anahtar özelliği yer almıştır. Bu özelliklerden (OECD, 2009); birincisi dışsal yatırım ve transferlerin pasifleştiği, bunun yerine yerel kaynaklara odaklanma, ikincisi olumsuzluklar yerine olumlu taraflara odaklanma ve son olarak merkezî hükümetin pasifleştiği yerel yönetimlerin ise aktifleştiği bir kalkınma modeli baz alınmıştır (Yiğit ve Maden, 2019: 116-117).

1.9.4. Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Modeli

Neo klasik büyüme modeli öncesinde Rostow'un ülkelerin gelişim düzeylerinin tarihi tekrar etmiş olması ile açıklamış olması, gelişmiş olan batı ülkelerini bir paradigma olarak alan toplumların aynı düzeyde takip etmelerinin gerekliliğini ifade ediyordu. Bu da yatırımları destekleyen iç ve dış tasarruf oranlarının yükseltilmesi

anlamına geliyordu. II. Dünya Savaşı sonrasında iyice zayıflayan ekonomiler Marshall yardımıyla büyümelerini devam ettirebilmişlerdir. Tasarrufları, büyüme için temel araç olarak benimseyen Rostow modeline ek olarak Harrod-Domar modeli de büyüme düzeyinin yükseltilmesi için sermayenin marjinal verimliliğini yada tasarruf limitinin yükseltilmesiyle meydana gelebileceğini kabul etmiştir. Fakat Harrod-Domar modelinde sabit üretim fonksiyonu sebebiyle meydana gelmesi gereken denge yalnızca bıçak sırtı olarak nitelenen noktada gerçekleşeceği savunulmuştur. Harrod-Domar büyüme modeli sonrasında ise, 1980 yılının ikinci yarısına kadar büyüme olgusuna hakim olan neo klasik ekonomi dünyasına damga vurmuştur. (Atamtürk, 2007: 90).

Neo klasik büyüme modeli, 1956 senesinde Solow ve Avusturyalı iktisatçı Swan tarafından öne sürülen bir ekonomik büyüme modelidir. Modelde nüfus artışıyla birlikte teknolojik farklılaşmaya, yatırım, tasarruf ve ekonomik büyümenin nasıl tepki verdiğini açıklanmaya çalışılmıştır. Tam istihdama ulaşmak için gereken dinamik koşulları inceleyen Neo klasik büyüme modelleri Cobb-Duglas olan bir üretim işlevi yardımıyla uzun dönemde durağan olan durumu büyüme oranının harici teknolojik gelişmeler tarafından tespit edileceği ve eğer teknolojik gelişme olmadığı sürece ekonomik büyümenin de sıfır olacağını modelde belirtilen sonuçlardan bir tanesidir. Bununla birlikte modelde uzun dönemde tam istihdam seviyesini sürdürülebilmesi aynı şekilde dışsal kabul edilen tasarruf ve nüfus artış oranı (işgücü) tarafında belirleneceği belirtilmiştir (Şiriner, 2005: 166).

Neo klasik büyüme modeli netice olarak, teknoloji seviyelerin dünyadaki ülkelerde aynı ve değişiklik göstermediği varsayımıyla, gelişmekte ve gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin uzun dönemdeki reel büyüme seviyelerinin benzer bir şekilde uzun dönem seviyesine yaklaşacağı ve meydana gelen bu oranında “sıfır” olacağını Neo klasik büyüme modelinde belirtilen sonuçlardandır. İktisat literatüründe meydana gelecek olan bu hipoteze “yakınlaşma hipotezi” adı verilmiştir. Nihayetinde, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin gelişmişlik seviyesini yakalama sürecine ise “yakalama süreci” adı verilmiştir. Bu hipotezde, farklı gelişmişlik seviyesine ulaşmış ülkelerin, büyüme oranlarının farklı olmasına sebep olan öncelikli varsayım ise: ülkelerin faktör donanımlarının birbirinden değişik işlediği ve sermayenin marjinal verimliliğin azaldığıyla ilgilidir. Bu büyüme hipotezi göre, yakalama süreci zengin olan ve gelişmiş

ülkelerden gelişmekte olan henüz gelişmemiş olan ÷lkelere yönelik bir sermaye akışının gerçekleştiğini belirtmektedir. Başka bir değişle, uluslararası faiz haddi değişimlerinden sürecin işleyişinde önemli rol oynar ve sermaye akımının canlı kalmasını sağlamaktadır. Fakat zaman içerisinde uluslararası meydana gelen sermaye hareketleri, faiz haddi farklılıklarının erimesine ve neticede ÷lkelerin reel büyüme oranlarının sıfıra doğru kaymasına ve ÷lkelerin büyüme düzeylerinin zamanla birbirine yakınlışmasına neden olmaktadır (Kibritçioğlu, 2005: 214).

Yaklaşık 30 sene süresince gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde ele alınan veriler, Solow modelinin öngördüğü ÷lkeler arasındaki gelişme farklarının süreç içinde mutlak bir şekilde ortadan kalkacağı fikrini desteklememektedir. Yani yoksul olan ÷lkelerin gelişmiş ve zengin olan ÷lkeleri asla yakalayamamıştır. Böylece bölgelerin gelişmişlik seviyesi bakımında birbirine yakınlışmadığı ortaya çıkıyor. Bununla birlikte modelin en önemli varsayımı olan teknolojik gelişmenin dışsal olduğuna ilişkin görüşleri şüpheli hale de getiriyor. Teknolojik gelişmelerin dışsal olduğu kuşkusu neticesinde, Neo klasik modelin tartışılmasına ve yeni ekonomik modellerin geliştirilmesine zemin hazırladı. Lucas ve Romer alışmalarında Solow modelinin öne sürdüğu teknolojik modelin dışsal olduğu varsayımını aksine dışsal olmadığını kabul etmişlerdir. Teknolojik gelişmelerin dışsal olmadığı varsayımı, ÷lkelerin gelişmişlik seviyelerinin farklılıklarına dair daha ikna edici varsayımlar geliştirilmesine olanak sağlamıştır (Kıratoğlu, 2015: 16).

Neo klasik modelin temel olarak iki varsayımı vardır. Bunlardan ilki, sermaye fazlası olan bölgelerdeki bu fazla sermaye miktarını göreceli olarak sermaye miktarı daha az olan bölgelere kaydırılmasıdır. Bunun neticesinde az gelişmiş olan bölgenin sermaye ihtiyacı giderilmiş olur. Aynı yöntem işgücü içinde geçerlidir. Yani işgücü potansiyeli fazla olan bölgeden, işgücü potansiyeli göreceli az olan bölgeye kaydırılarak kalkınmada sürdürülebilir bir denge sağlanabilir. İkinci varsayım ise, neo klasik model sermaye ve işgücünün birer fonksiyonu iken teknoloji bu noktadan dışsal olarak gör÷lür. Yani, ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde sermayenin dışsal bir etkiye sahip olduğu varsayımıdır (Bernat, 1999: 4).

1.9.5. İçsel Büyüme Modelleri

Dengeli, devam edilebilir bir büyüme için araştırma-geliştirmeye dayalı büyümeyi ön planda tutan içsel büyüme yaklaşımı, Romer (1990), Grossman ve Helpman (1991), Aghion ve Howitt Arow (1992) gibi çalışmalarla adından söz ettirdi (Atamtürk, (2007:93).

Neo klasik modelin varsayımı olan üretim fonksiyonu ölçeğe göre azalan getiri, büyüme olgusunun dinamiğini, modelin dışında kalmasına sebep oldu. Neo klasik modelin üretim fonksiyonunun ölçeğe göre azalan getirisi varsayımının tersine, ölçeğe göre yükselen veya sabit verime bağlı bir üretim fonksiyonunu baz almışlardır. İçsel büyüme modeli, neo klasik modelinin dışsal bir şekilde ele aldığı teknolojiyi, Ar-Ge ve beşeri sermaye ile birlikte içselleştirmişlerdir. Yani bu model geleneksel olan neo klasik modele karşı yeni bir model olarak Romer tarafında “İçsel Büyüme Modeli” veya “Yeni Büyüme Teorisi” olarak geliştirilmiştir. Solow’un dışsal olarak belirlediği teknolojik gelişme, içsel büyüme modelinde ele alınıp ve bunu geliştirilmesi içinde beşeri sermayenin geliştirilmesini ön görüyor. Bu bağlamda yeni içsel büyüme modellerinde sürdürülebilir büyümenin varlığı belirli koşullara bağlanmıştır. Bu koşulları şöyle sıralanabilir (Kıratoğlu,2015: 18);

- Fiziksel sermaye yatırım oranı
- Beşeri sermaye yatırım oranı
- Kamu harcama seviyesi
- İhracat oranı
- Patent haklarının koruması
- Siyasi denge
- Dışa açık olma durumu

Dile getirilen olgulardan görüldüğü gibi, yeni içsel büyüme teorilerinde dışsal büyümenin sağlanabilmesi için içsel dinamikleri harekete geçirmeli ve dışsal büyüme dinamikleri ile içsel büyüme dinamiklerinin uyumlu olmalıdır. Ancak böyle bir durumda büyüme sağlanabilir (Atamtürk, 2007: 91-92).

İçsel bölgesel büyüme modellerinde işgücü ve sermaye unsurlarının yanı sıra, önceki büyüme modellerinde yer verilmemiş olan bilgi, emek sermayesi, teknoloji vb.

dışsal olarak belirtilmiş unsurların modele dahil edilerek içsel hale getirilmiştir. İçsel büyüme modellerinden önceki büyüme modelleri, bilginin emek faktörüyle birleştiği ve sermayenin teknolojiyi, teknolojinin de bilgiyi kapsadığı mantığıyla bilgiyi, teknolojik ilerlemeyi ve insan sermayesini dışsal şekilde değerlendirilmiştir (Demir, 2002: 2).

İçsel büyüme kaynaklarını genel olarak temelde iki yaklaşıma bağlı olarak sınıflandırmak mümkündür. Birinci yaklaşımda, içsel büyümenin temeli üretim süreci boyunca ekonominin çoğunluğunda meydana gelen ölçeğe göre artan getiriler olduğunu söylememiz mümkündür. Bu durum, genellikle üretimde dışsal tasarruflara neden olur. Bu duruma Arrow modelinde belirtildiği gibi, bir firma üretimde yaparak öğrenmeden dolayı oluşan artış, bütün işletmelerde üretimde kullanılan sermayenin verimliliğini yükseltmektedir. Modelde, öğrenmenin deneyimin bir ürünü olarak bir sorunu çözme girişiminden kaynaklandığını ifade edilmiştir. Birinci yaklaşımda Romer (1986) ve Lucas'ın (1988) modelleri bu açıdan önemli olduğunu söylemek mümkündür. Romer ve Lucas'ın modellerinde, üretimde pozitif dışsallıklardan dolayı meydana gelecek herhangi bir teknolojik gelişme bulunmasa bile uzun dönem itibariyle pozitif bir iktisadi büyümenin meydana geleceğini belirtilmektedir. İçsel büyümenin kaynağıyla ilgili olarak araştırmalar yapan Schumperterci geleneğe bağlı ikinci yaklaşımda ise yenilik ve meydana gelecek teknolojik ilerlemenin iktisadi büyümedeki etkisini incelemektedir. Romer, Krugman, Grossman ve Helpman bu yaklaşımın ilk yaklaşıma kıyasla daha üst seviyede olduğunu ortaya atmışlardır. Çünkü birinci yaklaşımda teknolojide ortaya çıkacak bir değişim yalnızca diğer faaliyetlerin bir ürünü olarak görülmekteydi. İkinci yaklaşımda ise araştırma-geliştirme alanı verimlilikte artış olmasına zemin hazırlayan yeni fikirlerin ve ürünlerin meydana gelmesine katkı sağlar. Ar-Ge devlet eliyle değil özel sektör tarafından ortaya çıkarılmaya çalışılan bir etkinlik şeklinde modele alınır alınır (Türker, 2009: 88).

1.9.5.1. Beşeri Sermaye Modeli

21. yüzyılda “sermaye” kavramı genel olarak üç temel kavramı kapsamaktadır. Bunlar, “fiziki sermaye”, “beşeri sermaye” ve “sosyal sermaye” kavramları olarak bilinir. Fiziki sermaye, üretimde ele alınan makine, teçhizat ve diğer ekipmanlar olarak bilinir. Beşeri sermaye, insanda bulunan kişilik becerilerdir. Sosyal sermaye ise, toplum arasında var olan pozitif etkiye sahip olan davranışlar bütünüdür. Bu kavramlardan en

önemli olanları, fiziki ve beşeri sermayedirler. Beşeri sermayeye yapılacak herhangi bir yatırım aynı zamanda fiziki sermayeye de yapılmış demektir. Çünkü beşeri sermaye ne kadar sağlıklı ve donanımlı olursa, fiziki sermayeyi de o derece etkili ve verimli kullanacaktır ve buda kalkınmanın en önemli temel taşlarından bir tanesidir. Beşeri sermaye kavramını literatüre kazandıranın Lucas olduğu bilinmektedir (Şen, 2007: 22).

1.9.5.2. Kamu Politikası Modelleri

Kamu politika modeli, ölçüğe göre sabit getiri ile birlikte rekabetçi piyasa şartlarını kabul eden, rantabilite, teknolojik ve iktisadi büyüme ile kamu giderleri arasındaki ilişkiyi ele alıp araştıran büyüme modeli Barro tarafından 1990 senesinde geliştirilmiştir. Kamu harcamalarının vergiler aracılığıyla finanse edilmektedir. Bu durumun kişi başına büyüme oranında oldukça önemli etkileri bulunmaktadır. Bu modelde sermaye diğer içsel büyüme modellerindeki gibi açıklanmaya çalışılmıştır. Çünkü sermayenin büyüme üzerinde çok önemli etkileri vardır. Ekonomide kamu harcamaları, bir üretim girdisi şeklinde ele alınır ve modelde verimli ve verimsiz kamu harcamaları ülkelerin iktisadi büyüme üzerinde önemli etkilerinin olduğu öne sürülmektedir. Bundan dolayı, kamu harcamaları politikasının iktisadi büyümeye etki ettiği bir ekonomik büyüme kuramı şeklinde modelde işlenmektedir. Barro, devlet hacmindeki büyüklük oranı ile büyüme oranı arasındaki bağlantıyı durağan durum büyüme koşulları olarak açıklanmasının ardından, kamu harcamaları ve vergilemenin meydana gelecek olan dışsallıkları inceleyerek gerekli politikaları devlete önermektedir. Modelde dışsallıkların varlığını ekonomik büyümeye yol açabileceğini öne sürmektedir. Oluşacak dışsallıklar vergi politikalarının ne kadar önemli olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. Modelde dışsallıkların etkisine göre vergi politikalarının da nasıl olması gerektiği açıklanmaya çalışılmıştır (Yardımcı, 2006: 55-56).

İKİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

2.1. Sivil Toplum Kavramı

Son dönemlerde sıkça karşılaştığımız sivil toplum kavramı çok çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlamalardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

Liberal demokrasinin öncülerinden olan Larry Diamond sivil toplum hareketlerini şöyle adlandırmaktadır: “*Sivil toplum örgütlü sosyal yaşamın gönüllü, kendi kendine üretebilen, kendi kendini destekleyen, devletten özerk olup bir yasal düzen ya da ortak kurallara bağlı olan alandır. Sivil toplum özel alan ve devlet arasında duran aracı bir varlıktır*” tanımını yapmaktadır (Onbaşı, 2005: 45-46).

Başka bir tanımda sivil toplum, devlet ile ekonomi ve aile arasında kalan sivil toplumsal sorunları çözmeye dönük bir kamusal tartışma alanı ve bu tartışmanın yaşama geçirildiği örgütsel etkinliktir (Keyman, 2006). Sivil toplum ve hükümet arasındaki bir ayrım bulunmadığı ilkesi 18. yüzyıl gelene dek geçerliliğini koruyan bir ilke olarak devam etti. Hükümet ve halkı toplumun bir bütünü şeklinde gören bu yaklaşımın Aristo zamanına dek devam ettiğini söylemek mümkündür. Politik toplumu açıklamak için Aristo'nun ifade ettiği “politike koinonia” ile kurallar, kanunlarla tespit edilmiş olup, bu kanunlarda eşit ve özgürlükçü bir kamu toplumundan söz edilmektedir (Tosun, 2013: 42). Halkı böyle kamu toplumu olarak tanımlamak o yıllarda bir sivil topluma üye olmak esasında devletinde bir üyesi olduğunu ifade etmekteydi. Genel olarak adalet, özel mülkiyet ve bunun yanında kanunların üstünlüğünü savunan Aristo, hükümetin bir tanrı gibi görülerek, devletin hedeflerine yönelik olarak gerektiği zaman gerek kamusal gerekse de özel sektörle beraber tüm özel ve gizli bulunan sektörlerle müdahale etme iznine sahipti. Aristo'nun bu devlet yapısında kişi, toplum ve ailenin özel hayatı bulunmamaktadır. Aristo'ya göre hükümet vardı ve hükümet tüm sosyal alanlara devletin hedefleri öne çıktığında karışabilirdi. Bu bağlamda hükümet ve sivil toplum birbirilerine zıt olan iki alan şeklinde görülmemektedir (Tamer, 2010: 91-92).

Sivil toplum kavramının tarihinin Batı Avrupa'da 12. yüzyıl ile 13. yüzyılda görülmeye başladığını söylemek mümkündür. 13. yüzyılda gelişen pazar ekonomisiyle

birlikte paranın geniş kitleler tarafından kullanılmaya başlamasıyla artan zenginlik, özel hayat ve özel mülkiyetin sivil toplumun gelişmesine zemin hazırladığını söyleyebiliriz. Avrupa’da özellikle 12. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasındaki dönem Avrupa’da ekonomik gelişmenin arttığı dönem olarak bilinir. Artan ekonomik gelişme ile siyasal anlamda özel bir yeri olan “mülkiyet hakları” kavramının temellerinin bu dönemde atıldığını söylemek mümkün olmaktadır (Engin, 2011).

Tarihsel olarak, sivil toplum tanımını dört evrede ele almak mümkündür. Her bir evrede bu tanım ile verilen anlamın hükümete referansla farklı şekillerde tanımlana bilmektedir. Sivil toplumun geçirdiği ilk evre olan hükümetin bir mensubu olma düşüncesinden uzaklaşmasıdır. İkinci evreyse sivil toplumun bir bağımsız grup olması nedeniyle kendini hükümetin çalışmalarına karşı korumalarıdır. Üçüncü evre, sivil toplumun toplumdaki kaynaklanan çatışmaları ortadan kaldıracı bir rol alma bilincinde olmaktır. Son evredeyse sivil toplumun toplumda yer alan anlaşmazlıkları engelleyici rolüne yönelik devletin tepkisini çekme şüphelerini açıklamaktadır. Sivil toplumun tarih boyunca geçirmiş olduğu bu aşamalar sivil toplumun daha çok ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Sivil toplumun geçirmiş olduğu bu dört aşama gerek sivil topluma verilmiş olan anlamı açıklamakta gerekse de sivil toplum ve hükümet arasındaki karmaşık olan bağlantıyı daha açık hale getirmiştir. Bunun yanında sivil toplumun geçirmiş olduğu bu aşamalara dikkat edildiğinde, sivil toplum ve hükümet arasında daimi bir bağlantının olduğu da görülmektedir (Tosun, 2013: 42).

Sivil toplumun geçirmiş olduğu aşamalardaki tüm toplumsal bilim adamları sivil toplumu kendilerine göre ifade etmişlerdir. Bu nedenle sivil toplum kavramını tek bir tanıma göre açıklamak anlamlı olmamaktadır. Sivil toplum, toplumdaki kişilerce meydana getirilen, serbest bir şekilde örgütlenebilen, toplumda bir kolektif yaşam biçimini meydana getiren ve kişiyle hükümet arasında bulunan bir toplumsal yapılanma şeklinde açıklanmaktadır (Tumay, 2015: 323).

Price’a göre, sivil toplumun en genel tanımı insanların hükümet ve kar amacıyla kurulmuş olan kuruluşlardan özerk bir şekilde toplandıkları alan şeklinde açıklanmaktadır. Diamond sivil toplumu, “gönüllü, kendi kendini var eden, kendi ayakları üzerinde durabilen, hükümetten bağımsız, hukuksal bir düzenle veya bir ortak

değerler kümesiyle kısıtlı bulunan örgütlü toplumsal hayat biçimi” olarak tanımlamaktadır (Çilliler, 2014: 2).

Rousseau insan doğasına yönelik yaptığı araştırmalarda “insanın mutlu olmasında en önemli unsurun insanın doğal hayatından uzaklaştırılmaması gerektiğidir yani insan doğal ortamında daha fazla mutlu olmaktadır” sonucuna varmıştır. İnsanlar, birlikte yaşama bilinciyle aynı doğa kurallarına bağlı birbirlerinin özel hayatlarına karşı saygılı olan ve özle mülkiyetlerini gözeterek bir toplumsal sözleşmeyi meydana getirirler. İnsanlar oluşturdukları bu toplumsal sözleşmeyle birbirlerinin hem can hem de mal güvenliklerini sağlama noktasında anlaşmaktadırlar. Rousseau’ya göre eğer bireyler doğal yaşamlarından koparlarsa yeni toplumsal hayatta hep kavga içinde olurlar. Toplumsal sözleşme kavramı Rousseau ve Locke tarafından kullanılmasına rağmen, bu iki düşünür tamamen birbirlerinden farklı olan bir toplumsal gelenekten gelmektedirler. Anglo-Sakson toplumsal geleneğine sahip olan Locke, bireysel inisiyatifi, sivil toplum, bağımsızlık, özgürlük gibi temel kaynağı demokrasi olan bir görüşü savunmasına karşı; Avrupa kıtasının sınırlarında kalan ve bu kıta geleneğinden gelen Rousseau ise kollektivite özelliği gösteren, merkeziyetçi, tamamen birbirine bağımlı olan ve bu özellikleri taşıyan cumhuriyet kavramına vurgu yapmaktadır (Bayhan, 2002: 5).

2.2. Sivil Toplumun Özellikleri

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler ve globalleşmenin sonucu olarak sınırların önemini kaybetmesiyle birlikte bilgi toplumu çağı başlamıştır. Sivil toplum artık uygar medeniyetlerin yapı taşı olmasını perçinlemiştir. Toplumsal bilinç, yaşanan mevzuat değişiklikleri, siyaset dünyası ve toplum arasındaki etkileşim, siyasal hesap verilebilirlik, iletişim ve örgütlenme kolaylıkları gibi farklı boyutlarda uygarlığımızın demokrasi serüveninde yepyeni bir çağ başlamıştır. Bu çağda uluslar demokrasi sorununu aşmak ve demokrasi işleyişini sağlamak için çoğulcu demokrasi kültürüne sahip olunması gerektiğinin farkına vardılar. Demokrasinin işleyişi için farklı kültürler ve daha da önemlisi sivil örgütlere ihtiyaç duyuldu (Yel, 2008: 143).

Sivil toplum, kamusal alanda faaliyet gösteren gönüllü örgütlerden, bağımsız düşünce kuruluşlarından oluşan, kâr amacı gütmeyen hükümet-dışı örgütlenmelerdir. Bu bağlamda, sivil toplum, toplumun herkesi içine alabilecek potansiyele sahiptir. Sivil toplum sadece bireylerin günlük ihtiyaçlarını kapsamayıp, aynı zamanda toplumsal

hayatın temellerini de içine alan, yelpazesi oldukça geniş olan bir yaşam alanını içine almaktadır (Türkdamar, 2011: 31-32).

Sivil toplum kavramının içeriğinin tam olarak anlaşılması için bazı kavramlarla ilişkisinin tam olarak anlaşılması gerekir. Bundan dolayı sivil toplum kavramının demokrasi, kamusal alan ve devlet ile olan ilişkisinin incelenmesinde fayda vardır.

2.2.1. Sivil Toplumun Demokrasi İle İlişkisi

Demokrasi; halkın seçim yapmak kaydıyla seçtiği bireyler tarafından kendi kendini yönetmesidir. Fakat seçilen yöneticinin toplumun çıkarı için herhangi bir karara katılmaması ya da yönetimin toplumsal sorunlara karşı sesiz kalması istenilen demokrasi şekli değildir. Gerçek manada demokrasi halkın egemenliğinin ön planda olduğu ve bu öncülün daimi koşul olduğu yönetim modelidir. Halkın direk kendisi ya da örgütler aracılığıyla bir denetim mekanizması oluşturması gerekmektedir (Öztekin, 2007: 61-65). Sivil toplum, devletle karşılaştırıldığında gerek ahlaki gerekse de politik yönden daha güçlü ve daha kapsamlı olduğu bir durumda demokratik bir işlev kazandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda demokrasiye siyaset açısından bakıldığında, sivil toplumun özgür, etkili ve güçlü olduğu rejimler “demokratik”, sivil toplum olgusunun varlığında bile rahatsız olan ve hatta yasaklandığı rejimlere “totaliter”, sivil toplumun özgürlük alanı daraltan ve devletin sivil toplum üzerindeki egemenliği artan rejimlere ise “otoriter” olarak sınıflandırılır. Sivil toplum ile demokrasi arasında tam anlamıyla bir paralellik olduğu söylenemez. Sivil toplum bazen demokrasinin gerekliliklerine tamamen zıt özellikler gösterebilir. Böylesi bir durum sivil toplumun çoğulcu kitlenin talimatları doğrultusunda hareket ettiğinde ve kar amacı gütmeme özelliğini kaybettiğinde bu durum gözükabilir. Sivil toplum unsurları zamanın farklı dönemlerinde demokratik projelere karşı çıktıkları gibi bu demokratik projeleri destekleyebilirler (Aslan, 2010: 364).

Demokrasinin işlevli ve süreklilik arz eden bir yapıya sahip olması için sivil toplumu gerekli bir toplumsal yapı olarak düşünen en önemli düşünürlerden bir tanesi Tocqueville’dir. Demokrasi ile ilgili düşüncelerinin yer aldığı “Amerika’da Demokrasi” isimli eserini 1835 yılında yayınlayan Tocquevill, bu eserinde devlet ile sivil toplumu bir bütün olarak savunan Hegelyan’ı eleştirerek sivil toplum ve demokrasinin bir bütün olduğunu savunarak, sivil toplumun gelişme düzeyi ne kadar iyi olursa demokrasinin

gelişim seviyesinin o kadar geliyeceğine vurgu yapmıştır. Devletin bireysel özgürlükleri koruma noktasında sivil toplum devlete bir sorumluluk bilinci aşılacaktır. Tocqueville'ye göre sivil toplum, bireylerin ayrıcalıklı olmaması, aristokrasinin olmaması ve federal bir devlet yapısının olmadığı bireylerin gönüllülük esasına ve kişisel çıkar gözetmeksizin bir araya gelen toplumsal yapılandırma (Çillililer, 2014: 2).

2.2.2. Sivil Toplumun Devlet İle İlişkisi

Sivil toplumun tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmasında ve gelişiminde her dönem devlet ile olan ilişkisi belirleyici bir rol oluşturmuştur. Avrupa devletlerinde demokrasinin gelişmesinde sivil toplum kuruluşlarının önemli bir katkısı olmuştur. Özellikle dünyada sosyalist bloğun dağılmasıyla birlikte oluşan siyasal problemler beraberinde devlet ile sivil toplum ilişkilerine ilginin artmasına neden olmuştur ve bunun üzerine tartışmalar başlamıştır. Bu nedenle devlet ile devletten ayrı olan sivil alan arasındaki ayırım ve devletin bu örgütlerle ilişkisinin nasıl olması gerektiği ile ilgili tartışmalar devam etmiştir (Tosun, 2013: 47).

18. ve 19. yüzyılda sanayi devriminin gerçekleşmesiyle beraber gelişen ulus devletler feodalist sistemden kapitalist sisteme geçişte öncü rol oynamışlardır. 18. yüzyılda feodalizmin etkisinin azalması, burjuvazinin güçlenmesine neden olmuştur. Burjuvazinin bu dönemde neredeyse dünyanın egemen gücü haline gelmesi toplumlarda kapitalist üretim ilişkilerini ve kâr maksimizasyonunu egemen kılmıştır. Bu ekonomik değişimler ile burjuvanın sivil toplumu temsil ettiği görülmektedir. Böylece sivil toplumun etkisinin artmasıyla birlikte kamusal ve siyasal alanda güçlü bir etken olmasının önü açılmıştır. Aynı zamanda burjuvanın kendi menfaatleri için sivil toplumu yeniden tanımladıkları görülmüştür. Bu olaylar ile birlikte devlet ile sivil toplum arasındaki güç mücadelesi sivil topluma doğru kaymıştır (Özcan,2011).

Devleti ise (demokratik devlet), sivil topluma geniş bir çalışma alanı sunan, vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini tam olarak işlemesini sağlayan ve sivil topluma ihtiyaç duyan, uluslararası meşruluğu olan bir yapı olarak tanımlamak mümkündür. Çünkü sivil toplumun faaliyet alanı ancak demokratik bir devletin vereceği imkanlar dâhilinde genişleyebilir. Herhangi bir kısıtlama olmaksızın devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin daha da güçleneceğini belirtmekte fayda vardır. Devletsiz bir toplum düşünülemez ve bununla birlikte sivil toplumun olmadığı bir devletin de sağlıklı olarak ülkeyi yönetmesinde birçok zorlukla karşılaşılacağını söylememiz mümkündür. Sivil

toplum ile hükümetin ilişkisinde sivil toplum hükümetten tamamen ayrı bir alan değildir. Bu bağlamda sivil toplum hem devletle işbirliği içerisinde çalışma hem de devlete karşı muhalefet oluşturan unsurları içerisinde barındıran bir sosyal alandır (Tumay, 2015: 328).

Sivil toplum, devletin ulaşamadığı sosyal alanlara ulaşarak devlete rakip değil tam aksine devletin sosyo-kültürel alanda tamamlayıcısı olarak da düşünebilir. Sivil toplum, bireysel özgürlükleri maksimum düzeye çıkarmayı ve toplumun katılım potansiyelini artıran bir sosyal özgürlük alanıdır. Sivil toplumun bu özelliği ancak demokratik bir devletle gerçekleşebilir (Gümüş, 2014: 534).

Hegel, 1821 yılında ele aldığı “Hukuk Felsefesi” başlıklı çalışmasında sivil toplum ile devlet arasındaki ayrımı yapmıştır. Hegel’in sivil toplum yaklaşımı bireylerin devlete ulaşmada kullandıkları bir araç olarak ele almaktadır. Hegel yaklaşımında açıklanan sivil toplumda bireylerin özgürlük garantörü olmadığı gibi sivil toplumun bir sözleşme çerçevesinde gelişen bir olgu olduğu da söylenemez. Tarihsel süreç içerisinde gelişen sivil toplum, pazar ekonomisi, toplumsal gruplar, iktisadi firmalar, kişiler ve hükümetten bağımsız olan her çeşit kurum ve kuruluşlardan oluşmaktadır. Sivil toplum, Hegel’de hükümete bağımsız olan farklı kişi, grup, kurum ve kuruluşların bileşimini oluşturur (Bayhan, 2002: 5).

Hegel’e göre sivil toplum, 18. yüzyıl Avrupa’sında, bilhassa da 1789 Fransız İhtilali’yle beraber gelişim gösteren modern ulus hükümetinin bir yönünü meydana getirmektedir. Bu açıdan sivil toplum, kişisel gereksinimleri karşılamayı ve kişisel hakları muhafaza etmeyi amaçlayan ulusal devletin siyasi ve kanunu kapsamında ilerleyen uzmanlaşmış kurallar, kurum ve kuruluşlarla grupların pratiklerinin ve hareketlerinin kompleks ağının meydana gelmesine sebep olmaktadır. Sivil toplum, ayrıca Medeni Kanunu’nu da içermektedir. Hegel’e göre etik hayat; aile, sivil toplum ve hükümet gibi üç farklı kısımdan oluşmaktadır. Devlet ile sivil toplum arasında belirli ilişkilerin geliştirilmesi ve korunabilmesi için ilk olarak bu bilinçte olan ve her daim bunu sürdürecektir insanlara ihtiyaç vardır. Bununla birlikte bilinçli olan bazı insanlar ile teşkilatlanmalara, bunun neticesinde de her iki tarafı da kapsayacak bir şekilde yapılanmaya ve ilişkiler ağına gereksinim vardır (Yıldırım, 2003:235).

Devletten daha ılımlı ve kamuoyu oluşturmada devletten daha güçlü, etkili olan sivil toplum, demokratik bir misyon üstlenmektedir. Bu bağlamda siyaset biliminde

sivil toplum ve devlet organları arasında çeşitli şekillerde kavramsallaştırılmaktadır. Sivil toplumun güçlü ve etkin olduğu siyasi yönetimler “demokratik”, sivil toplumun engellendiği ya da ortadan kaldırıldığı yönetimler “totaliter”, sivil topluma kısıtlı özgürlük veren, aynı zamanda sivil toplum üzerinde güçlü devlet otoritesinin olduğu yönetimler ise “otoriter” olarak sınıflandırılmaktadır (Aslan, 2010: 366).

Bundan dolayı devletlerde egemen olan yönetim şekillerinin, sivil toplum ve devlet arasındaki bağlantının ne şekilde olduğunu gösteren en büyük unsurlardan bir tanesi olarak görülmektedir. Sivil toplum-devlet özdeşliğinden, sivil toplum devlet çatışması ve sivil toplum-devlet ayrımına kadar giden bir süreç söz konusu olmuştur. Bu sürecin değişmesinde insanların doğa halinden toplu yaşama geçici, insanların güvenlik ihtiyacı nedeniyle haklarını güçlü bir otoriteye devretmek istemesi, özel mülkiyet haklarını korumak istemesi, burjuva sınıfının oluşması, krallık ve derebeyliklerin yıkılması klasik devletten ulus devlete geçiş, sanayi devrimi ile büyüyen ticari ilişkiler, zamanla sosyal, ekonomik ve kültürel alandaki değişimler ile birlikte devlet- sivil toplum ilişkisi de bu doğrultuda değişmiştir. Sivil toplum kavramı tarihte farklı farklı şekillerde ele alındığı ve her değerlendirilmede devletle olan ilişkisi nispetinde ifade edildiği karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplumun geçirdiği ilk evre, devlet ile aynı anlamda kullanılmasından çıkmasıdır. İkinci evre, sivil toplum içerisinde yer alan bağımsız grupların kendilerini devlete karşı korumalarının geçerlilik kazanmasına karşılık gelir. Üçüncü aşama da sivil toplum ile kazanılan özgürlüğün bir toplumsal çatışma nedeni olduğu, devletin ise bu çatışmaları engelleyecek faktör olarak sayıldığı görülür. Son aşama ise üçüncü evreye karşı çıkarak, devlet müdahalesinin sivil toplumun gelişimini engelleyerek yok olmasına neden olacak noktayı ifade eder (Gözübüyük, 2010: 91).

Devlet-sivil toplum ilişkisinin ardından dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise sivil toplum-kamusal alan ilişkisidir (Eraslan, 2011:65).

2.2.3. Sivil Toplumun Kamusal Alan İle İlişkisi

Kamusal alan; sivil toplum örgütleri ile siyasi otorite arasındaki demokratik tartışma alanıdır. Sivil toplum kuruluşları toplumsal problemlerin/taleplerin demokratik bir alanda konuşulmasına ve bu yöntemle de siyasi otoriteye aktarılmasına sunduğu katkı, sivil toplum örgütlerinin kamusal alan hareketini tanımlar. Batıda bu alan

gelişmişken ve çoğulcu demokrasinin temel bir niteliği olarak görülürken, Türkiye’de ise batılı devletlerin tam tersi ciddi problemlerle karşılaşmaktadır. Türkiye’de bu problemin ortaya çıkmasının temel nedeni kamusal alanın devlet endeksli var olması ve siyasi otorite ile özdeşleşmesinden kaynaklanmaktadır (Keyman, 2005).

Bunun sonucunda, sivil toplum örgütleri ile siyasi otorite arasındaki toplumsal problemlerin demokratik tartışma alanı oldukça daralmakta ve sivil toplum örgütlerinin toplumsal problemlerin ortadan kaldırılması için siyasi otoriteye baskı kurmasını oldukça güçleştirmektedir. Bu nedenle de, kendi siyasi söylemlerinde sivil toplumun önemini sıkça belirten siyasi aktörlerin Türkiye’de kamusal alanın “toplumsal sorunların demokratik müzakere alanı” olarak anlaşılması için çaba göstermeleri gerekmektedir. Demokratikleşme sürecine katkıları içinde STK’lar kamusal alan işlevini yerine getirmeye çalışsalar bile, devlet ve siyasi aktörlerin kamusal alana bakışları değişmedikçe, sivil toplumun kamusal alan olarak gelişimi engellenmiş olacaktır (Keyman, 2005).

2.3. Sivil Toplum Kuruluşları (STK)

Globalleşen dünyada sivil toplum kurumlarının gerek iktisadi gerekse de sosyo-kültürel anlamda önemi gün geçtikçe yükselerek sürmektedir. Bu kapsamda sivil toplum kuruluşlarını ilk olarak açıklamak gerekmektedir. Sivil toplum kuruluşlarını gerek dar manada gerekse de geniş manada açıklamak mümkündür. (Yıldırım, 2003: 235).

2.3.1. Kavramsal Olarak Sivil Toplum Kuruluşları

STK, Batı asıllı elzem bir kavram şeklinde globalleşen dünyada oluşan toplumsal ve politik açıdan asıl problemleri ortadan kaldırmada önemli görevler alan özerk kuruluşlar şeklinde açıklanabilir. STK olgusu eski Helenistik döneme kadar dayanmaktadır. Çağdaş toplumlarda serbestliğin olduğu devletin bütün kurumlarında bir biçim haline gelmesiyle birlikte çağdaş toplumlarda teşkilatlı bir yaşam biçimi almıştır. Sivil toplum kuruluşları dönem dönem farklı konseptlerle de ele alınmıştır. Dünya çapında 132 adet organizasyon 1910 yılında birleşerek kendilerinden Uluslararası Kuruluşlar Birliği olarak bahsetmişlerdir. Son zamanlarda kamu ve özel sektörlerin ardından STK’lara üçüncü bir sektör şeklinde daha çok önem verilmiştir (Toman vd., 2013: 4).

Sivil toplum kuruluşlarının farklı bir sektör olarak ele alınmasının nedeni kar amacı gütmeyen toplumun yararına, gönüllülük esasına dayanarak teşkilatlanmasıdır. Sivil toplum kuruluşları birçok alanda ortaya koyduğu çalışma ve tezler neticesinde profesyonel teşkilatlar olarak da değerlendirilmektedirler (Öner, 2001: 58-59). Geniş anlamda STK'lar toplumun bulunduğu yerlerde çalışmasını meydana getiren, otoriter güçle yani devletle herhangi bir ilişkisi bulunmayan teşkilatlar olarak açıklanmaktadır. Sivil toplum kuruluşları devletin ortaya koyduğu yasalara uyan ve bunun yanında halkın menfaatlerini önceleyen uluslararası meşruiyeti olan kurumlar olarak nitelenmektedir (Demir, 2002).

Sivil bir oluşum olarak ortaya çıkan yapılar sivil toplum kuruluşu olarak nitelendirilmektedir. Ülkemizde sivil toplum kuruluşu olarak adlandırılan örgütlü yapı İngilizcede Non-Governmental Organizations (NGO'S) olarak isimlendirilir. Anlam olarak açığımızda devlete bağlı olmayan kuruluşlar olarak tanımlanabilir. Sivil toplum kuruluşları eski Helenistik döneme kadar tarihi olmasına rağmen etkinlik derecesi bütün toplumlarda II. Dünya Savaşının bıraktığı derin izler sonucunda dünya gündeminde daha popüler olmaya ve gündeme gelmeye başlamıştır. (Talas, 2011: 391).

Sivil toplum kuruluşları tanımlanırken devlet tarafından kurulmayan devlet dışı kuruluşlar olarak tanımlansa da sivil toplum kuruluşlarının bir toplumda çoğalması ve büyümeleri devletin bu kuruluşlara sağladığı destek ve imkanlar ölçüğünde gerçekleştiği görülmektedir. Günümüzde bazı kuruluşlar kendilerini STK şeklinde gösteren ve kamu kesimiyle herhangi bir yolla bağlantılı olduğu ve bazen de finansman ihtiyaçlarını direkt kamu yardımıyla sağladıkları bilinmektedir. Bundan dolayı devlete karşı göreceli olarak bir bağımsızlıktan söz etmek daha gerçekçi olabilir (Gündüz ve Kaya, 2014: 134). Vatandaşların toplumda kendileri lehine bir karar alma, vatandaşların kendileri ile ilgili denetim ve danışma noktasında hukuki çerçevede herhangi bir sorunun olmadığı Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi'nde yönetim ile ilgili ekte yer almaktadır. Vatandaşların söz konusu bu haklarını kullanmasında yardımcı olan en önemli kuruluşlardan bir tanesi sivil toplum kuruluşları olarak bilinmektedir. Modern ve çağdaş bir dünyada hükümetleri oluşturan otoriter gücün daha açık, şeffaf, topluma karşı hesap verebilirlik bir sistemin oluşabilmesi için ilk başvurulması gereken yapılardan bir tanesi sivil toplum kuruluşlarıdır. Sağlam bir toplumsal yapının ortaya çıkması için bağımsız

kuruluşların olması gereklidir. Bunun için de daha güçlü daha bağımsız sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması, desteklenmesi gereklidir. Sivil toplum kuruluşlarının tanım, işlev ve nitelik gibi özellikleriyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sivil toplum kuruluşları, toplumsal alanda belli hedefleri uygulamak, gönüllülük ilkesine göre örgütlenen, kar amacı gütmeyen, toplumu yönlendiren ve bilinçlendiren kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber, “Non-Governmental Organizations (NGO)”, “Gönüllü Kuruluşlar”, “Hükümet Dışı Kuruluşlar”, “Üçüncü Sektör Kuruluşları” şeklinde de tanımlanmaktadır. Söz konusu bu kuruluşlar, toplumda sosyal, kültürel politik, siyasal ve ekonomik alanlarda liderlik ederek toplumun talep ve ihtiyaçlarını kamuya ileten dinamik yapılar şeklinde tanımlanmaktadır (Genç ve Erdoğan, 2010: 173).

Sivil toplum kuruluşlarını farklı bir şekilde tanımlamak gerekirse “Bireyin, kendi hak ve çıkarları doğrultusunda devleti etkilemek ve denetlemekte dâhil olmak üzere çağdaş, demokratik bir devlet anlayışı içinde amaçlarını gerçekleştirmek için kurulmuş yapılardır”. Böylece bu kuruluşlar, devletin resmi yapısının dışında farklı bir yapıda olduğundan temel hak ve özgürlükleri geliştirici ve çoğulculuğu teşvik edici özelliklerinin de olduğunu doğrulamaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının ortak gayesi toplumun daha refah bir yaşam sürmesi, toplumda eşitlik, adalet, özgürlük kavramlarının etkin hale gelmesi için bir araya gelen ve bunlar için mücadele eden insan topluluklarıdır (Aslan, 2010).

2.3.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Amaçları

Sivil toplum kuruluşları tanımlanan ufak ve lokal derneklerden, fazlaca makro ve çok deneyimli yapılardan meydana gelmektedir. Bu yapılar farklı terimler altında kavramsallaştırılsa da en yaygın kullanılanı “kar amacı gütmeyen kuruluşlardır”. Ayrıca normal STK’lardan farklı olarak hayırsever STK’lar olarak yardım kuruluşları vardır ve bunlar kişilerin hayatlarını olumlu yönde değiştirmeyi amaç edinerek, bu amaca yönelik faaliyet gösterirken herhangi bir karşılık ve maddi çıkar beklemeyen kuruluşlardır. Bu kuruluşları farklı kılan onların amaçlarıdır ve en önemli özelliklerinden biri de vergiden muaf olmalarıdır. Kar hedefi olmayan bir kuruluş şeklinde nitelendirilmek için gereken faktörler aşağıdaki gibidir (İnal, 2006: 9-10);

- Toplum için faaliyet göstermesi,
- Kar hedefi olmaması,
- Resmi makamlarla ilişkisinin bulunmaması,
- Kendi kendini idare eden olması,
- İyi organize olmasıdır.

Tüm bunlar dikkate alındığında kar hedefi olmayan kuruluşların hedefleri aşağıdaki gibi ifade edilebilir (İnal, 2006: 9-10);

- Toplum içinde olanakları sınırlı ve zorda olanlara destek olarak yoksulluk seviyesini düşürmek,
- Eğitimin geliştirilmesi ve iyi hale getirilmesi,
- Devletin ve hükümetin yükünün hafifletilmesi,
- Sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi,
- Toplumun sosyal refahının geliştirilmesi.

2.3.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi

Sivil toplum kuruluşlarının tarihi gelişimi incelendiğinde, tarihin ilk zamanlarında insanlar hayatlarını devam ettirmek ve gereksinimlerini sağlayabilmek amacıyla koken bir yaşam sürdürdüklerini söylemek mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde çoğalan gereksinimler nedeniyle halk içinde zamanla grupsal farklılıklar meydana gelmiş ve bireyler ortak çıkarları için örgütler/teşkilatlar kurmuşlardır. Avrupa'da feodalizmin etkisindeki bazı tüccar ve meslek sınıfları kendi içlerinde anlaşmaya vararak ortaklıklar oluşturdu. Bu birliklerle kendi can ve mallarını gerek dâhili gerekse de harici tehlikelere karşı muhafaza etmeyi hedeflemekteydi. Bu sayede STK'ların türü de kademeli şekilde meydana geldi. Tarihsel süreç boyunca uluslararası boyutta ilk sivil toplum örgütlenmesi, Britanya'da sömürgeciliğe karşı meydana getirilen ve köleliğin yok edilmesi için halkın beraber hareket etmesidir. Köle olan bireylerin haklarının muhafaza edilmesi, savunulması ve geliştirilmesi amacıyla yerli STK'ların bir araya gelmesiyle sivil toplum kuruluşlarının hızla geliştiği görülmektedir. Sanayi devrimine dek olan zamanda hükümetin fakir, kimsesiz bireylere yardım sağlamakta etkisi bulunmadığı için yardıma ihtiyacı olan bireylere dair bir koruma sistemini 18. yüzyılda ek yerel sivil toplum kuruluşları sağlamıştır (Engin, 2014: 126).

18. yüzyılda, Avrupa’da feodalizm idaresinden çekinen bireyler, ticaretin gelişmesiyle beraber şehirlerde özgür birey profilini meydana getirmişlerdir ve tutucu hem de sert yönetim anlayışlı feodal lordların yerine, yeniliğe açık yumuşak yönetim modelini özümseyen ve bireylere çeşitli şekillerde bakabilen tüccarlar halkı yeni kimliklerine ulaştırdılar. Yolculuk yapabilme, iş görebilme ve ticaret yapabilme özgürlüğünde, hür ve değişken bir sistem meydana getirmeye çalışan tüccarlar, feodal beylerin karşısında “birlikten kuvvet doğar” sloganıyla örgütlenmeyi başardıkları ifade edilebilir. Tüccarlar arzularını, savaş ya da kaosa sürüklenmeden kazanmanın yollarından birinin örgütlenmek ve beraber hareket etmek olduğunun bilincine vardılar ve “lonca” veya “hanse” adı verilen birlikler oluşturup yeni bir sosyal düzen meydana getirmişlerdir (Ergür, 2006: 12).

“Non-Governmental Organisation” veya “NGOs” kavramı 1945 senesinde aktif şekilde ele alınmıştır. AB mensubu olan ülkelerin gerek siyasi gerekse de sosyo-ekonomik gereksinimlerini tespit etmek amacıyla ihtiyaç hissettikleri gönüllü kuruluşlar, kamu harici organizasyonlar şeklinde tanımlanmıştır. Bunun yanında STK’lar öncelikle 1840’lı yıllarda kölelik karşıtı bireylerin, kölelerin ve bütün halkın çıkarlarını gözetmek ve halkın esas problemlerini ifade etmek ve ayrıca bu problemlerin ortadan kaldırılması ile ilgili faaliyetleri sürdürmek amacıyla İngiltere’de bir araya gelmişlerdir (Utuk, 2014: 25).

Londra-Blackheat’de Ascension Kilisesi’nin duvarında yer alan metal plakette, 1370’lu yılların bitiminde gerçekleşen köylü ayaklanmalarının lideri olan Joan Ball’un 1381 yılında söyledikleri STK’ların önemini anlamak açısından önem taşımaktadır: *“Dostluk arkadaşlık hayattır, dostluğun olmadığı yerse ölümdür ve orada cehennemde dostluk, arkadaşlık değil, insanların tek tek kendileri vardır.”* Bu sözlerin, bugün gönüllü ve dayanışmaya dayalı olan sivil toplum fikrinin ilk ifadelerinden olduğunu söylemek mümkündür. O zamandan beri Avrupa’da sivil toplum düşüncesinde önemli bir farklılık ve değişim meydana gelmiştir, sivil toplum bir dönem çok mühim bir yapıdayken, takip eden dönemlerde pek kullanıldığı söylenemez (Ergür, 2006: 12).

2.3.4. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi

Batı’da sivil toplumun; demokratik bir yapılanmayı sosyal katılım esasına oturtacak, sosyal değişimi gerçekleştirecek, geniş sosyal örgütlenmelerin önünü açacak,

temel hak ve yükümlülükleri yaygın hale getirecek, sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirecek bir vasıta şeklinde geliştiğini ifade etmek mümkündür. Batı Avrupa'da sivil toplum tarihini 12. yüzyılın bitiminden 13. yüzyıl başlarına dek götürmek mümkündür. 13. yüzyıl Avrupa'sında sivil toplumun temelleri kent ve kentleşmeyle ilişkidir. Bu süreçte kentlerde yoğun hale gelmiş esnaf loncaları, kentlerin özerkliğini sağlamada önemli rol almıştır. Loncalar, bilhassa İtalya'da 12. yüzyılın ardından şehir hayatının nefesini kontrol altına almışlardır. Kentlerin, ticaretin merkezi durumuna ulaşması ve böylelikle geçmişte yer alan bazı önemli kent merkezlerini aratmayacak bir özerkliğe sahip olması, loncaların özerk faaliyet göstermesine ve bu kurumlar vasıtasıyla gelişmekte olan esnaf şerefi, hukuksal eşitlik ve bireysel özgürlük kavramlarına borçlu olduğu ifade edilebilir (Çelikkol, 2014).

Çaha'ya göre Türkiye'de Cumhuriyet dönemine ulaşıldığında zayıf olsa bile Osmanlı'dan alınan sivil toplum mirası, tek parti döneminin modernleşme politikaları neticesinde kabuğuna çekilmiş, politik otorite sahasını genişleterek gücünü yükselttikçe sivil üstünlükler değersiz hale gelmiştir. Klasik yapıdan uzaklaşarak zamanla yeni bir sivil toplum yapısı meydana gelmiştir. Günümüzde eskiye göre önemli ilerlemeler kaydedilmekle beraber, hala sivil toplum gelişimini ve gücünü kısıtlayan farklı yapısal problemler sürmektedir. 1950 yılının ardından Demokrat Partiyle öne çıkan çok partili dönemle beraber, sivil toplum faktörleri tekrar gündeme gelmeye başlamıştır (Azizul ve Forhad, 2013).

Özellikle, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından sağda ve solda bulunan temel politik akımlar etkili iktidar geleneğinin farklılaştırılması ve demokratik olarak denetlenmesi gerektiği yönünde ortak bir davranışta bulunmuş ve bu dönüşüm ve denetimin motor gücü şeklinde de sivil toplum kavramı öne çıkmıştır. Gerçekleştirilen askeri müdahale özgürlüklere ket vurmuş ve böylelikle sivil toplumun önemi tekrar meydana gelmiştir. Sivil toplum kavramıyla askeri müdahalenin etkisi düşürülmeye uğraşmıştır. Devlet yapısının farklı hale getirilip idarenin kontrol edilmesi hususunda sivil toplumun desteğine gereksinim duyulmaktadır (Genç ve Erdoğan, 2010).

Sivil toplumun tam gelişmeye başladığı dönemde demokrasiyi kesintiye uğratan 1960-1980 dönemi yaşanan askeri darbeler sivil toplum gelişimini de kesintilere uğratmıştır. 1980 sonrasında ise ANAP'la birlikte sivil toplumcu nitelikler önemli bir

gelişim sürecine girmiştir. Bu dönemde KİT'lerin özelleştirilmesi, yerel yönetimlere yetki ve kaynak nakli, pazar ekonomisinin ön plana çıkarılması gibi gelişmeler, sivil topluma önemli destek vermiştir. Sivil toplumun yeniden gelişmeye başlaması ile birlikte toplumsal özgürlükler tekrar kazanılmaya başlamıştır. Demokrasinin tam anlamıyla yerleştirilemediği bir ülkede tam olarak sivil toplum gelişiminden bahsedilemez. Türkiye'de, 1990'lı senelerde askeri yönetimin etkisinin azalması neticesi, Batı Avrupa toplumlarındaki gibi, insan hakları, feminizm, çevrecilik ve farklı gençlik hareketleri kamusal alanda etkili olmuştur (Aslan, 2010).

Sosyal problemler sivil hareketlerle devlete aktarılarak politik mekanizmalara etki edilmeye uğraşmıştır. Gerçekten Türkiye'de, 1993 senesinde özel radyo ve televizyon yayınları ve 1995 yılında siyasal partiler, dernekler, sendikalar, vakıflar, meslek odaları ve kooperatifler arasında doğal bağlantıları ve ortaklığını yasaklayan anayasa maddelerinin kaldırılması, sivil toplumun gelişmesine destek olan düzenlemelerdir.

AB'ne üye olmak isteyen Türkiye, STK sahasında hukuki mevzuatı, dünyanın bugün eriştiği anlayışa göre tekrar düzenlemeyi kabul etmiştir. 1996 senesinde İstanbul'da gerçekleştirilen Habitat II Konferansında yayınlanan İstanbul Deklarasyonu'nda, Habitat Gündem'inde ve Ulusal Eylem Planı'nda, Türkiye'de de devlet, diğer ülkeler gibi, sivil toplum kuruluşlarının meşruiyet alanını genişleteceğine ve kamu hizmetlerinin görülmesinde sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklıklar yapacağına ilişkin sözler vermiştir. Kentin ortaya çıkışından başlayarak kentlilere özgü birtakım haklar ve yükümlülükler getirmiş, getirdikleriyle de halka kentsel iktidardan bazı isteklerde bulunma olanağı sunmuştur. Zamanla bu durum kent halkının siyasal toplum karşısında bir sivil toplum olarak belirmesini sağlamıştır. Sivil toplum kent kültürüyle var olabilen ve kentlilere özgü bir toplumdur (Gümüş, 2014).

Çeşitli derneklerden çeşitli meslek kuruluşlarına kadar birçok sivil toplum örgütü, hükümet dışı kuruluşlar içerisinde yer alırlar. Ancak bunların çoğu siyasal yaşamdan uzak durmayı tercih ederler. Hâlbuki bireylerin kendilerini gerçekleştirme ve sosyal etkinliklerde bulunma amacıyla üye oldukları bu topluluklar demokratik gelişmeye hizmet edebilecek bir sürece dâhil edilebilirler. Günümüzde Türkiye'deki yasal yönetmeliklerin STK'lar alanındaki gelişmeleri kolaylaştırmadığı, aşırı denetim kaygısı altında birçok girişimi daha doğmadan ortadan kaldırdığı söylenebilir. Böyle bir

düşünceden dolayı yeni yasal yönetmeliklerin gerçekleştirilmesi gerekenleri dört başlık altında toplayabiliriz. Bunlar (Gümüş, 2014);

- STK'ların doğuşunun kolaylaştırılması yoluyla yurttaşların bu konudaki girişimlerinin özendirilmesi,
- STK'ların içte ve dışta ilişki kurmalarının, network oluşturmalarının kolaylaştırılması yoluyla kapasitelerinin geliştirilmesi,
- Şeffaflığın artırılması,
- STK'ların faaliyetlerinin sonradan yargı yolu ile denetlenmesi.

Küreselleşmenin sivil topluma sunduğu imkânlardan biri de örgütlenme kolaylığıdır. Bir yandan güçlenen demokrasi ve insan hakları söyleminin etkisiyle ifade, seyahat, basın ve örgütlenme özgürlüklerinin önündeki engeller kalkarken, bir yandan da iletişim imkânlarının gelişmesiyle benzer endişeleri taşıyan, belirli hedeflere doğru birlikte yürümek isteyen insanların daha kolay bir araya gelmelerine ve güçlerini birleştirmelerine elverişli bir ortam oluşmuştur. Buna paralel olarak küreselleşme, sivil toplum örgütlerine hem varlıklarını duyurma, hem de mesajlarını iç ve dış kamuoyuna iletme konusunda geniş kitlelere daha hızlı ve daha etkin biçimde ulaşabilme imkânı sağlamıştır (Özer, 2008).

Askeri müdahalelerin azaltılması ile medyanın desteğinin alınması sivil özgürlüklerin tekrar kazanılmasını sağlamıştır. Yasakların kaldırılması ile STK'lar tekrar gelişimini ve işbirliğini sağlamışlardır. 1999 yılı Marmara Depremi ile birlikte STK'lar, toplumsal dayanışma anlamında son derece nitelikli ve karşılıklı güvene dayalı bir ortam oluşturmuş ve halkın STK'lara bakışında olumlu bir değişim yaşanmıştır. Yaşanılan afetle beraber sosyal dayanışma sağlanarak STK'ların araştırmalarıyla birlik beraberlik gerçekleştirilmiştir (Tosun, 2013).

Bu dönemde, STK'ların Türkiye'de popüler olmasında dış siyasi unsurların da yansımaları bulunmaktadır. Gerek ABD gerekse de AB Türkiye'de sivil toplumla doğrudan ilişki kurmuş, zaman içerisinde bu ilişkilerin ilerlemesi amacıyla kurumsal altyapılar hazırlanmaya çalışılmış ve bu kuruluşlara uluslararası meşruluk zemini sağlanarak politika yapma alanı meydana getirilmiştir. STK'lar hukuki dayanağın sağlanmasıyla her dalda daha da kuvvetli ve önemli bir unsur durumuna ulaşmıştır.

Politik dalda daha etkili şekilde siyasi alana müdahale etmeye başlamışlardır (Tosun, 2013).

Michigan Üniversitesi'nde 1990-1991 seneleri arasında gerçekleştirilen Dünya Değerler Araştırması'na göre; Türkiye'de önemli düzeyde hoşgörüsüzlük ortamı bulunmaktadır ve bireysel güven oldukça düşüktür. Kamusal ve siyasi kurumlara güvensizlik hissedilmektedir. Bunun yanı sıra siyasi etkinlik duygusu ve siyasete ilginin demokrasinin mekanizmasına desteği düşük bir seviyede kalmaktadır. Türk toplumunda yer alan bu nitelikler, STK'ların çoğulcu yapısını ve niteliğini güçsüz hale getirmektedir. Bu da STK'lara olumsuz etki ederek bireylerin bir araya gelmesini güçleştirmiştir. İlerleyen senelerde bu olumsuzluklar ortadan kaldırılarak tekrar güven ortamı oluşturulmuş ve STK'lar gelişim göstermiştir (Berber ve Çelepçi, 2000).

AB'de sivil toplum iyi bir demokrasi ve iktisadi gelişim için zorunlu görülmektedir. AB üyeliği için şart koşulan "Siyasi Kriterler" arasında bulunan dernek oluşturma özgürlüğü, devletin herhangi bir müdahalesi ve baskısından uzaklaşarak, bütün STK'lara en geniş anlamda bağımsızlık verilmesini hedeflemektedir (Çakmak, 2008).

Aday ülkelerde, AB'ye üyeliğin ön şartını meydana getiren Kopenhag Kriterlerine uyum kapsamında sivil toplumun gelişmesi oldukça önem taşımaktadır. AB'ne üye olan ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi amacıyla farklı özendirici yapılar geliştirilmektedir. Zira sivil toplum kuruluşları demokrasinin vazgeçilmez faktörlerindedir. STK'lar halkın yönetime katılımını sağlarlar. Güçlü bir demokrasi için halkın katılımı esastır ki bu da halka daha çok söz hakkı verilerek olur. Bundan dolayı sivil toplum kuruluşlarının gelişimi demokrasinin gelişimine destek olmaktadır (Gökalp, 2005).

İlk olarak sivil toplum kuruluşları iktidarın gücünü tehlikeye sokan faktör yerine vatandaşların ihtiyaçlarını siyasal otoriteye aktaran, devletle vatandaşlar arasında tampon görevi gören örgütler şeklinde ele alınmaktadır ve sivil toplum kuruluşlarının varlığı çeşitli kanunlar ve anlaşmalarla desteklenmektedir. İkinci olarak sivil toplum kuruluşları kamu yararına faaliyette buldukları için yasal düzenlemeler de bu kapsamda gerçekleştirilmektedir. Üçüncü olarak, AB ülkelerinde sivil toplumun güçlü

hale gelmesi için maddi fonlar ve olanaklar sunulmaktadır. Türkiye’de bu dalda gerçekleştirilen çalışmalar sürdürülmektedir. Demokrasinin gelişimiyle beraber yasalarda çalışmalar gerçekleştirilerek sivil toplum kuruluşlarına gereken desteğin artırılması sağlanmalıdır (Çakmak, 2008).

2.3.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri ve Fonksiyonları

Sivil toplum kuruluşları halk içinde gönüllü ya da tecrübeli insan gücünden faydalanarak, halk içinde genel olarak bir kamu baskısı oluşturarak, genel araç şeklinde eğitimi etkili bir biçimde kullanarak kişilerin bilinç ve davranışlarının geliştirilmesi, belli hizmetlerin yapılması vb. bazı yükümlülükler üstlenir (Velioğlu, 2009: 45).

Sivil toplum kuruluşları, sosyo-kültürel, siyasi, iktisadi, sağlık, turizm ve daha pek çok dalda mahalli, milli ve milletlerarası sahalarda faaliyette olan nitelikleri bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ilk dönemlerde genellikle sosyal yardımlaşma bazlı faaliyette bulunurken, sonraki dönemlerde kişisel, ekonomik ve kültürel dallarda faaliyete bulduklarını ifade etmek mümkündür. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, BM ve Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitenin tespit ettiği kavramları ve sivil toplum kuruluşları hakkında gerçekleştirilen araştırmalarda edinilen bilgiler kapsamında sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Talas, 2011: 392);

- Halk içinde bir duyarlılık meydana getirerek halkın isteklerini kamuya aktarmada bir aracı görevi üstlenmesi,
- Halk içinde bir çoğulculuk yapısını oluşturmak ve beraber hareket etme duygusunu geliştirerek halkı pazardaki metalaşmaya ve egemen pazar fiyatlarına karşı dengeleyici bir faktör halini almak,
- Kendi içlerinde meydana getirdikleri katılımcı ve çoğulcu bir kültürle beslenmiş ve ayrıca idare tecrübesi de kazanmış kişilerin yetişmesini sağlama,
- Pilot projeler tasarlamak, bu projelere kaynak bulmak veya bu projeleri hayata geçirmek yoluyla toplumsal refah, eğitim ve istihdam hususlarında hükümet politikalarına paralel veya alternatif yükümlülükler üstlenmek gibi sosyal işlevleri vardır.

STK'ların gerek hükümetin karar ve faaliyetlerinin kontrol edilmesinde, gerek de yükümlülük ve katılımcılık bilincinin gelişmesinde çok elzem işlevleri vardır. İktisadi ve siyasal liberalizmin şekillendirildiği modern hükümet yapısıyla önem kazanan STK'lar, Batı'daki gelişme dinamiğinde ulus devlet olgusu ve toplumsal devlet anlayışında önemli rollere sahiptirler. Modern toplumsal yaşamın vazgeçilmez unsuru haline gelen STK'lar, günümüz toplumlarında kamusal otoritenin eksik kaldığı veya ulaşamadığı kırsal kalkınma, sağlık, çevre, sosyal hizmetler, kentsel dönüşüm, eğitim vb. çeşitli dallarda önemli hizmetleri kendi olanaklarıyla yerine getirmektedir. Bununla beraber dünyada yaşlı bakımı, kimsesiz çocukların muhafaza edilmesi, engellilerin eğitimi vb. sosyal hizmet dallarında STK'lar öncülük etmektedir (Demiral, 2007: 9).

Sivil toplumun taşıyıcı faktörü olarak düşünülen sivil toplum kuruluşları, otoriter idareden demokrasiye geçiş dönemlerinde demokrasi kültürü yaymaları ve fonksiyonel bir forma dönüştürmeleri bakımından son derece önem taşımaktadırlar. Vatandaşlık bilincinin gelişmesi kapsamında, gerek vatandaşlar içinde gerekse de hükümetle vatandaşlar arasındaki ilişkileri düzenledikleri için, demokrasinin toplumda yerleşmesine katkıda bulunmaktadırlar. Bu nedenle meydana getirdikleri iş ortamlarıyla halkın demokratik kültürünün gelişimini sağlamaktadırlar. Ayrıca Tocqueville, sivil örgütlenmeleri, vatandaşların kendi hak ve sorumluluklarını bildikleri, isteklerini dayattıkları ve diğerleriyle tanıştıkları, daima herkese açık okullar vb. fonksiyonları bulunduğunu ifade etmektedir. Sivil toplum kuruluşlarına mensup kişiler karar alma süreçlerine destek olma, yönetici mekanizmalarının tercihinde etkin rol alma, fikirlerini beyan etme, ortak yönetim vb. tutumları içerme meylinde olurlar. Bununla beraber üyelerin kurumsal katılma ve tecrübelerinden meydana gelen bu demokratik tutum ve davranışlar tüm kamu alanlarına yayılmaya başlar. Bundan dolayı sivil toplum kuruluşları, azaların demokratik düşüncelerinin gelişimine destek olan ve bu nedenle de demokratik değerlerin halka yerleşmesini sağlayan birer demokrasi okullarına dönüşme eğilimindedir (Özer, 2008: 93).

Sivil toplum kuruluşları, yoksulluk, işsizlik, istihdam, eğitim, sağlık gibi toplumun temel sorunlarını gidermede devletle birlikte aktif olarak çalışan ve özellikle yoksulluğu azaltmada çok önemli görevleri olan hükümet dışı organizasyonlar olarak son dönemlerde artan bir trend olarak düşünüldüğünde işlevlerinin de arttığını ve

üstlendikleri görevlerinin de bilincinde olduğunu söylemek mümkündür (Azizul ve Forhad, 2013: 60).

Küreselleşen dünyada sivil toplum kuruluşlarını işlevlerinde de artış olduğu görülmektedir. Son zamanlarda sivil toplum kuruluşları hem toplumsal hem de siyasal anlamda işlevlerinin yerine getirmede birçok başarı elde etmiştir. Nitekim sivil toplum kuruluşlarını işlevlerini ve faaliyet alanını sadece tek bir bölgeyle sınırlı tutmak, sivil toplum kuruluşlarının gelişme seviyesini azalttığı gibi toplumun sorunlarına da çözüm bulma noktasında da bir gecikmenin olacağı da söylenebilir. Fakat son dönemlerde sivil toplum kuruluşlarını karşılaştıkları temel sorunlar da mevcuttur. Bu sorunlar temel anlamıyla maddi sorunlardır. Sivil toplum kuruluşlarının belirli hizmetleri yerine getirmede kaynak sorunu yaşamaktadır. Sivil toplum kuruluşları devletin ulaşamadığı önemli alanlarda öncü sektör olduğu için öncelikle devletin sivil toplum kuruluşlarını söz konusu bu sorunu çözmeye sivil toplum kuruluşlarına gerekli maddi desteği vermesi gerekmektedir (Lavanya ve Brabhakar, 2011: 109).

Sivil toplum kuruluşlarının yukarıda anlatılan işlevlere ek olarak, sivil toplum kuruluşlarının bireysel işlevleri, sosyo-ekonomik işlevler ve kültürel işlevleri vardır. Sivil toplum kuruluşlarının bu işlevlerine kısaca değinmekte çalışmamız için faydalı olacaktır.

2.3.5.1. Bireysel İşlevler

Sivil toplum kuruluşları toplumların kalkınması ve sürdürülebilir bir konuma getirilmesinde önemli bir oyuncu görevini üstlenir. Bu örgütler bireylerde toplum bilincinin gelişmesini sağlayarak bireylerin sosyo-kültürel açıdan gelişmelerini sağlamaktadır. Çağdaş toplumun önemli sorunları arasında gösterilen kişilik krizi, yabancılaşma, güvensizlik işbirliğinde bulunmama gibi sosyo-psikolojik sorunların çözümünde sivil toplum kuruluşların katkısının yüksek derecede olduğunu söyleyebiliriz (Yıldırım, 2004:89)

Sivil toplum kuruluşları bireyin tek başına ulaşamadığı hedefe ve yapmak istediği işlerde grup içinde daha rahat bir şekilde elde etme fırsatı vermektedir. Böylece bireyin bağlı olduğu grupta kazandığı bilgilerle duygu ve düşüncelerini karşılaştırarak, kendi değer yargılarının doğruluğunu test etme şansını bulabilirler. STK'ların verdiği bütün

bu olanaklara ek olarak da eğer kişi sosyal konulara ilgi duymuyorsa STK'ların sunduğu enerjik ve yaratıcı bir alanda problemlerin ortadan kaldırılması amacıyla motive olarak toplumsal ve bireysel sorunlara daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşabilir (Dursunoğlu, 2012: 50).

2.3.5.2. Sosyo-Ekonomik İşlevler

Sivil toplum kuruluşlarının işlevlerini esas olarak iki başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan ilki sivil toplum kuruluşlarının, hem örgüt içi yapılarıyla hem de gerçekten var olmaları nedeniyle, çoğulcu bir halk yapısının meydana gelmesinde elzem ve etkin bir görevi bulunmaktadır. İkincisiyse, sivil toplum kuruluşlarının, hem devlet aygıtının faaliyete koymaya çalıştığı uygulamalara hem de piyasa ekonomisinin bazı mekanizmalarına karşı halkı koruyucu tampon olma görevi şeklinde önemli bir görevi üstlenmesidir. Devlet aygıtının faaliyetlerine karşı tampon olma görevi, iki şekilde yapılmaktadır. İlk olarak, idare aygıtının faaliyete geçirdiği politikaları halkın özümsemesi, bu politikaların sivil toplum kuruluşlarınca savunulması durumunda oldukça basit hale gelmesidir. Sivil toplum kuruluşları kişilerin aktif olarak desteğini sağlamak şartıyla, bunu piyasadaki metalaşmaya ve egemen pazar değerlerine karşı dengeleyici bir faktör durumuna getirmektedir (Yatkın, 2013: 165).

Sivil toplum kuruluşları kar amaçlı olmayan yani kendileri ve azalarının bireysel çıkar ve zenginliği amacıyla kar etmeye uğraşmadan, ekonomik bağlantı ve faaliyetlerin meydana gelmesinde bazı işlevlere sahiptirler. Kalkınmayı hedefleyen sivil toplum kuruluşları sosyal gruplarla direkt ya da dolaylı eylemlerini devam ettirerek, kalkınma program ve projelerinin değerlendirilmesi, tasarlanması, faaliyete koyulması ve incelenmesiyle uğraşmaktadırlar. Kalkınma projeleri, programları ve politikaları vasıtasıyla araştırmaları kanalize etmeye çalışırlar. Kalkınmada ortaklık alanında Kalkınmada Uluslararası İşbirliği Kuruluşları (ECDI), kalkınmayı hedefleyen bir sivil toplum kuruluşu olarak örgütlenmiştir. Bu kuruluşlar genel olarak kar hedefi taşımayan özel kurumlar olup, merkezleri endüstrileşmiş ülkelerde bulunmaktadır. Üçüncü Dünya ülkelerinde kalkınma program ve projelerinin uygulanışını destekleyerek söz konusu bu ülkelerin kalkınmasını sağlarlar. ECDI'ler fon toplama kampanyalarından topladıkları kendi öz kaynaklarına hükümetlerinden gelen parayla birlikte, bunları üçüncü dünya ülkelerine aktarırlar. ECDI'lerin gözetimindeki söz konu bu paralar kalkınma yardımına

ilişkin resmi yardım toplamıyla karşı karşıya getirildiğinde önemsiz olarak görülmesine rağmen, kalkınma hedefi bulunan sivil toplum kuruluşları için oldukça önem taşıyan bir miktar olduğunu söyleyebiliriz. 1990 yılında OECD'e mensup ülkeler ECDI'lerin çalışmaları için 2,2 milyar ABD doları yardımında bulunmuşlar ve bu rakam toplam kalkınma yardımının %4,2'sini oluşturmaktadır (Özer, 2008: 95-96).

Modern hale gelen bir toplumda eskiden itibaren devam eden normlar ve adetler değişmeye ve yok olmaya başlamıştır. Milyonlarca bireyin kırsal bölgelerden kentlere göç etmesi sonucunda yeni bir hayat şekli oluşmaya başlanmıştır. İnsanların yakın çevreleriyle olan ilişkileri azalmıştır. Dolayısıyla insanlarda, toplumdan bir uzaklaşma ve soyutlanmanın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte insanlar, hayatlarını tek tip bir işle uğraşmakta ve monoton bir hayat tarzını yaşamaya başlamışlardır. Bu şekilde bir monotonluk neticesinde toplumda, siyasi dalda da yabancılaşmanın getirdiği toplumdan ve özgürlüklerden korkma oluşmakta ve bu tip bireyin tek taraflı propagandaya açık ve eğilimli olmasından dolayı da politik baskı sorununun toplumda oluşmaya başladığı söylenebilir. Toplum ve toplumsal yaşamı olumsuz yönde etkileyen bu tür oluşumları ancak sivil toplum kuruluşları aracılığıyla önlenmelidir. Çünkü sivil toplum kuruluşları, bireylerin toplanmasını sağlayarak gerek grupta kendini ve çıkarlarını daha rahat ve güvenle korumalarına olanak sağlamakta, gerekse de birbirleriyle kaynaşmasını sağlayarak birbirleriyle olan sosyal, kültürel ve siyasal ilişkilerinin devam etmesini sağlamaktadır. Sosyal örgütler kişilere toplumda bir aidiyet duygusu aşılayarak onları tek olma düşüncesinden kurtarıp, bireylerin sosyal sorunlarına çözüm bulup onların tekrardan topluma karışmasını sağlarlar (Özer, 2008: 95-96).

2.3.5.3. Kültürel İşlevler

21. yüzyılda birçok alanda olduğu gibi toplum anlayışında da büyük değişim ve dönüşümler meydana geldi. Çağdaş toplum yaşanan değişim ve dönüşümün örneklerinden bir tanesidir. Çağdaş toplum, toplumu sadece düşünsel yönde değil, bunun yanı sıra psikolojik açıdan da etkilemiştir. Modern toplumda yaşayan birey, tek başına hareket etmeyi arzulayan, sosyal gruplardan uzak yaşamak isteyen bir döngü içerisinde. Bunun yanında sivil toplum kuruluşları modern toplumda bireylerin, diğer insanlardan kopuk, kendi başlarına hareket eden bireyler olmaktan çıkarak örgütler/teşkilatlar içinde toplayacak bir rol üstlenmiştir (Koç, 2005:35).

2.3.6. STK'ların Hizmet Kalitesi Ölçümünün Önemi

STK'lar toplumsal hizmetleri en etkin biçimde sağlayabilen kuruluşlardır (Mcdermott, 1994: 4). Bu kapsamda STK'lar sürdürdükleri faaliyetler bağlamında kar hedefi gütmemekle birlikte hizmet üreten kurumlar şeklinde ifade edilebilirler (Dinçer ve Fidan, 1999: 76). Kar hedefi gütmeyen kurumlar, topluma toplumsal hususlarda destek olmayı ya da vakıf idaresinin tespit ettiği amaçları yerine getirmeyi hedeflemektedirler. Kar hedefi gütmeyen kuruluşların performans ölçümü bu kapsamda gerçekleştirilmektedir. Kar hedefi gütmeyen kuruluşlar esas olarak kar etmeyi hedeflemeseler de, devamlılıklarını muhafaza edebilmeleri için performanslarına ve hizmet niteliklerine özen göstermeleri gerekmektedir. Bu nedenle STK'larda kalite konusu öne çıkarılırken hizmet kalitesi olgusunun STK'lar için ne anlama geldiği konusu önemle ele alınmalıdır (Özdaşlı, 2007: 91).

Hizmet esasında, hizmet veren kurumla hizmet alan kişi arasında ilişki olduğunda vuku bulan bir olgudur. Verilen hizmetin geri alınması mümkün olmayacağı için verilen hizmet niteliğini ilk anda ortaya koymalıdır. Bu da temelde hizmet niteliğinin olayın bittiği andaki tesirini belirtmektedir (Coşkun, 2007: 211).

STK'lardaki hizmet kalitesinde teorik olarak üç ayrı anlayıştan bahsedilir. Bu anlayışlara hem hizmet veren hem de hizmet alan taraf sahip olabilir. Bunlardan ilki, geleneksel yaklaşımdır. Buna göre hizmet kalitesi pahalı ve prestijli olmayla eşit anlamlarda kullanılır. İkincisi ise bilimsel yaklaşımdır. Buna göre hizmet kalitesi, kılavuzlara ve standartlara uygunluktur. Özellikle kamu kurumlarının sağladıkları hizmetlerle hizmeti alanlar arasında bu noktalar itibariyle çok düşük bir uyum söz konusudur. Üçüncü yaklaşım, tüketiciyi baz alan yaklaşımdır. Bu yaklaşım, müşteriyi memnun etme odaklıdır ve asıl amaç kalite anlayışını müşteri gözüyle belirlemektir ve müşterinin doğrularını ön plana çıkarmayı amaçlar. Bu şekilde hizmet sunucularının kararlarına tesir ederek sunulması planlanan hizmet kalitesinin artmasını sağlamayı hedefler. (Mittchell ve Sloper, 2011: 237-252).

Jones'in (1993) hizmet kurumlarında kalite hakkında ortaya koyduğu model STK'lardaki hizmet niteliği yaklaşımında açıklayıcı olabilir. Bu modelin ilk faktörü "Örgüt Kalitesi", örgüte ilişkin destek sistemlerinin niteliğini belirtmektedir. Bu ise, yönetim uygulamalarını, yönetim sistemlerini, kuruma ilişkin yapıyı, izlekleri ve fiziki

donanımları kapsamaktadır. İkinci faktör “Teknik Kalite”, ölçülebilir hizmet düzeylerini belirtmektedir. Hizmeti ölçmek kolay olmasa bile ürün ve mallardaki gibi ölçümler gerçekleştirilebilmek kısmen mümkündür. Örneğin, medikal dalda sunulan hizmetlerde, doktorların cerrahi ve tıbbi bakımları uzmanlarca makul biçimde takip edilip ölçülebilir. Üçüncü düzey “Etkileşim Kalitesi”dir. Burada belirtilen kurumun hizmeti alanlarla olan iletişim noktalarıyla alakalıdır. Buna göre bütün iletişim noktaları ve geliştirme fırsatları belirlenmelidir (Jones, 1993: 13).

Son yıllarda sayısı, fonksiyonları ve sermayeleri gittikçe artan STK’ların etkin yönetilmesi ve sundukları hizmetin ölçülebilir olması gittikçe daha da önem arz etmektedir. Çünkü STK’lar toplumun ilgili ihtiyaçlarına cevap vermek için toplumun elindeki beşeri, maddi ve maddi olmayan kaynakları kullanmaktadırlar. STK’lar her ne kadar kar etmeyi amaçlamasalar da bu kaynakların ne şekilde kullanıldığının ve verilen hizmetin yeterli olup olmadığının bilinmesi toplumsal faydanın sağlanması için gereklidir. Bu kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını sağlayacak en önemli etkenlerden biri de STK’ların sunduğu hizmetin kalitesini ölçmek olacaktır (Özdaşlı, 2007: 1).

STK’ların toplumsal fayda sağlama adına çok kritik bir sorumluluğu vardır. STK’ların sosyal hizmet sağlayıcı ve kar amacı gütmeyen kurumlar olarak bu sorumluluğu yerine getirirken sundukları hizmetin kalitesini ölçmekte ve verilen hizmeti değerlendirmeye sokmakta zorlandıkları görülmektedir. Çünkü STK yönetimleri normalde iş ve kar odaklı terimler olan verimlilik, etkinlik, maliyet etkinliği ve strateji gibi kavramları toplum yararına fayda sağlamak gibi hayırsever hizmetlerle bağdaştırma konusunda direnç göstermişlerdir. STK yöneticilerinin gösterdikleri direncin ve genel olarak STK yönetimlerinde var olan profesyonelleşme tartışmasının temel nedeni, sağlıklı ve sağlam bir ekonomik altyapıya sahip olmadan, hedeflenen sosyal hizmet kalitesinin ticari işletmelerde kullanılan yöntemlerde verilemeyeceği düşüncesidir. Buna mukabil son yıllarda STK’ların değişimi ve gelişimi ile birlikte ticari işletmelerdeki yöntem ve yapıların STK’lara aktarıldığı ve yönetimlerde profesyonelleşmelerin olduğu görülmektedir. Tabii ki yönetim araçlarının büyük bir kısmı kar odaklı şirketlerde geliştirildiğinden, STK’ların yapıları itibarıyla bu aktarımın birebir yapılması mümkün değildir. Bu durumun etkili ticaret yöntemleri ve sosyal

hizmet anlayışının birbirine kaynaşması gibi bir manaya, yani “ticari bir düşünce anlayışıyla sosyal bir hizmet vermek” anlamına geldiği söylenebilir (Otto vd., 2004: 5-6).

Yapılan araştırmalar sonucunda, hem yurtiçi hem de yurtdışında STK’ların hizmet kalitelerini artırmaya ve katma değer oluşturmaya yönelik çalışmalarının çok daha arttığını, sunmak istedikleri hizmetlerin yanında ekonomik başarılarla daha yakından ilgilendiklerini ve tüm bunlar için yönetimde daha bütünsel bir yaklaşıma sahip olduklarını söyleyebiliriz.

2.3.7. Sivil Toplum Kuruluşları Türleri

Sivil toplum kuruluşları kavramı için genel olarak yapılan; gönüllülük esasına dayalı, kâr amacı gütmeyen, hükümet dışı oluşan örgütler tanımından hareketle, Türkiye’deki literatür incelendiğinde STK biçimleri olarak; vakıflar, dernekler, sendikalar, meslek örgütleri, sanayi ve ticaret odaları, üniversiteler, siyasi partiler, farklı platform ve insani girişimlerden söz etmek mümkündür (Şahin ve Öztürk, 2008:23). Bu anlamda Türkiye’deki STK’lar kapsamında, STK biçimlerinden belli başlı olanları incelenecektir.

2.3.7.1. Dernekler

Dernekler, müşterek bir amaç için yan yana gelen, yasaların çizdiği sınırlar ve kurallar çerçevesinde çalışmalarını sürdüren, teşkilatlanmış insan toplulukları olarak ifade edilebilmektedir. Belli insan gruplarını veya tüm toplumu ilgilendiren sorunlarla ilgili harekete geçerek merkezi otorite ve vatandaş arasında bir nevi arabuluculuk yapmaktadırlar (Uğur, 2013:46-47). Sivil toplum kuruluşlarında önemli bir yeri olan derneklerin kuruluş yapısı ve denetimine yönelik yasal düzenlemeler o ülkenin demokratik yapısı ile ilgili de fikir verebilmektedir. Yürürlükte olan mevzuata göre derneklerin tanımına ve kuruluşuna baktığımızda, Türk Medeni Kanunu’nun 56. maddesine göre; *“Dernekler, gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır”* olarak tanımlanmıştır. Aynı maddenin ikinci fıkrasında hukuka ya da ahlâka aykırı hedeflerle dernek oluşturulamayacağı ifade edilmiştir. Aynı Kanun’un 57. maddesi, *“Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir.”* ile dernek kurmanın

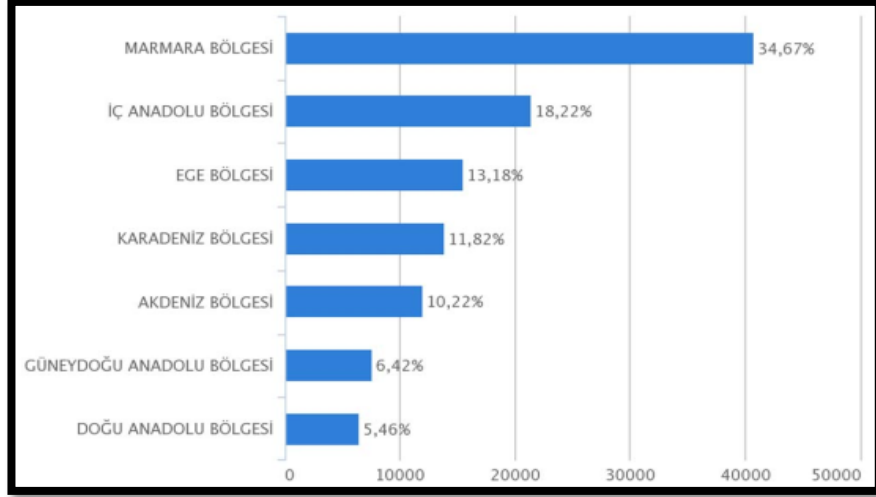

izne bağılı bulunmadığı ifade edilmiştir. Derneklerin organları içinde genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kurulu bulunmaktadır. Genel kurul, dernek mensuplarından meydana gelen ve derneğin diğer organlarını denetlemede görevli olan en yetkili organdır. Dernekler en geç iki yılda bir araya gelmelidir. Yönetim kurulu derneğin uygulamalarının kanunlara ve tüzüğe uyumlu olarak sürdürülmesi ve temsil etme özelliği barındıran, minimum beş asil ve beş yedek üyeden meydana gelmektedir. Denetim kurulu, kanun ve tüzüğe uygun denetim işlerini gerçekleştirip sonuç raporunu yönetim kurulu ve genel kurula sunan, en az üç asil ve üç yedek üyeden meydana gelen organdır (Gökalp, 2005: 209-210).

Türkiye’de AB’ne uyum süreciyle beraber dernekler alanında bazı ilerlemeler meydana geldiği görülmektedir. Bilhassa 2002 ve 2004 seneleri arasında çıkarılan toplam sekiz uyum paketiyle dernekler hususunda önemli adımlar atıldığı görülmektedir.

Avrupa Birliği, Türkiye’nin tam üyeliği için sıkça demokrasi vurgusu yapmış, bunun göstergesi olarak da STK’ların güçlenmesi gereğini dile getirmiştir. AB’ye katılım sürecinde çok önemli rol oynayan STK’ların bir unsuru olan dernekler konusunda uyum yasalarıyla ciddi değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler derneklerin yasal mevzuata dayanarak gelişmesini sağlamıştır. Kanunun desteğiyle gelişmekte olan dernekler, demokrasinin gelişmesine de önemli destekler sağlamaktadırlar. Derneklerin gelişimiyle beraber siyasi katılım da artacaktır. Halkın siyasete katılımının çoğalması demokrasiyi etkili duruma ulaştırarak bölgenin gelişmesine destek olacaktır (Gümüş, 2014).

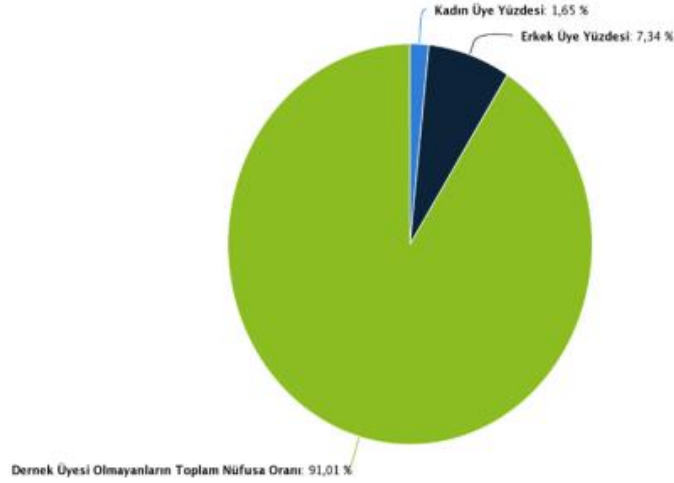
Türkiye’de 2019 senesinden beri 117.245 tane aktif dernek vardır. Fesih edilen dernek sayısı 184.306’dır. Faal ve fesih edilen toplam dernek sayısı 301.551’dir. Bölgelere göre faal dernek sayıları incelendiğinde şu şekilde bir tabloyla karşılaşılmaktadır.

Grafik 1. Bölgelere Göre Faal Dernek Sayısı

Bölgelere göre faal dernek sayılarını belirten yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi en fazla dernek %34,67'lik oranla Marmara Bölgesi'nde yer almaktadır. En az faal dernek sayısıysa %5,46'lık oranla Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunmaktadır. Bu oranlar dernekleşmenin bölgenin sosyo-ekonomik gelişmişliğiyle doğru orantılı olduğunu ifade etmektedir.

Dernek üye sayılarının Türkiye nüfusuna oranı incelendiğinde 2019 yılı Haziran ayında Dernekler Dairesi Başkanlığı sitesinde şu şekilde bir tablo yer almaktadır;

Grafik 2. Dernek Üye Sayılarının Türkiye Nüfusuna Oranı

Yukarıda belirtilen grafikte de görüldüğü gibi, Türkiye'de derneklere üye olan toplam kişi sayısı 7.263.559'dır. Bunların 1.331.686'u kadın, 5.931.873'i ise erkek üyelerden meydana gelmektedir. Bu tablonun meydana getirildiği tarihte Türkiye'nin toplam nüfusuysa 80.810.525 şeklinde kayda geçmiştir. Kadın üye sayısının toplam

nüfusa oranı %1,65 erkek üye sayısının toplam nüfusa oranı %7,34'dür. İkinin toplam oranıysa %8,99'dur. Derneğe üye olmayan kişi oranıysa %91,01'dir. Bu rakamlardan yola çıkarak şu şekilde bir değerlendirme yapmak mümkündür: Türkiye'de derneklere üye kişi sayısının toplam nüfustaki payı çok düşüktür. Bilhassa kadın oranının az olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye'de dernekleşme oranlarının cinsiyet dağılımında da erkek egemenliğinin öne çıktığı belirtilmektedir. Bu durumun esas nedeni Türkiye'nin ataerkil bir toplum modeli olması gösterilebilir.

2.3.7.2. Vakıflar

Sözlükte “durmak; durdurmak, alıkoymak” anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi terim olarak bir malın sahibi olan kişi tarafından malın insani bir amaca daimi tahsis etmesi gibi özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayr müessesesini ifade eder. (İslam, 2012).

Vakıf, kişiler ya da kurumlar tarafından oluşturulmuş, kanunla görev ve sorumlulukları belirlenmiş olan tüzel kişiler olarak bilinir. Geleneksel şekilde, bir hizmetin gelecek dönemlerde de sürdürülmesi amacıyla belirli koşullarla ve resmi bir şekilde ayrılarak bir kimsenin miras olarak bıraktığı mülk veya paraya “vakıf” denmektedir (Ergür, 2006: 32).

Sivil toplum kuruluşlarının ana prensibi kendi lehine çıkar sağlamama amacıyla kurulmaları ve toplumda var olan problemleri (eğitim, sağlık, konaklama vb.) çözüme başvuracağı önemli gelir kaynaklarından bir tanesi de vakıflardır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, 1924 yılında Evkaf Nezareti kaldırılmış bunun yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 1935 senesinde çıkarılan 2762 sayılı Kanunla birlikte bu alanın tekrar düzenlendiği bilinmektedir. Mazbut ve mülhak vakıfları şeklinde eski hukuka göre kurulmuş vakıflar ve Medeni Kanun'un ardından oluşturulan yeni vakıflar bazı açılardan ayrı bir düzenleme kapsamına alınmıştır. 1954 senesinde vakıflar hakkında mali problemlerle alakadar olması için Vakıflar Bankası meydana getirilmiş, bankaya eski vakıfların taşınmaz mal ve firmalarının genel idaresi verilmiştir. Fakat tüm bu düzenlemelerin vakıflaşmayı önemli derecede arttırdığı söylenemez. 1967 senesinde çıkarılan 903 sayılı Kanun ile bu alan tekrar düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bu Kanunun birden çok kurucuya olanak sunması, vakıflara genel kurul gibi idari organların

meydana getirebilmesini mümkün hale getirmesi gibi sebeplerle birçok yeni vakıf kurulmasına olanak sağlamıştır (Gökalp, 2005: 209-210).

2.3.7.3. Kooperatifler

Türkiye’de kooperatifçilik Osmanlı Devleti zamanında daha çok toplumun ileri gelenleri ve devlet yöneticileri tarafından ortaya konulmaya çalışıldığı görülmektedir. Kooperatifçilik yabancı sermayeye karşı bir örgütlenme biçimi ve mücadele aracı olarak görülmüştür. Osmanlı Devletinin son yıllarında iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi, halkın daha iyi şartlarda yaşamını sürdürebilmesi için kooperatifçilik örgütlemelere destek verdiği, ancak toplumsal, ekonomik ve siyasal nedenlerden ötürü geniş bir yelpazeye yayılıp gelişmediği görülmektedir (Alkan, 1998: 48- 49).

Türkiye’de Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte kooperatifçiliğe dönük yasal düzenlemeler yapılmıştır. Kooperatif örgütlenmeler/teşkilatlanma kalkınma amaçları doğrultusunda devlet tarafından desteklenmiştir. Kooperatifçilik halkın isteğinden çok yönetim düzeyinden gelen yönlendirmelerle hareketlik kazanmıştır. 1930’larda zorunlu “öncü devletçilik” uygulamasının ürünü olan devlet müdahalesi kooperatif örgütlenmelere de yansımıştır. Kooperatifler, kredi ve öteki üretim girdilerini sağlayan örgütler ya da devletin gereksinme içindeki toplumsal katmanlara götüreceği hizmetleri, dağıtacağı tüketim malları için birer araç, devlet ile halk arasında birer tampon olarak gören devlet yaklaşımı, Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin temel sorunu olan kamu güdümünü doğurmuştur. Bu durum sonraki yıllarda da Türk kooperatifçiliğinin işlevselliğini ve etkinliğini sınırlayan bir etken olmuştur (Alkan, 1998: 49).

Türkiye’de devlet müdahalesi süreç içerisinde devam etmiştir. Destekleme alımlarının kooperatifler aracılığıyla yapılması, bazı alanlarda kooperatiflere ayrıcalık tanınması, kredilendirme işlemlerin kooperatifler aracılığıyla yapılması gibi bir takım uygulamalar kooperatiflerin suni olarak sayılarının artmasına neden olmuştur. Türkiye’de kooperatif hareketleri hakkında bilginin az oluşu ve eğitimin neredeyse hiç olmayışı kooperatif hareketlerin gelişimini sınırlayan başka bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kooperatif bilinci konusunda 1950’de yabancı bir uzman olan Colmbain raporunda kooperatifçiliğin gelişmemesinin sosyolojik nedenleri üzerinde duruşu ilginç bir örnektir. Colombain’in raporunda tarım satış kooperatifleri hakkındaki düşünceleri “çiftçi bu teşkilatları, mahsulleri için asgari fiyat temin etmek maksadıyla hükümet

tarafından kurulmuş bir nevi sigorta olduğuna inanır. Fakat tüccar tarafından bir parça fazla fiyat teklifi karşısında kendini serbest kabul ederek bu serbestliği kullanır ve bilmeden kendi kooperatifini ihmal eder. Ne mevzuat ne de eğitim, kooperatifin sermayeler birliği değil, bir insanlar birliği olduğu fikri yerleştirememiştir” (Özdemir ve Başaran, 2003: 37).

2.3.7.4. Sendikalar

Sendikalar, 1800’lü yılların başlarından itibaren çalışanların, çalışma yaşamlarına ilişkin sorunlarını çözmek, ortak çıkarlarını ve haklarını korumak, geliştirmek, çalışanlar arasındaki birlikteliği ve dayanışmayı sağlamak için bir araya gelerek kurmaya çalıştıkları örgütler ya da teşkilatlardır. İşçi haklarından yana olan bu kuruluşlar çoğu zaman işveren ve devlet kurumları tarafından lavğ edilmeye çalışılmış çoğu kez de işçi sendikaları lağv edilmiştir. Demokrasisi gelişmemiş ülkelerde sendikal hareketlerin yaşamsal alan bulmaları çok güçken demokratik normları üst düzeyde olan ülkelerde ise sendikalar için yaşam alanı daha geniştir. Sendika hareketleri Türkiye’de 1940’ların ortalarında gelişme göstermiş, 1950-1960 yıllarında ise geniş bir hareket alanı bulabilmişlerdir. Demokratik ülkelerde yaşam alanı bulan sendikalar Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerinde zamanla etkin bir konuma gelmiş, işçilerin hak ve menfaatlerini daha da iyileştirmek için meydana gelen bu oluşumlar zamanla toplum tarafından özümsemiş, siyasi partiler kurmuş ve hatta iktidara bile gelmişlerdir. Ancak Türkiye’de ise sendikalar daha ziyade siyasi partilerin öncülüğünde siyasi kaygı ve ideolojik temeller üzerine kurulmuşlardır. Bu nedenle de Türkiye’de sendikalar tüm toplumu kucaklayıcı bir yapı içine girememiştir. Dolayısı ile sendikalar Türkiye’de hep ideolojik birer sivil toplum kuruluşu olarak algılanmışlardır. Sendikal hareketler, toplumsal ve ekonomik yapılar ve üretim tekniklerindeki değişimlerle sürekli bir etkileşim içindedir. Bilhassa son dönemlerde gelişen çalışma hayatının en önemli sosyal taraflarından biri olan işçi sendikalarının teşkilatlanma gücünü ve üyelerini temsil etmedeki yeterliliklerini zorlamıştır. 1800’lü yılların geleneksel sendika yapısını tamamen değiştirerek, sendikal harekete yeni boyutlar getirmiştir. Globalleşmenin dünya çapında meydana getirdiği sosyal krizden sendikaların da etkilendiği gözlenmektedir. 80’li yılların başından itibaren uygulanmakta olan ekonomik model, bir yandan emek ve sermaye arasındaki küresel ilişkiyi olumsuz yönde etkilerken, diğer yandan sosyal politika alanında da önemli hak kayıpları ve gerilemelere yol açmıştır.

Dünya’da ve Türkiye’de sendikacılık hareketinin, küreselleşme bilişim ve teknolojik gelişmeler sürecinde yaşanan yeniliklere uyum sağlayamadığı için, çalışma hayatındaki etkinlik alanlarını kaybetmeye başladıkları görülmektedir. Bu anlamda, sendikalar son yıllarda önemli ölçüde üye ve prestij kaybına uğramışlardır (Özkiraz, 2008: 120-122).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMADA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ÖNEMİ: HAKKÂRİ İLİNDE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

3.1. Hakkâri İli Hakkında Genel Bilgiler

Milattan önce 7000 yılından günümüze kadar yerleşim yeri olarak kullanılan Hakkari bölgesinin adı Akar aşiretine dayanmaktadır. Bölge tarihin ilk dönemlerinden bugüne kadar insan topluluklarının geçiş güzergâhı özelliğini göstermektedir. Yöre,

geçmiş dönemlerden günümüze kültürel, ekonomik, politik ve stratejik açıdan önemli bir konumdadır ve sürekli işgale maruz kalan bölgelerin yerleşim tarihleri eski tarihlere dayanmaktadır. Bölgede bulunan kaya resimleri; ilk yerleşmenin Cilalı Taş Devrinde gerçekleştiğini ispatlamaktadır. Yerleşimlerin Neolitik Çağda da devam ettiğini gösteren belgeler kaya resimleridir. *“Bu bölgenin ilk yerleşimcileri olan Hakkalar; dağda hayatta kalmak konusunda uzman ve dağı seven bir kabile olarak bilinmektedir”* (Özer, 2008).

Hakkari yöresi, medeniyetlerin geçiş noktası olması nedeniyle birçok kültürün bazen savaş bazen de birleşme yeri statüsündedir. 639 yılında bölgeye gelmiş olan ilk Arap-Müslüman kabileleri, Habur ve Yukarı Zap başlarında yerleşmiş olarak rastladıkları Akar aşireti nedeniyle bu bölgenin adını ilk Hakkariye ya da Hakar olarak adlandırmışlardır. Hakkari “i”ni nispet ekine göre “Akarlara mensup, Akarlardan” manası taşımaktadır. Ünlü Arap tarihçisi olan İbn Haykal da bu yörede yaşayan Hakkari aşiretinden dolayı bölgeye Hakkariye isminin verildiğini belirtmektedir. Yöre; 1536 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı topraklarına dahil olmasından günümüze Hakkari ismiyle anılmaktadır.

Hakkari; Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’nin güneydoğu ucunda bulunmaktadır. Doğu kuzeyinde Van ili, güneyinde Irak Cumhuriyeti, doğusunda İran İslam Cumhuriyeti, batısında ise Şırnak ili toprakları bulunmaktadır. İki ayrı devlet ile sınıra sahip olan Hakkari’nin kuzeyinde Van’ın Gürpınar ve Başkale ilçeleri, batısında Şırnak ilinin Uludere ve Beytüşşebap ilçeleri bulunmaktadır. 42,10’ ve 44,50’ doğu boylamları ile 36,50’ ve 37,48’ kuzey enlemleri arasında bulunan Hakkari; 7228 km² yüzölçümü ile Türkiye topraklarının yaklaşık olarak %0,92’sini oluşturmaktadır.”

Van Gölü’nün güneydoğusunda bulunan, doğuda İran ve Irak sınırına dek uzanan Hakkari il sınırları Türkiye coğrafyasının en dağlık ve en sarp bölgelerinden birisidir. “1941 senesinde yapılan Birinci Coğrafya Kongresi’nde ‘Hakkari Bölgesi’ olarak isimlendirilen Doğu Anadolu’nun güneyinde kalan dağlar ve platolar genelde kuzey-güney ve doğu-batı yönlü uzanan havzalar ile parçalanmış olmakla beraber vadilerin çok dik, dar ve genç olması sebebiyle ovalık alanları son derece sınırlıdır.”

Toros Dağları'nın doğusunda bulunan ve Bitlis'ten başlayıp İran sınırına kadar uzanan dağlara Hakkari Dağları adı verilmiştir. Batı-doğu yönlü uzanan Hakkari Dağları'nın Hakkari ili sınırları içerisinde yer alan kesimleri Yüksekova Çöküntü Havzası Zap ve vadileri ile parçalanmıştır ve yüksekliği çok bir kabartı meydana getiren bu sıradağlar; doğu yönünde ilerledikçe genişlemektedir. Sıradağların bazı kolları kuzey ve güney yönlü uzanmaktadır ve güney yönünde uzanan kollar daha yüksek rakımlıdır. Zap ve Habur suları ile bunların kolları bol yağış almakta ve yüksekliği 3000 m'yi aşan dağlardan beslenmektedir. "Sulara karşı direnci az olan kalkerler içinde Türkiye'de eşine rastlanmamış bir derinliğe sahip sarp vadiler meydana gelmiştir. Bazı bölgelerde adeta bir duvar gibi dik olan sarp yamaçlı ve derin vadilerin arasında kalmış olan dağ kolları Zap suyunun batısında kalan bölgeyi kuzey-güney yönünde bölümlere ayırmaktadır. Bu dağ gruplarının en önemlisi 3000 metre üzerinde yüksekliğe sahip Konaklı Dağı'dır. Bu bölgede yer alan platolar, engebenin az olmasına karşın yükseltiden kaynaklı yerleşik yaşamı oldukça sınırlı bölgelerdir." Hakkari ilinin toplam alanın büyük bir kısmını dağlar meydana getirmektedir. Dağlardan sonra ağırlıklı olarak yeryüzü şekillerini meydana getiren platolardır.

Hakkari, fiziki bakımdan mahrumiyetleri barındırsa da çoğu doğal güzellikleri ve olanakları bünyesinde bulunduran bir yerleşim bölgesidir. Dünyanın ender bölgelerinde var olan yüksek, sık ve genç dağları, değişken bitki örtüsü, derin vadileri ve seyrek ormanları ile zorlu kıvrımlı yolları oldukça dikkate değerdir. Bölge arazisi birbirine o denli karışmıştır ki bir dağın başlangıç ve bitiş noktasını uzmanlar ve yerliler kimse kestirememektedir. Yörenin genel karakteristiğini dağlar belirlemektedir ve denizden yüksekliği ortalama 1720 m'dir. Dış Doğu Toroslar Bitlis sınırlarından sonra Hakkari Dağları ismini alır ve İran sınırına dek sürer. Dağlar burada doğu-batı yönlü uzanmaktadır ve kuzey-güney yönlü vadiler ile parçalanır. Ulaşım ise bu akarsu yatakları konumundaki vadi yamaçlarında ve bazı dağların zirvelerinde bulunan geçitlerden sağlanmaktadır. Yükseltinin 1500-2000 m arasında yoğunluk kazandığı bu kısımda 30'dan fazla doruk 3000 m'yi aşmaktadır. Bunların en önemlileri aşağıdaki dağlardır:

- Sandil (3811 m.),
- Cilo (4168 m.),

- Karadağ (3765 m.),
- Mordağ (3807 m.),
- Sümbül (3570 m.),
- Geverok (3365 m.).

Dağlık alan sonrasında platolar en kapsamlı alandır. Platolar ildeki arazilerin %10'una sahip olmaktadır. Çoğunlukla da orman üst bölgesinde bir yükselti bulunmaktadır ve bu nedenden dolayı tarımsal çalışmalara uygun görülmemektedir. Bu bölümler ağaçsız olmakla birlikte hayvan sürüleri ve yaylacılık için uygun yerlerdir. Bu yerlerden en önemlileri ise ilin kuzeyinde yer alan;

- Kandil Yaylası,
- Kanimehan Yaylası,
- Armut Düzü Çevresi,
- Vareberkizan Yaylası,
- Çukurca'da Derman Meydanı alanlarıdır.

Hakkâri bitki örtüsü karasal iklimden dolayı bozkır bitki örtüsüdür. Alanda farklı yükseklik ve şekillerde arazilerin yer alması doğal bitki örtüsünün de zenginleşmesine yol açmıştır. Bölge çapında doğal bitki örtüsünün yeryüzü şekilleri ile yakın alakası bulunmaktadır. Dağların dik olan yamaçları, süpürme ve aşınım neticesinde çoraklaşmakta iken eğimin azaldığı yamaçlar orman, çalılık ya da çayırlarla kaplıdır. Doğu Anadolu iklim özellikleri ile Hakkari'nin bitki örtüsü çeşitli alanlarda değişiklik göstermektedir. Bölgenin yüksek yerlerinde sıcaklık, yağış, bitki örtüsü ve meteorolojik veriler, Doğu Anadolu'nun sert karasal iklimine yakın bir iklim türünün egemen olduğunu ifade etmektedir. Hakkâri'de de Doğu Anadolu'da olduğu gibi kışlar sert ve soğuk yazlar ise sıcak ve kurak olarak yaşanmaktadır.

Türkiye'nin en çok engebesi bulunan ili Hakkari'dir. Engebenin çok olması yeryüzü şekillerini, iklimini, bitki örtüsünü, geçim kaynağını belirleyen etkidir. Tarımsal etkinliklerin az, hayvancılığın yoğun olduğu bu alanda geçim kaynağını coğrafi yapı belirlemektedir. Engebenin fazla olması bölgedeki insanları faaliyetten mahrum bırakmış, sağlık, eğitim, bayındırlık gibi etkinlikler bölgede devamlı bir eksiklik olarak görülmektedir (Hakan, 1976: 21).

3.1.1. Hakkari İlinin Kent Kimliği İle İlgili Genel Bilgiler

Hakkari'nin tarihsel olarak geçmişi daha çok Ortaçağ ve Osmanlı dönemi ağırlıklı olarak gelişmektedir. Hakkari yıllar yılı büyük uygarlıkların uzağında kalmış bir bölgedir. Tarihin ilk dönemlerinde de bu durum hiç değişmemiş; sert coğrafi koşullar ulaşımı ve iskânı zorlaştırmıştır. Sert coğrafi koşulları yüzünden dağınık doku şeklinde gelişen yerleşim yerleri daha çok şehirleşme olgusunun gelişmemesine neden olurken yerleşmeler köy yerleşmeleri şeklinde olmuştur. Bölgede hayvancılık kültürünün fazla oluşu beraberinde göçebeliği getirmiş bundan dolayı da kentleşme olgusu gelişmemiştir. Bütün bu eksikliklere rağmen, kültürel dokunun ortaya çıkmasında iki önemli öge karşımıza çıkmaktadır (Özer, 2008). Bu iki öge İslam ve Hıristiyanlıktır. Anadolu'nun güneydoğu köşesinde yüksek dağlar ve vadilerden oluşan Hakkari bölgesi, tarih boyunca bir medeniyete ev sahipliği yapmış olmasına rağmen, kırsal alandaki daha çok köy yerleşmeleri şeklinde gelişen dağınık doku, kentleşme olgusunu engellemiş gözükmektedir. İlin dağlık ve engebeli bir coğrafyaya sahip olmasına rağmen, üzerinde zengin bir kültürel miras barındırmaktadır. Hakkari, soyut ve somut kültürel mirası kadar farklılıkları ile kendine has bir yapı göstermektedir. Şehrin gelişmemesi algısına ve yığılmış sorunlarına son dönemlerde kırsal yörelerden göçlerin eklenmesiyle mevcut problemlerin arttığı gözlemlenmektedir (Hakan, 1976: 21). Son dönemde alt yapı imkânlarının geliştirilmesi ve insana yapılan yatırımlar neticesinde bazı problemlerde belli aşamalar kaydedildiğini ifade etmek mümkündür.

Hakkâri ili nüfusu 280.991'dür. Bu nüfusun %62,30'u şehir merkezlerinde ikamet etmektedir (2019). İlin yüzölçümü 7.095 km²'dir. İlde km²'ye 40 kişi düşmektedir. İlde yıllık nüfus %1,91 oranında düşmüştür. Nüfusu en fazla çoğalan ilçe: Derecik (%1,85). nüfusu en fazla düşen ilçe: Çukurca'dır (-%6,24). TÜİK verilerine göre merkez ilçeyle birlikte 5 ilçe, 8 belediye, bu belediyelerde 53 mahalle ve bunun yanı sıra 124 köy bulunmaktadır (Hakkari Valiliği, 2020: 170).

Tablo 3. 1. Hakkari Güncel Nüfus Değerleri

İlçe	Nüfus 2018	Nüfus 2019	Nüfus Artışı %	Köy Nüfusu	Şehir Nüfusu	Şehirde Oturan %	Km ² 'ye Düşen Kişi
Çukurca	17.216	16.141	-6,24	7.623	8.518	52,77	22
Derecik	22.953	23.377	1,85	13.168	10.209	43,67	53
Merkez	81.424	78.672	-3,38	15.917	62.755	79,77	36

Şemdinli	45.117	43.886	-2,73	27.93	15.956	36,36	36
Yüksekova	119.76	118.915	-0,71	41.29	77.625	65,28	47
HAKKÂRİ	286.47	280.991	-1,91	105.928	175.063	62,30	40

Kaynak: Hakkari Valiliği, 2020

3.1.2. Ticaret

Şehirlerin etki alanının belirlenmesinde öncelikli olmak üzere, şehre merkezîyet gücü kazandıran ve şehrin gelişmesine yol açan önemli fonksiyonlardan biri ticari faaliyetlerdir (Doğanay, 1983). Hakkari şehrinde iktisadi hareketler sırasıyla tarım ardından ticaret gelmektedir.

Hakkari medeniyetlerin geçiş güzergahında olduğundan dolayı ticaret yönünden her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Günümüzde de ticari faaliyetlerde etkin olan şehirlerden bir tanesidir. Hakkari ili kırsal yerleşim yerlerinin pazarı konumundadır. Pazarda satılan malların çoğu tarım, gıda ve hayvancılık ürünlerinden oluşmaktadır. Etraftaki kırsal yerlerden şehre getirilerek satılan bazı ürünler: tahıllar, sebze, patates, fasulye, armut, elma, kayısı, ceviz gibi tarla ürünleri ve meyveleriyle canlı hayvan ve yün, peynir, yağ gibi hayvansal ürünlerdir (Hakkari Valiliği Brifing Raporu, 2010).

Ziraat ürünleri içinde buğday, ihracatı yapılan en önemli üründür. Türkiye'nin diğer bölgelerine iletilen diğer ticari malların başında büyük ve küçükbaş canlı havanların kendisi ve onlara ait deri, peynir, yapağı-yün ve et gibi hayvansal ürünler gelmektedir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Bölgesel Gelişme Politikaları çerçevesinde düzenlenen sınır ticareti, 1987'den başlayarak II ve Bölge planlamasına katkı sağlamaktaydı. Öyle ki Yüksekova'daki sınır ticareti ile ciddi getiriler elde edilmiştir. Fakat bugün itibarıyla sınırlı ve belirli zamanlar dâhilinde gerçekleştirilmektedir. Gümrükten gerçekleştirilen ithalat ve ihracat işlemleri şöyledir: İhracatta daha ziyade un, şeker, demir, kereste, deterjan, bisküvi ve ham eşya, ithalatta ise kaya tuzu ve sofr tuzu ithalatı gerçekleştirilmektedir (Doğanay, 1983).

Hakkari ilinin iki farklı ülke ile sınırı olması, doğal olarak ilin ticari hayatını fazlaca etkilemektedir. Fakat sınır ticareti seviyesi ve maddi boyutu mevzuat ve altyapı eksikliğinden ötürü yeteri kadar gelişme göstermemiştir. Zira ilin ticari hayatında sınır ticareti önemli ve baskın bir yer tutmalıdır diye düşünülebilir (Hakkari Valiliği, 2003: 170).

Hakkâri coğrafi konumu gereği sınır ticareti için uygun bir duruma sahiptir. Doğuda İran, güneyde Irak ile sınırları bulunan Hakkâri’de, bugün faal olan ve İran’a açılan Esendere Sınır Kapısı’na ilave olarak, Çukurca ilçesindeki Üzümlü ve Şemdinli ilçesindeki Derecik’ ten birer sınır kapısının Irak’a açılması yönünde çalışmalar yürütülmektedir. Derecik sınır kapısının açılmasına dair Bakanlar Kurulu kararı çıkmış olup diğer işlemler devam etmektedir. Böylece bölgede ekonomik gelişimin yanı sıra sosyal bir gelişimin de hedeflendiği belirtilmektedir. Sınır kaçakçılığının önüne geçilmesi ve bölgedeki terör olaylarının etkisini azaltması açısından da düşünüldüğünde sınırların açılması önemli bir girişim olarak görülmelidir. Hakkari ilinde sınır ticareti, 1994 senesinde birinci sınıf sınır kapısı statusüne ulaşan Esendere Sınır Kapısı’ndan, 2008/14451 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı kapsamında Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından belirlenen esaslara göre onaylanan liste dahilinde gerçekleştirilmektedir (Hakkari Valiliği Brifing Raporu, 2010).

3.1.3. Sanayi

Hakkari ilinde Sanayileşme ve bu hizmet kolunda istihdam edilen işgücü düzeylerine bakıldığında durumun hiçte iç açıcı olmadığı görülmektedir. Aynı zamanda Türkiye’de ülke genelinde 1970-1985 döneminde yaşanan nispi hareketlilikten de şehir nasibini alamamıştır. Sanayi sektöründe meydana gelen gelişmeler ise şehrin ekonomik istatistiklerinin çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır (Hakkari İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2009: 128).

2002 yılında kalkınmada öncelikli bölgeler sınıfına alınması şehirde biraz canlanmaya sebep olsa da beklenen etkinlik sağlanamamıştır. Buna örnek olarak sanayi işgücünde çalışan kişi sayısına bakarak doğrulayabiliriz. Sanayi sektöründe çalışan işgücünün önemli bir bölümü yiyecek ve dokuma sanayisinde çalışmaktadır. Bundan dolayı kentte tarım ve hayvancılık sanayide etkin rol oynamaktadır. Bölgede çıkan hammaddelerin işlendiği sanayi kuruluşlarından elde edilen ürünlerin bir kısmı diğer illere de pazarlanmaktadır (Hakkari İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2009: 128).

Sanayi açısından en az gelişmiş illerden biri Hakkari’dir. Başlıca sanayi kuruluşları Yüksekova Süt Fabrikası, Şemdinli Tekel Yaprak Tütün Bakımevi’dir. Et kombinasyonu, halı dokuma atölyeleri, köylerde halı ve kilim atölyeleri ile hızar atölyesi ve un değirmenleridir (Hakkari Valiliği Brifing Raporu, 2010).

3.1.4. Eğitim

Hakkari İl Halk Kütüphanesi, ilk olarak 1965 yılında hizmet vermeye başlamış ilk kurulduğunda geçici bir binada olan kütüphane, daha sonra 1967 yılında daimi hizmet vereceği binaya geçmiştir. Kütüphanenin bulunduğu bina üç katlı olup; yetişkinler salonu, çocuk bölümü, idare katı ve gezici kütüphane otobüsü ile Hakkari halkına hizmet vermeye başlamıştır. 2003 yılına gelindiğinde Hakkari Halk Kütüphanesinde 20 bine yakın kitap sayısına ulaşılmıştır. Kütüphane bünyesinde altı personel hizmet sunmaktadır. Hakkari Halk Kütüphanesi eldeki olanaklarla yılda ortalama 90-100 bin kişiye hizmet vermektedir (Hakkari İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2009: 128).

Hakkari ilinin ilçelerine bakıldığında Şemdinli ilçesinde ilk olarak 1994 yılında kütüphane temelleri atılmış daha sonra 2002 yılında bitirilerek hizmet vermeye başlamıştır. Diğer bir ilçesi olan Çukurca'da ise ilk defa 1998 yılında Kaymakamlığın kendi olanakları ve Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nün destekleriyle Çukurca Öğretmenevi'nin bir katında Çukurca İlçe Halk Kütüphanesi faaliyetine başlamıştır. Yine Kaymakamlığın kaynaklarıyla faaliyete geçen Yüksekova İlçe Halk Kütüphanesi, 2003 yılı itibariyle Yüksekova Spor Salonu'nun bir bölümünde hizmet vermektedir. Kütüphanede 2 personel hizmet vermekte ve 4.500 adet kitap bulunmaktadır.

Yapımına 1992 yılında başlanılan Hakkari Kültür Merkezi'nin 2003 yılı itibariyle yarısı tamamlanmış olup, kültür merkezinin faaliyete geçmesi ile ilde sosyal ve kültürel canlılık başlanması beklenmektedir. 1993 yılında yapımına başlanan Yüksekova Kültür Merkezi'nin de 2003 yılı itibariyle % 50'si tamamlanmıştır. Mülkiyeti, İl Özel İdare Müdürlüğü'ne ait eski sinema salonu, 1998 yılı içinde Valilik imkânlarıyla yeniden restore edilerek 350 kişilik bir sinema salonu olarak tekrar hizmete açılmıştır. Batıdaki salon standartlarına göre tasarlanan sinema salonunda günde iki seans film gösterime girmektedir. Ayrıca ilde tiyatro, anma, şenlik, toplantı, konferans, panel ve benzeri sosyal ve kültürel etkinlikler de bu salonda gerçekleştirilmektedir (Hakkari Valiliği, 2003: 178-179).

Hakkari il merkezi yerleşiminin sosyo-ekonomik yapısı içinde bulunan sosyal ve kültürel yapılar önemli ölçülerde olmayıp, küçük il görünümü içinde gereksinimi giderecek biçimde tesislerdir. İlin kültür bakımından sahip olduğu tesisler arasında, İl

Halk Kütüphanesi, İl Halk Eğitim Merkezi, Kültür Merkezi yer almaktadır (Hakkari İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2009: 128).

Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi, Hakkari iline eğitim yönünden ikinci derecede öncelik vermiştir (Hakan, 1976: 25).

Eğitim kurumlarının Cumhuriyetin ilanından bu yana göstermiş olduğu gelişmeye değinmek gerekirse; Hakkari’de Cumhuriyet döneminin ilk eğitim kurumu olan ilkokul, 1925 yılında, ilk ortaokul 1945’te, ilk lise 1957’de ve ilk akşam kız sanat okulu ise 1964 yılında hizmete alınmıştır. İlçelerde ortaöğretim kurumları 1965 yılı sonrasında açılmıştır (Hakkari Valiliği, 2020: 31).

İldeki ilkokul sayısı 1961-1962 yılları arasında 68 iken 1979-1980 yıllarında 186’ya ulaşmıştır. Eğitim düzeyinin istenilen seviyeye gelmesi için büyük çabalar sarf edilmiştir. 2020 yılı itibariyle Hakkari’de toplam 21 anaokulu, 201 ilkokul, 90 ortaokul ve 38 ortaöğretim olmak üzere 350 okul bulunmaktadır. Eğitim öğretimin önündeki engellerin başında ulaşım, yerleşim birimlerinin dağınıklığı gelmektedir. Ayrıca, hayvancılığın temel geçim kaynağı olması nedeniyle ve hayvancılığın günümüz modern tekniklerinden uzak yapıyor oluşu eğitimin önünü tıkamıştır. Bu problemlerin ortadan kaldırılması için ilde (YİBO) Yatılı İlköğretim Bölge Okulları’nın yaygınlaştırılmasına önem verilmiştir. İlde eğitim kurumlarının gelişmesinin, özellikle ilkokul yapımının 1970 yılları sonrasında daha da arttığı görülmektedir. Ülke genelinde geri kalmış bölgelerin gelişmişlik düzeylerini artırmak adına 1970-1980 yıllarında bölgede nispi bir gelişme kaydedilmiştir.

Hakkari ilinde okuryazar nüfusun oranı Türkiye’de olduğu gibi erkek ve kadın için de devamlı bir artış halindedir. Hakkari’de kadın okuma yazma oranı erkek nüfusun oranına göre daha fazla gelişim göstermekle beraber cinsiyetler arası değişiklikler devam etmektedir. Nüfus sayımında eğitim durumu ile alakalı iki türlü bilgi bulunmaktadır. Bunlar okuryazar durumu ve en son bitirilen eğitim düzeyidir (Hakkari Valiliği, 2020: 31).

3.1.5. Sağlık Hizmetleri

Hakkari ilinin sağlık hizmetleri 1964 yılında sosyalleştirilmiştir. Hakkari ili sağlık hizmeti düzeyi en düşük olan şehirlerden bir tanesidir. Bu durumu ortaya çıkaran

başlıca nedenler; şehrin sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmış olması, eğitim seviyesinin düşüklüğü, güç olan ulaşım imkânları olarak sıralayabiliriz. Hakkari’de doktor sayısı ve yataklı hastane kapasitesi oldukça azdır. Bu durum halkın sağlık ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Bölgenin sıkı iklimi, deniz seviyesinden 3000 metreden daha yüksekte olması, yüzey şekillerinin engebeli oluşu, ulaşım imkânlarını oldukça güçleştirmektedir. Özellikle çok sert ve uzun geçen kış mevsiminde, birçok köyün dışarıyla tüm bağlantısının kesildiği göz önüne alınırsa doğal koşulların sağlık hizmetlerini ne kadar olumsuz etkilediği ortaya çıkar. Kısaca söylersek; şehrin iktisadi açıdan geri kalışı ve yetersizliği sağlık hizmetlerinin de gelişmemesine neden olmaktadır (Hakkari İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2009: 128).

Tarım sektöründe dönemsel yer değiştirmelerin fazla oluşu, sağlık hizmetlerinin gelişmesini zorlaştırırken, tradisyonel tedavi anlayış ve metotlarının etkin olmasına zemin hazırlamaktadır. İlin çevre sağlık koşullarının olumsuzluğu, sağlık kültürü ve beslenme olanaklarının kötü oluşu sebebiyle, sağlık problemlerinin en başında enfeksiyon hastalıkları başı çekmektedir. Şehrin en büyük sağlık problemi ana çocuk sağlığı oluşturmaktadır. İlde kaba doğum hızı binde 64’tür. Bu sayı Türkiye doğum ortalamasının (binde 42) oldukça üstündedir. Hal böyle olunca anne ve çocukların hasta olma olasılığı oldukça artmaktadır. Şehirde kadınlar arasında en sık görülen sağlık problemi, gebelik, doğum ve lohusalık zamanında bunlarla irtibatlı hastalıklar oluşturmaktadır.

Hakkari ilinde kadınların okur-yazarlık düzeyinin istenilen seviyede olmayışı beraberinde sağlık problemlerinin çözümünü zorlaştırmaktadır. Çocuklarda başta gelen sağlık problemleri, zatürree, sindirim sistemi enfeksiyonları ve öteki enfeksiyon hastalıklarıdır. Beslenme olanaklarının azlığı, daha çok çocuklar üzerinde etki bırakmaktadır. Bu nedenlerden dolayı bebek ölümleri üzerinde ya doğrudan ya da dolaylı olarak etki etmektedir. Genç ve yaşlı bireylerin sağlık problemleri genellikle kazalar ve kalp hastalıklarından meydana gelmektedir (Hakkari İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2009: 124).

Günümüzde ilde sağlık personeli olarak; 85 uzman doktor, 62 pratisyen doktor, 10 diş hekimi, 255 hemşire, 120 ebe ve 619 diğer personel bulunmaktadır. İldeki sağlık tesislerine bakacak olursak; 4 devlet hastanesi, 1 sağlık merkezi, 6 açık sağlık evi, 11

kapalı sağlık evi, 24 açık sağlık ocağı, 2 kapalı sağlık ocağı vardır ve yatak sayısı 292'dir. İlin sağlık sorunlarının köklü olarak özöme kavuşabilmesi için, personel atamasının yapılması gerekmektedir (Hakkari Valiliği, 2020: 31).

3.1.6. Turizm

Hakkari, yüksek ve görkemli dağları, buzullu göl ve dağ dorukları, derin vadileri, yüksek şelaleleri, renkli iek ve otları ile Alpin ayırları, sürekli karlarla çevrili yüksek zirveleri, yaylaları, su ve kara avcılığı, kış sporları, doğa yürüyüşü ve raftingin kolay ve rahat bir şekilde yapılabileceği turizm bakımından zengin doğal kaynaklara sahip bir ildir.

İletişim ve ulaşım bakımından zorluk derecesi yüksek olan şehirlerden bir tanesidir. Modern konaklama ve dinlenme tesisleri turizm alt yapı tesisleri bulunmadığından turizm gelişmemiştir. Beş bin yıl öncesine dayanan tarihi, arkeolojik ve doğal güzellikleri ile turistler için aranan tüm imkânlarla sahip olmaktadır. Dört kilometreyi geçen buzul ve krater gölleri, kış ve dağ sporları ve avcılık açısından görkemli bir turizm merkezi spesiyaliteye sahiptir. Hakkari şehri dört mevsimi bir arada yaşıyan ender yörelerden bir tanesidir. Çeşitlilik açısından dünyanın hiçbir yerinde olmayan balık, iek ve bitkiler bu bölgede bulunmaktadır. M.Ö. 7000'li yıllara kadar uzanan bir tarihe sahip Hakkari şehri, değişik kültür ve medeniyetlerin izlerini barındırmaktadır. Barındırdığı eşsiz tarihiyle Hakkari şehri tarihi eser turizmi açısından farklı bir potansiyel oluşturmaktadır (Hakkari Valiliği, 2020: 31).

Günümüze kadar ulaşım, tesis, alt yapı ve iletişim noksanlığı gibi nedenlerden dolayı hak ettiği kadar değerlendirilmeyen bu kaynaklar eğer ki gerçek bir şekilde ele alınıp turizme kazandırıldığı takdirde yörenin gelişmesine ve kalkınmasına büyük ölçüde katkı verecektir. Hakkari şehri bünyesinde barındırdığı doğal kaynaklar sayesinde spesifik bir konuma sahip bir şehirdir. Bundan dolayı şehirde daha çok doğa turizmüne yönelik çalışmalar daha yararlı olacaktır.

Melik Muhammed Esad Medresesi; Melik Muhammed Esat tarafından 13. yüzyılda yaptırılan bir medresedir. Medresenin evresinde Melik Muhammed Esat ve aile üyelerinin mezarları da yer almaktadır. 1910 yılına dek medrese olarak hizmet gören eser, sonradan uzun bir müddet kullanılmamış ve harabe şeklinde kalmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1984 yılında eski mimarisi üzerine tekrardan restore edilen medrese, hâlâ câmi olarak faaliyettedir (Hakkari Valiliği, 2020: 31).

Zeynel Bey Medresesi; Zeynel Bey tarafından yaptırılan diğer bir medresedir. Sultan Üçüncü Murad döneminde Tebriz Seferine katılan Zeynel Bey bu seferde şehit düşmüş, Padişahın emri üzerine yaptırdığı medreseye defnedilmiştir. Şu anda harabe şeklindedir.

Yayla turizmi; Berçelan yaylası ve çevresi kayakçılık, dağcılık, doğa yürüyüşü imkanlarına, güzel floraya sahip bir bölgedir. Diğer yaylalar gibi orada yaşayan insanların yazın hayvanlarını otlatmak ve ürünlerini değerlendirmek amacıyla göç ettikleri, geleneksel kara çadırları ile yaşam sürdürdükleri bir yayla olarak kullanılmaktadır. Hakkari merkezine 18 km uzaklıktadır. Yayla civarında bulunan Seyithan buzul gölü çevreye ayrı bir özellik ve güzellik katmaktadır.

Cilo-Sat dağlarındaki yaylalar diğerlerinin sahip oldukları kriterlerin yanında dağcılık sporu bakımından Türkiye'nin önemli bölgeleri arasındadır. Devamlı karlı tepeleri, krater gölleri ve hırçın doğası ile olağanüstü güzelliklere sahiptir. Cilo-Sat dağlarına Hakkari 37 km uzaklıkta bulunmaktadır (Hakkari Valiliği, 2020: 31).

Dağ turizmi; Hakkâri doğal yapısı gereği kış sporları ve dağcılık bakımından Türkiye'nin önemli potansiyelini oluşturabilecek durumdadır. Hakkari'nin kuzey batısındaki Karadağ, orta kesimindeki Cilo buzul dağları ve Güneyindeki Sat dağları dağ turizmi için önem arz eden alanlardır. Bu dağlarda yer alan krater gölleri de ayrı bir çekim faktörü olmaktadır (Hakkari Valiliği, 2020: 31).

3.2. Hakkâri'de Bulunan Sivil Toplum Kuruluşları

3.2.1. Hakkâri'deki Siyasi Partiler, Dernekler, Kooperatifler ve Sendikalar

Hakkari'de bulunan kooperatifler:

- Sağlık Tüketim Kooperatifi
- Hakkari Yüksekova Dolmuş Kooperatifi
- Emek İşçileri Tüketim Kooperatifi
- Güneş Maliyeciler Tüketim Kooperatifi
- Güven Tüketim Kooperatifi
- 3 Nolu Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi
- Avasın Bilimsel Kültürel Ve Sanatsal Araştırmalar Yayıncılık Kooperatifi

- Enerji Çalışanları Tüketim Kooperatifi

Hakkari'de bulunan dernekler:

- Yeni İl Özel İdaresi Spor Kulübü Derneği
- Şemdinli Tarihi Değerleri Koruma Halk Oyunları Araştırma Kültür Yardımlaşma, Dayanışma Gençlik ve Spor Kulübü Derneği
- Nil Derneği
- Kürt Dili Araştırma ve Geliştirme Derneği
- Kış Sporları Koruma ve Geliştirme Spor Kulübü Derneği
- Kardelen Mesleki Eğitim ve İstihdam Merkezi Derneği
- İnsan Hakları Derneği
- Hakkarili İşsiz Gençleri Topluma Kazandırma Derneği
- Mahya Hanımlar Derneği
- Mavi Umut Derneği
- Hakkari Mesleki Eğitim ve Gençlik Derneği
- Hakkari Üniversitesi Yeni Gençlik ve Spor Kulübü Derneği
- Hakkari Spor Futbol Kulübü Derneği
- Hakkari Köy Korucuları Derneği
- Hakkari Kayak Antrenörleri Gençlik ve Spor Kulübü Derneği
- Hakkari Kadın Girişimciler Derneği
- Hakkari Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Spor Kulübü Derneği
- Hakkari İlahiyat Derneği
- Hakkari İktisadi Kalkınma Derneği
- Hakkari Madenciler ve Madenciligi Geliştirme Derneği
- Hakkari Kültür ve Dayanışma Derneği
- Hakkari Eğitim, Sanat, Kalkınma ve Araştırma Derneği
- Hakkari Gazeteciler Derneği
- Hakkari Fotoğrafçılar ve İlk Yardım Gönüllüleri Sağlık Ve Kültür Derneği
- Hakkari Berçelan İşitme Engelliler Spor Kulübü Derneği
- Hakkari Doğa Eğitim Kültür Sanat Kadın Derneği
- Hakkari Bölge Tiyatro Derneği

- Çiftçi Haklarını Koruma Derneği
- Birleşen Eller Yaşam ve Engelliler Derneği
- Akademi Eğitim ve Gençlik Derneği

Hakkari’de bulunan sendikalar:

- Büro Memur-Sen
- Türk-İş Sendikası
- Hakkari Kamu Emekçileri Sendikası (KESK)
- Hizmet-İş Sendikası
- Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)
- Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen)

Hakkari’de bulunan siyasi partiler:

- Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)
- Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)
- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)
- Halkların Demokratik Partisi (HDP)
- Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

3.3.Hakkari İlinde Bir Alan Araştırması

3.3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırma kalitatif ve kantitatif bir araştırmadır. Nitel araştırma tezimizin ana konusu olan kalkınma olgusundaki ilişkilerin anlamını ve çeşidini belirlemek için gözlemlerin sayısal olmayan bir şekilde ele alınması ve yorumlanmasıdır. Çalışmanın amacı, konuyla ilgili araştırma yapıp yapılan araştırmaların istatistiksel uygulamalar sonucunda nicel verilerle genelde sivil toplum kuruluşlarının bölgesel kalkınmaya, özelde ise Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının Hakkari ilinin kalkınmasındaki katkılarını belirlemektir.

3.3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmanın amacı kapsamında oluşturulan hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H_{1A}: Cinsiyete göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1B}: Medeni duruma göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1C}: Yaşa göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1D}: Eğitim durumuna göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1E}: Gelir düzeyine göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1F}: İkamet durumuna göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1G}: Meslek durumuna göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

3.3.3. Araştırmanın Yöntemi

Değişkenler arasındaki ilişkileri tespit etmek ve olası bulguları öngörebilmek amacıyla ilişkisel araştırmadan yararlanır (Tekbıyık, 2015: 101). Bu çalışma öncelikli olarak ilişkisel desene uygun olarak tasarlanmıştır. Bununla beraber gruplar arası farklılıklar belirlenmeye çalışıldığı için ayrıca nedensel araştırma desenine de uygundur (Fraenkel ve Wallen, 2000).

3.3.4. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket formunda çalışmanın temelinde yer alan değişkenlerin her biri ile ilgili sorular bulunmaktadır. Ankette kullanılan sorular 5'li likert tipinde kullanılmıştır. Katılım düzeyleri, 1= her

zaman, 2= sıklıkla, 3= genellikle, 4= nadiren, 5= hiçbir zaman şeklindedir. Ayrıca ankete katılanlarla ilgili demografik bilgiler için sorular da sorulmuştur. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde IBM SPSS 25.0 paket programı kullanılarak analiz edilecektir.

3.3.5. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Hakkari’de ikamet etmekte olan bireyler oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşmak zor ve maliyetli olacağından örneklem seçim yöntemine gidilmiştir. Bu kapsamda çalışmaya basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenen toplam 150 birey katılmıştır. Katılan bireylerin 65’i kadın ve 85’i ise erkeklerden oluşmaktadır.

3.3.6. Verilerin Analizi

Verilerin istatistiksel analizi IBM SPSS 25.0 istatistik paket programıyla gerçekleştirilmiştir. Ele alınan demografik özelliklerin frekans ve yüzde değerleri ifade edilmiştir. İki grup arasında arasındaki farklılığın incelenmesi amacıyla t testi ve ikiden fazla grup arasındaki farklılığın incelenmesinde ise ANOVA testi yapılmıştır. Yapılan ANOVA sonucunda anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşıldığı zaman farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirleyebilmek amacıyla Tukey Testi uygulanmıştır.

3.4. Araştırmanın Bulguları

3.4.1. Varsayımların Sınanması

Verilerin parametrik koşulları sağlaması için normallik varsayımını ve homojenlik varsayımını sağlaması gerekmektedir. Bu nedenle uygulanan normallik ve homojenlik sınamaları aşağıdaki gibidir.

3.4.1.1. Normallik Sınaması

Yapılan normallik sınaması sonuçları Tablo 3.2’de ifade edildiği gibidir;

Tablo 3. 2. Normallik Sınaması Testi

Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
Statistic	Df	Sig.	Statistic	df	Sig.
0.95	150	0.2	0.98	150	0.040

Analiz sonucunda elde edilen bulgular ele alınan ölçeklerin normallik varsayımını sağlamadığını ($p < 0.05$) göstermektedir.

3.4.1.2. Homojenlik Sınaması

Parametrik varsayımlardan homojenlik varsayımı için gerçekleştirilen Levene testi sonuçları ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. 3. Levene Test Sonuçları

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Ortalamaya Göre	2.39	4	145	0.53
Medyana Göre	2.16	4	145	0.76
Medyana göre ve ayarlanmış df ile	2.16	4	129.5	0.77
Kesilmiş ortalamaya göre	2.36	4	145	0.56

Analiz sonucunda elde edilen bulgular ele alınan ölçeklerin homojenlik varsayımını sağladığını ($p > 0.05$) göstermektedir. Sonuç olarak ele alınan verilerin parametrik varsayımları sağladığı görülmektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında parametrik testler kullanılmıştır.

3.4.2.1. Güvenilirlik Analizi

Araştırma kapsamında kullanılan anket maddelerine ait güvenilirlik analizleri sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3. 4. Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
0.69	0.69	17

Yapılan güvenilirlik analiziyle Cronbach Alpha test sonucu 0.691 olarak hesaplanmıştır. Cronbach Alpha değerleri, 0.5 altında olduğunda ölçeğe güvenilmez, değer 0.8 ile 0.9 aralığında ise ölçeğin iyi olduğu, 0.9'dan fazla olduğunda ise mükemmel derecede güvenilirdir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen sonuç 0.5'in üzerinde olduğu için anket maddelerinin güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

3.4.2.2. Demografik Özellikler

Çalışma kapsamında bulunan katılımcılara ait demografik özellikler şöyledir:

Tablo 3. 5. Demografik Özellikler Tablosu

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Yüzdeler Oran
Kadın	65	43.3
Erkek	85	56.7
Toplam	150	100.0
Yaş	N	%
15-25 yaş arası	39	26.0
26-35 yaş arası	49	32.7
36-45 yaş arası	32	21.3
46-60 yaş arası	17	11.3
61 yaş ve üzeri	13	8.7
Toplam	150	100.0
Medeni durum	Kişi Sayısı	Yüzdeler Oran
Evli	76	50.7
Bekâr	74	49.3
Toplam	150	100.0
Eğitim	N	%
İlkokul	14	9.3
Ortaokul	16	10.7
Lise	39	26.0
Üniversite	71	47.3
Lisansüstü	10	6.7
Toplam	150	100.0
Gelir	Kişi Sayısı	Yüzdeler Oran
0-1000 TL arası	54	36.0
1001-1500 TL arası	13	8.7
1501-2000 TL arası	8	5.3
2001-2500 TL arası	20	13.3
2501 TL ve üzeri	55	36.7
Toplam	150	100.0
Meslek	Kişi Sayısı	Yüzdeler Oran
Esnaf	30	20.0
Öğrenci	20	13.3
Memur	27	18.0
Akademisyen	13	8.7
Diğer	60	40.0
Toplam	150	100.0
İkamet	Kişi Sayısı	Yüzdeler Oran
Şehir Merkezi	89	59.3
İlçe	46	30.7
Kasaba ve Köy	15	10.0
Toplam	150	100.0

Tablo 3.5'te ifade edilen katılımcılara ait bilgileri aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür;

- Çalışmaya katılan bireylerin %43.3'ü kadın ve %56.7'si erkektir.

- Bireylerin %26'sı 15-25 yaş arasında, %32.7'si 26-35 yaş arasında, %21.3'ü 36-45 yaş arasında, %11.3'ü 46-60 yaş arasında ve %8.7'si ise 61 yaş ve üzeridir.
- Bireylerin %50.7'si evli ve %49.3'ü bekârdır.
- Bireylerin %9.3'ü ilkokul, %10.7'si ortaokul, %26'sı lise, %47.3'ü üniversite ve %6.7'si ise lisansüstü mezunudur.
- Bireylerin %36'sının gelir düzeyi 0-1000 TL arasında, %8.7'sinin 1001-1500 TL arasında, %5.3'ü 1501-2000 TL arasında, %13.3'ü 2001-2500 TL arasında %36.7'sinin 2501 TL ve üzeridir.
- Bireylerin %20'si esnaf, %13.3'ü öğrenci, %18'i memur, %8.7'si akademisyen ve %40'ı ise diğer meslek gruplarında çalışmaktadır.
- Bireylerin %59.3'ü şehir merkezinde, %30.7'si ilçede ve %10'u ise kasaba ve köyde ikamet etmektedir.

3.4.3. İstatistiksel Analizler

3.4.3.1. Cinsiyete Göre t Testi

Cinsiyet değişkenine göre ele alınan bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık analizinden önce katılımcıların ortalama analizi yorumlanmıştır.

Tablo 3. 6. Cinsiyet ve Hipotezler Arası İlişkiler

	Cinsiyet	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma
Hakkari ilinin kalkınmasında eğitim önceliklidir.	Kadın	65	4.21	1.28
	Erkek	85	4.23	1.23
Hakkari ilinin kalkınmasında uygulanan kamu politikaları etkindir.	Kadın	65	2.81	1.41
	Erkek	85	2.94	1.41
Sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları bölgesel kalkınma politikalarında yeterince önemsenmektedir.	Kadın	65	2.83	1.46
	Erkek	85	3.16	1.47
Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının etkili ve verimli bir şekilde faaliyette bulunması için eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerekir.	Kadın	65	3.89	1.31
	Erkek	85	3.82	1.35
Sivil toplum kuruluşları (STK) kamunun destekleyicisidir.	Kadın	64	3.48	1.20
	Erkek	85	3.36	1.26
Hakkari ilinde bulunan STK'lar yaptıkları çalışmalarla ülkenin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) seviyesini yükseltmektedir.	Kadın	65	2.86	1.46
	Erkek	85	2.75	1.43

Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.	Kadın	65	2.40	1.33
	Erkek	85	2.44	1.30
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.	Kadın	64	2.57	1.33
	Erkek	85	2.54	1.33
Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişkisi vardır.	Kadın	65	2.80	1.47
	Erkek	85	2.62	1.26
Hakkari ilinde bulunan STK'lar halkın bilgilendirilmesi ve eğitimi ile ilgili etkinliklerde yaptıkları çalışmalarda başarılıdırlar.	Kadın	65	2.84	1.37
	Erkek	85	2.81	1.34
Hakkari ilinde bulunan STK'lar demokrasinin gelişmesinde önemli katkıları vardır.	Kadın	65	2.73	1.30
	Erkek	85	3.04	1.34
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.	Kadın	64	2.73	1.42
	Erkek	85	2.56	1.32
Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.	Kadın	65	2.50	1.33
	Erkek	85	2.56	1.33
Hakkari ilinde bulunan STK'lar turizm, sağlık, sanayi ve ticaret sektörlerinin gelişmesinde etkilidirler.	Kadın	64	2.98	1.43
	Erkek	84	3.02	1.43
Hakkari'de bulunan STK'lar toplumun taleplerini kamuya iletmede etkilidir.	Kadın	65	2.86	1.48
	Erkek	85	2.91	1.38
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kalkınması için yerel yönetimlerle sürekli bir işbirliği halinde olmalıdır.	Kadın	65	3.70	1.40
	Erkek	85	3.90	1.24
Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.	Kadın	65	2.53	1.50
	Erkek	85	2.57	1.40

Tabloda katılımcıların cinsiyetine göre sorulara vermiş oldukları yanıtların ortalama ve prob değerleri bulunmaktadır. Tablo 3.6'da ele alındığında ankete katılanları cevaplarının ortalaması "3" değerinin üstünde ise katılımcıların soruda yer alan ifadeye katıldıkları, altında ise soruda yer alan ifadeye katılmadıkları anlaşılmaktadır. Bu kapsamda anket maddeleri incelendiğinde katılımcıların genel anlamda, "Hakkari ilinin kalkınmasında uygulanan kamu politikaları etkindir.", "Hakkari ilinde bulunan STK'lar yaptıkları çalışmalarla ülkenin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) seviyesini yükseltmektedir.", "Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.", "Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.", "Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişkisi vardır.", "Hakkari ilinde bulunan STK'lar halkın bilgilendirilmesi ve eğitimi ile ilgili etkinliklerde yaptıkları çalışmalarda başarılıdırlar.", "Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.", "Hakkari ilinde

bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.”, “Hakkari'de bulunan STK'lar toplumun taleplerini kamuya iletmede etkilidir.” ve “Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.” maddelerine genel anlamda bireylerin katılmadığı görülmektedir. Geriye kalan maddelerin ortalaması 3'ün üzerinde olduğu için bireylerin bu ifadelere katılım sağladığı görülmektedir.

Cinsiyete göre incelenen bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık Tablo 3.6'da ifade edildiği gibidir;

Tablo 3. 7. Cinsiyete Göre Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma	t	df	Sig. (2-tailed)
Kadın	65	2.98	0.55	-0.31	148	0.75
Erkek	85	3.01	0.58			

Tablo 3.7'de görüldüğü üzere cinsiyete göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p>0.05$) elde edilememiştir.

3.4.3.2. Medeni Duruma Göre t Testi

Medeni durum değişkenine göre ele alınan bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık analizinden önce katılımcıların ortalama analizi yorumlanmıştır.

Tablo 3. 8. Medeni Durum ve Hipotezler Arası İlişkiler

	Medeni Durum	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma
Hakkari ilinin kalkınmasında eğitim önceliklidir.	Evli	76	4.18	1.21
	Bekar	74	4.27	1.28
Hakkari ilinin kalkınmasında uygulanan kamu politikaları etkindir.	Evli	76	2.90	1.38
	Bekar	74	2.86	1.44
Sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları bölgesel kalkınma politikalarında yeterince önemsenmektedir.	Evli	76	3.03	1.37
	Bekar	74	3.00	1.58
Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının etkili ve verimli bir şekilde faaliyette bulunması için eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerekir.	Evli	76	3.97	1.26
	Bekar	74	3.72	1.39
Sivil toplum kuruluşları (STK) kamunun destekleyicisidir.	Evli	76	3.50	1.18
	Bekar	73	3.32	1.29
Hakkari ilinde bulunan STK'lar yaptıkları çalışmalarla ülkenin GSMH	Evli	76	2.81	1.43

(Gayri Safi Milli Hasıla) seviyesini yükseltmektedir.	Bekar	74	2.78	1.47
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.	Evli	76	2.43	1.31
	Bekar	74	2.41	1.31
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.	Evli	76	2.38	1.34
	Bekar	73	2.73	1.29
Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişkisi vardır.	Evli	76	2.78	1.33
	Bekar	74	2.60	1.37
Hakkari ilinde bulunan STK'lar halkın bilgilendirilmesi ve eğitimi ile ilgili etkinliklerde yaptıkları çalışmalarda başarılıdır.	Evli	76	2.78	1.34
	Bekar	74	2.86	1.36
Hakkari ilinde bulunan STK'lar demokrasinin gelişmesinde önemli katkıları vardır.	Evli	76	2.86	1.22
	Bekar	74	2.95	1.43
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.	Evli	76	2.52	1.34
	Bekar	73	2.75	1.39
Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.	Evli	76	2.64	1.35
	Bekar	74	2.43	1.30
Hakkari ilinde bulunan STK'lar turizm, sağlık, sanayi ve ticaret sektörlerinin gelişmesinde etkilidirler.	Evli	75	3.06	1.42
	Bekar	73	2.94	1.44
Hakkari'de bulunan STK'lar toplumun taleplerini kamuya iletmeye etkilidir.	Evli	76	2.96	1.38
	Bekar	74	2.82	1.46
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kalkınması için yerel yönetimlerle sürekli bir işbirliği halinde olmalıdır.	Evli	76	3.90	1.25
	Bekar	74	3.72	1.37
Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.	Evli	76	2.73	1.39
	Bekar	74	2.37	1.46

Tablo 3.8. ele alındığında ankete katılanları cevaplarının ortalaması “3” değerinin üstünde ise katılımcıların soruda yer alan ifadeye katıldıkları, altında ise soruda yer alan ifadeye katılmadıkları anlaşılmaktadır. Bu kapsamda anket maddeleri incelendiğinde katılımcıların genel anlamda, “Hakkari ilinin kalkınmasında uygulanan kamu politikaları etkindir.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar yaptıkları çalışmalarla ülkenin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) seviyesini yükseltmektedir.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.”, “Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişkisi vardır.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar halkın bilgilendirilmesi ve eğitimi ile ilgili etkinliklerde yaptıkları çalışmalarda başarılıdır.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.”, “Hakkari'de bulunan STK'lar toplumun taleplerini kamuya iletmeye etkilidir.” ve “Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete

katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.” maddelerine genel anlamda bireylerin katılmadığı görülmektedir. Geriye kalan maddelerin ortalaması 3’ün üzerinde olduğu için bireylerin bu ifadelere katılım sağladığı görülmektedir.

Medeni duruma göre incelenen bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık Tablo 3.8’de ifade edildiği gibidir;

Tablo 3. 9. Medeni Duruma Göre Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları

Medeni durum	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma	t	df	Sig. (2-tailed)
Evli	76	3.03	0.57	0.58	148	0.55
Bekar	74	2.97	0.56			

Tablo 3.9’da görüldüğü üzere medeni duruma göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p>0.05$) elde edilememiştir.

3.4.3.3. Yaşa Göre ANOVA Testi

Yaş değişkenine göre ele alınan bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık analizinden önce katılımcıların ortalama analizi yorumlanmıştır.

Tablo 3. 10. Yaş ve Hipotezler Arası İlişkiler

	Yaş Aralığı	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma
Hakkari ilinin kalkınmasında eğitim önceliklidir.	15-25 yaş arası	39	4.23	1.06
	26-35 yaş arası	49	4.14	1.39
	36-45 yaş arası	32	4.15	1.40
	45-60 yaş arası	17	4.47	0.87
	61 yaş ve üzeri	13	4.38	1.12
	Total	150	4.22	1.24
Hakkari ilinin kalkınmasında uygulanan kamu politikaları etkindir.	15-25 yaş arası	39	2.66	1.49
	26-35 yaş arası	49	2.91	1.27
	36-45 yaş arası	32	3.03	1.42
	45-60 yaş arası	17	2.76	1.43
	61 yaş ve üzeri	13	3.23	1.69
	Total	150	2.88	1.41
Sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları bölgesel kalkınma politikalarında yeterince önemsenmektedir.	15-25 yaş arası	39	2.87	1.41
	26-35 yaş arası	49	2.95	1.29
	36-45 yaş arası	32	3.12	1.64
	45-60 yaş arası	17	3.35	1.61
	61 yaş ve üzeri	13	3.00	1.82
	Total	150	3.02	1.47
Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının etkili ve verimli bir şekilde faaliyette bulunması için eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerekir.	15-25 yaş arası	39	3.97	1.22
	26-35 yaş arası	49	3.83	1.24
	36-45 yaş arası	32	3.93	1.36
	45-60 yaş arası	17	3.52	1.66
	61 yaş ve üzeri	13	3.76	1.53
	Total	150	3.85	1.33
Sivil toplum kuruluşları (STK) kamunun destekleyicisidir.	15-25 yaş arası	39	3.35	1.34
	26-35 yaş arası	49	3.53	0.91
	36-45 yaş arası	31	3.41	1.28

	45-60 yaş arası	17	3.17	1.74
	61 yaş ve üzeri	13	3.46	1.19
	Total	150	3.41	1.23
Hakkari ilinde bulunan STK'lar yaptıkları çalışmalarla ülkenin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) seviyesini yükseltmektedir.	15-25 yaş arası	39	2.84	1.47
	26-35 yaş arası	49	2.79	1.27
	36-45 yaş arası	32	2.93	1.56
	45-60 yaş arası	17	2.82	1.74
	61 yaş ve üzeri	13	2.30	1.37
	Total	150	2.80	1.44
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.	15-25 yaş arası	39	2.30	1.28
	26-35 yaş arası	49	2.30	1.14
	36-45 yaş arası	32	2.62	1.40
	45-60 yaş arası	17	2.52	1.66
	61 yaş ve üzeri	13	2.61	1.38
	Total	150	2.42	1.31
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.	15-25 yaş arası	39	2.33	1.26
	26-35 yaş arası	49	2.48	1.24
	36-45 yaş arası	31	2.77	1.43
	45-60 yaş arası	17	2.82	1.55
	61 yaş ve üzeri	13	2.61	1.32
	Total	149	2.55	1.32
Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişkisi vardır.	15-25 yaş arası	39	2.71	1.29
	26-35 yaş arası	49	2.73	1.30
	36-45 yaş arası	32	2.7	1.44
	45-60 yaş arası	17	2.35	1.45
	61 yaş ve üzeri	13	2.92	1.49
	Total	150	2.70	1.35
Hakkari ilinde bulunan STK'lar halkın bilgilendirilmesi ve eğitimi ile ilgili etkinliklerde yaptıkları çalışmalarda başarılıdır.	15-25 yaş arası	39	2.64	1.38
	26-35 yaş arası	49	2.73	1.16
	36-45 yaş arası	32	2.96	1.51
	45-60 yaş arası	17	3.11	1.45
	61 yaş ve üzeri	13	3.00	1.47
	Total	150	2.82	1.35
Hakkari ilinde bulunan STK'lar demokrasinin gelişmesinde önemli katkıları vardır.	15-25 yaş arası	39	2.92	1.22
	26-35 yaş arası	49	3.08	1.13
	36-45 yaş arası	32	2.80	1.5
	45-60 yaş arası	17	2.70	1.72
	61 yaş ve üzeri	13	2.61	1.38
	Total	150	2.90	1.33
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.	15-25 yaş arası	39	2.48	1.37
	26-35 yaş arası	49	2.89	1.12
	36-45 yaş arası	31	2.44	1.45
	45-60 yaş arası	17	2.29	1.68
	61 yaş ve üzeri	13	3.07	1.44
	Total	149	2.63	1.36
Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.	15-25 yaş arası	39	2.66	1.36
	26-35 yaş arası	49	2.61	1.13
	36-45 yaş arası	32	2.18	1.49
	45-60 yaş arası	17	2.58	1.54
	61 yaş ve üzeri	13	2.69	1.25
	Total	150	2.54	1.32
Hakkari ilinde bulunan STK'lar turizm, sağlık, sanayi ve ticaret sektörlerinin gelişmesinde etkilidirler.	15-25 yaş arası	39	3.12	1.57
	26-35 yaş arası	49	2.79	1.27
	36-45 yaş arası	30	3.26	1.46
	45-60 yaş arası	17	2.82	1.59
	61 yaş ve üzeri	13	3.07	1.32
	Total	148	3.00	1.43
Hakkari'de bulunan STK'lar toplumun taleplerini kamuya iletmede etkilidir.	15-25 yaş arası	39	2.66	1.51
	26-35 yaş arası	49	3.00	1.20
	36-45 yaş arası	32	3.00	1.52
	45-60 yaş arası	17	2.58	1.66
	61 yaş ve üzeri	13	3.30	1.37
	Total	150	2.89	1.42
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kalkınması için yerel yönetimlerle sürekli bir işbirliği halinde olmalıdır.	15-25 yaş arası	39	3.71	1.41
	26-35 yaş arası	49	3.93	1.02
	36-45 yaş arası	32	3.68	1.55
	45-60 yaş arası	17	3.70	1.44
	61 yaş ve üzeri	13	4.15	1.28

Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.	Total	150	3.82	1.31
	15-25 yaş arası	39	2.71	1.37
	26-35 yaş arası	49	2.97	1.31
	36-45 yaş arası	32	2.40	1.52
	45-60 yaş arası	17	1.23	0.75
	61 yaş ve üzeri	13	2.61	1.66
Total	150	2.56	1.43	

Tablo 3.10 ele alındığında ankete katılanları cevaplarının ortalaması “3” değerinin üstünde ise katılımcıların soruda yer alan ifadeye katıldıkları, altında ise soruda yer alan ifadeye katılmadıkları anlaşılmaktadır. Bu kapsamda anket maddeleri incelendiğinde katılımcıların genel anlamda, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar yaptıkları çalışmalarla ülkenin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) seviyesini yükseltmektedir.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.”, “Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişkisi vardır.” ve “Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.” maddelerine genel anlamda bireylerin katılmadığı görülmektedir. Geriye kalan maddelerin ortalaması 3’ün üzerinde olduğu için bireylerin bu ifadelere katılım sağladığı görülmektedir.

Yaşa göre incelenen bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık Tablo 3.10’da ifade edildiği gibidir;

Tablo 3. 11. Yaşa Göre Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları

Yaş Aralığı	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma	F	Sig.
15-25 yaş arası	39	2.95	0.57	0.46	0.76
26-35 yaş arası	49	3.04	0.55		
36-45 yaş arası	32	3.02	0.68		
45-60 yaş arası	17	2.87	0.28		
61 yaş ve üzeri	13	3.10	0.62		
Total	150	3.00	0.56		

Tablo 3.11’de görüldüğü üzere yaşa göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p>0.05$) elde edilememiştir.

3.4.3.4. Eğitim Durumuna Göre ANOVA Testi

Eğitim durumu değişkenine göre ele alınan bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık analizinden önce katılımcıların ortalama analizi yorumlanmıştır.

Tablo 3. 12. Eğitim Durumu ve Hipotezler Arası İlişkiler

	Eğitim Durumu	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma
Hakkari ilinin kalkınmasında eğitim önceliklidir.	İlkokul	14	4.35	1.08
	Ortaokul	16	3.68	1.30
	Lise	39	4.05	1.43
	Üniversite	71	4.30	1.20
	Lisansüstü	10	5.00	0.00
	Total	150	4.22	1.24
Hakkari ilinin kalkınmasında uygulanan kamu politikaları etkindir.	İlkokul	14	3.28	1.43
	Ortaokul	16	3.43	1.36
	Lise	39	2.87	1.39
	Üniversite	71	2.85	1.37
	Lisansüstü	10	1.70	1.25
	Total	150	2.88	1.41
Sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları bölgesel kalkınma politikalarında yeterince önemslenmektedir.	İlkokul	14	3.42	1.55
	Ortaokul	16	2.68	1.49
	Lise	39	3.15	1.49
	Üniversite	71	2.97	1.39
	Lisansüstü	10	2.80	1.93
	Total	150	3.02	1.47
Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının etkili ve verimli bir şekilde faaliyette bulunması için eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerekir.	İlkokul	14	3.42	1.39
	Ortaokul	16	3.25	1.43
	Lise	39	3.92	1.26
	Üniversite	71	3.98	1.35
	Lisansüstü	10	4.20	0.91
	Total	150	3.85	1.33
Sivil toplum kuruluşları (STK) kamunun destekleyicisidir.	İlkokul	14	3.00	1.17
	Ortaokul	16	2.62	1.14
	Lise	39	3.33	1.28
	Üniversite	70	3.65	1.16
	Lisansüstü	10	3.90	1.19
	Total	149	3.41	1.23
Hakkari ilinde bulunan STK'lar yaptıkları çalışmalarla ülkenin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) seviyesini yükseltmektedir.	İlkokul	14	2.85	1.46
	Ortaokul	16	3.31	1.44
	Lise	39	2.92	1.43
	Üniversite	71	2.64	1.39
	Lisansüstü	10	2.50	1.84
	Total	150	2.80	1.44
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.	İlkokul	14	2.85	1.40
	Ortaokul	16	2.56	1.31
	Lise	39	2.51	1.35
	Üniversite	71	2.35	1.25
	Lisansüstü	10	1.80	1.39
	Total	150	2.42	1.31
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.	İlkokul	14	3.07	1.54
	Ortaokul	16	3.25	1.29
	Lise	39	2.64	1.40
	Üniversite	70	2.28	1.25
	Lisansüstü	10	2.30	0.67
	Total	149	2.55	1.32
Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişkisi vardır.	İlkokul	14	3.21	1.47
	Ortaokul	16	2.62	1.36
	Lise	39	2.87	1.41
	Üniversite	71	2.64	1.31
	Lisansüstü	10	1.80	0.91
	Total	150	2.70	1.35
Hakkari ilinde bulunan STK'lar halkın bilgilendirilmesi ve eğitimi ile ilgili etkinliklerde yaptıkları çalışmalarda başarılıdır.	İlkokul	14	3.21	1.25
	Ortaokul	16	2.68	1.25
	Lise	39	2.71	1.55
	Üniversite	71	2.80	1.31
	Lisansüstü	10	3.10	1.19
	Total	150	2.82	1.35
Hakkari ilinde bulunan STK'lar demokrasinin	İlkokul	14	3.21	1.47

gelişmesinde önemli katkıları vardır.	Ortaokul	16	3.43	1.26
	Lise	39	2.97	1.45
	Üniversite	71	2.74	1.19
	Lisansüstü	10	2.60	1.57
	Total	150	2.91	1.33
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.	İlkokul	14	2.92	1.26
	Ortaokul	16	3.12	1.40
	Lise	39	2.69	1.47
	Üniversite	70	2.61	1.29
	Lisansüstü	10	1.40	0.84
Total	149	2.63	1.36	
Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.	İlkokul	14	2.92	1.32
	Ortaokul	16	3.00	1.31
	Lise	39	2.94	1.65
	Üniversite	71	2.29	1.24
	Lisansüstü	10	1.40	0.69
Total	150	2.54	1.32	
Hakkari ilinde bulunan STK'lar turizm, sağlık, sanayi ve ticaret sektörlerinin gelişmesinde etkilidirler.	İlkokul	14	2.85	1.35
	Ortaokul	16	3.56	1.31
	Lise	37	2.81	1.44
	Üniversite	71	2.98	1.40
	Lisansüstü	10	3.20	1.81
Total	148	3.00	1.43	
Hakkari'de bulunan STK'lar toplumun taleplerini kamuya iletmeye etkilidir.	İlkokul	14	2.71	1.54
	Ortaokul	16	2.31	1.19
	Lise	39	3.00	1.48
	Üniversite	71	2.91	1.37
	Lisansüstü	10	3.50	1.64
Total	150	2.89	1.42	
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kalkınması için yerel yönetimlerle sürekli bir işbirliği halinde olmalıdır.	İlkokul	14	3.71	1.20
	Ortaokul	16	3.43	1.31
	Lise	39	3.84	1.36
	Üniversite	71	3.84	1.36
	Lisansüstü	10	4.30	0.82
Total	150	3.82	1.31	
Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.	İlkokul	14	2.92	1.81
	Ortaokul	16	2.50	1.46
	Lise	39	3.20	1.57
	Üniversite	71	2.33	1.17
	Lisansüstü	10	1.20	0.63
Total	150	2.56	1.43	

Tablo 3.12 ele alındığında ankete katılanları cevaplarının ortalaması “3” değerinin üstünde ise katılımcıların soruda yer alan ifadeye katıldıkları, altında ise soruda yer alan ifadeye katılmadıkları anlaşılmaktadır. Bu kapsamda anket maddeleri incelendiğinde katılımcıların genel anlamda, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.” ve “Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.” maddelerine genel anlamda bireylerin katılmadığı görülmektedir. Geriye kalan maddelerin ortalaması 3’ün üzerinde olduğu için bireylerin bu ifadelere katılım sağladığı görülmektedir.

Eğitim durumuna göre incelenen bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık Tablo 3.9’da ifade edildiği gibidir

Tablo 3. 13. Eğitim Durumuna Göre Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları

Eğitim Durumu	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma	F	Sig.
İlkokul	14	3.17	0.53	1.18	0.31
Ortaokul	16	3.02	0.60		
Lise	39	3.08	0.67		
Üniversite	71	2.95	0.52		
Lisansüstü	10	2.74	0.30		
Total	150	3.00	0.56		

Tablo 3.13'te görüldüğü üzere eğitim durumuna göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p>0.05$) elde edilememiştir.

3.4.3.5. Gelir Düzeyine Göre ANOVA Testi

Gelir düzeyi değişkenine göre ele alınan bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık analizinden önce katılımcıların ortalama analizi yorumlanmıştır.

Tablo 3. 14. Gelir Düzeyi ve Hipotezler Arası İlişkiler

	Gelir Düzeyi	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma
Hakkari ilinin kalkınmasında eğitim önceliklidir.	0-1000 TL arası	54	4.00	1.27
	1001-1500 TL arası	13	4.23	1.09
	1501-2000 TL arası	8	3.50	1.41
	2001-2500 TL arası	20	4.20	1.47
	2501 TL ve üzeri	55	4.56	1.08
	Total	150	4.22	1.24
Hakkari ilinin kalkınmasında uygulanan kamu politikaları etkindir.	0-1000 TL arası	54	3.01	1.35
	1001-1500 TL arası	13	3.00	1.15
	1501-2000 TL arası	8	3.25	1.48
	2001-2500 TL arası	20	2.90	1.25
	2501 TL ve üzeri	55	2.67	1.57
	Total	150	2.88	1.41
Sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları bölgesel kalkınma politikalarında yeterince önemsenmektedir.	0-1000 TL arası	54	3.09	1.41
	1001-1500 TL arası	13	2.76	1.48
	1501-2000 TL	8	3.75	1.03

	arası			
	2001-2500 TL arası	20	3.05	1.09
	2501 TL ve üzeri	55	2.89	1.69
	Total	150	3.02	1.47
Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının etkili ve verimli bir şekilde faaliyette bulunması için eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerekir.	0-1000 TL arası	54	3.62	1.35
	1001-1500 TL arası	13	3.38	1.32
	1501-2000 TL arası	8	4.12	1.35
	2001-2500 TL arası	20	4.05	1.27
	2501 TL ve üzeri	55	4.07	1.31
	Total	150	3.85	1.33
Sivil toplum kuruluşları (STK) kamunun destekleyicisidir.	0-1000 TL arası	53	3.11	1.15
	1001-1500 TL arası	13	3.38	1.26
	1501-2000 TL arası	8	4.12	0.83
	2001-2500 TL arası	20	3.40	0.94
	2501 TL ve üzeri	55	3.61	1.39
	Total	149	3.41	1.23
Hakkari ilinde bulunan STK'lar yaptıkları çalışmalarla ülkenin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) seviyesini yükseltmektedir.	0-1000 TL arası	54	3.07	1.47
	1001-1500 TL arası	13	2.61	1.32
	1501-2000 TL arası	8	2.75	1.16
	2001-2500 TL arası	20	3.20	1.00
	2501 TL ve üzeri	55	2.43	1.56
	Total	150	2.80	1.44
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.	0-1000 TL arası	54	2.48	1.28
	1001-1500 TL arası	13	2.46	1.33
	1501-2000 TL arası	8	2.87	1.35
	2001-2500 TL arası	20	2.80	1.39
	2501 TL ve üzeri	55	2.16	1.28
	Total	150	2.42	1.31
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.	0-1000 TL arası	54	2.46	1.34
	1001-1500 TL arası	13	2.61	1.44
	1501-2000 TL arası	8	3.25	1.66
	2001-2500 TL arası	20	2.75	1.25
	2501 TL ve üzeri	54	2.46	1.26
	Total	149	2.55	1.32
Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişki vardır.	0-1000 TL arası	54	2.83	1.39
	1001-1500 TL arası	13	3.07	1.32
	1501-2000 TL arası	8	2.87	1.35

	2001-2500 TL arası	20	2.80	1.15
	2501 TL ve üzeri	55	2.41	1.38
	Total	150	2.70	1.35
Hakkari ilinde bulunan STK'lar halkın bilgilendirilmesi ve eğitimi ile ilgili etkinliklerde yaptıkları çalışmalarda başarılıdır.	0-1000 TL arası	54	2.55	1.39
	1001-1500 TL arası	13	3.15	1.28
	1501-2000 TL arası	8	3.37	1.06
	2001-2500 TL arası	20	2.60	1.23
	2501 TL ve üzeri	55	3.01	1.38
	Total	150	2.82	1.35
Hakkari ilinde bulunan STK'lar demokrasinin gelişmesinde önemli katkıları vardır.	0-1000 TL arası	54	3.00	1.28
	1001-1500 TL arası	13	3.07	1.65
	1501-2000 TL arası	8	3.50	1.06
	2001-2500 TL arası	20	2.65	1.13
	2501 TL ve üzeri	55	2.80	1.39
	Total	150	2.91	1.33
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.	0-1000 TL arası	54	2.59	1.35
	1001-1500 TL arası	13	2.92	1.44
	1501-2000 TL arası	8	3.12	1.24
	2001-2500 TL arası	20	3.00	1.25
	2501 TL ve üzeri	54	2.40	1.40
	Total	149	2.63	1.36
Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.	0-1000 TL arası	54	2.72	1.29
	1001-1500 TL arası	13	3.00	1.08
	1501-2000 TL arası	8	3.12	1.35
	2001-2500 TL arası	20	2.9500	1.31
	2501 TL ve üzeri	55	2.01	1.28
	Total	150	2.54	1.32
Hakkari ilinde bulunan STK'lar turizm, sağlık, sanayi ve ticaret sektörlerinin gelişmesinde etkilidirler.	0-1000 TL arası	52	3.00	1.41
	1001-1500 TL arası	13	3.46	1.05
	1501-2000 TL arası	8	3.12	0.99
	2001-2500 TL arası	20	2.90	1.48
	2501 TL ve üzeri	55	2.92	1.57
	Total	148	3.00	1.43
Hakkari'de bulunan STK'lar toplumun taleplerini kamuya iletmeye etkilidir.	0-1000 TL arası	54	2.75	1.30
	1001-1500 TL arası	13	2.84	1.51
	1501-2000 TL arası	8	3.25	1.58
	2001-2500 TL arası	20	2.85	1.18
	2501 TL ve üzeri	55	3.00	1.59

	üzeri			
	Total	150	2.89	1.42
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kalkınması için yerel yönetimlerle sürekli bir işbirliği halinde olmalıdır.	0-1000 TL arası	54	3.50	1.38
	1001-1500 TL arası	13	3.91	1.03
	1501-2000 TL arası	8	4.00	1.06
	2001-2500 TL arası	20	4.25	0.78
	2501 TL ve üzeri	55	3.92	1.45
	Total	150	3.82	1.31
Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.	0-1000 TL arası	54	2.75	1.43
	1001-1500 TL arası	13	2.92	1.75
	1501-2000 TL arası	8	3.37	1.30
	2001-2500 TL arası	20	2.90	1.33
	2501 TL ve üzeri	55	2.03	1.29
	Total	150	2.56	1.43

Tablo 3.14 ele alındığında ankete katılanları cevaplarının ortalaması “3” değerinin üstünde ise katılımcıların soruda yer alan ifadeye katıldıkları, altında ise soruda yer alan ifadeye katılmadıkları anlaşılmaktadır. Bu kapsamda anket maddeleri incelendiğinde katılımcıların genel anlamda, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.” ve “Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.” maddelerine genel anlamda bireylerin katılmadığı görülmektedir. Geriye kalan maddelerin ortalaması 3’ün üzerinde olduğu için bireylerin bu ifadelere katılım sağladığı görülmektedir.

Gelir düzeyine göre incelenen bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık Tablo 3.15’de ifade edildiği gibidir;

Tablo 3. 15. Gelir Düzeyine Göre Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları

Gelir Düzeyi	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma	F	Sig.
0-1000 TL arası	54	2.97	0.55	1.67	0.15
1001-1500 TL arası	13	3.10	0.49		
1501-2000 TL arası	8	3.37	0.76		
2001-2500 TL arası	20	3.13	0.56		
2501 TL ve üzeri	55	2.90	0.55		
Total	150	3.00	0.56		

Tablo 3.15'te görüldüğü üzere gelir düzeyine göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p>0.05$) elde edilememiştir.

3.4.3.6. İkamet Durumuna Göre ANOVA Testi

İkamet durumu değişkenine göre ele alınan bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık analizinden önce katılımcıların ortalama analizi yorumlanmıştır.

Tablo 3. 16. İkamet Durumu ve Hipotezler Arası İlişkiler

	İkamet Ettiği Yer	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma
Hakkari ilinin kalkınmasında eğitim önceliklidir.	Şehir Merkezi	89	4.24	1.29
	İlçe	46	4.00	1.28
	Kasaba ve Köy	15	4.80	0.41
	Total	150	4.22	1.24
Hakkari ilinin kalkınmasında uygulanan kamu politikaları etkindir.	Şehir Merkezi	89	2.77	1.40
	İlçe	46	2.78	1.26
	Kasaba ve Köy	15	3.86	1.59
	Total	150	2.88	1.41
Sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları bölgesel kalkınma politikalarında yeterince önemsenmektedir.	Şehir Merkezi	89	2.93	1.42
	İlçe	46	2.93	1.46
	Kasaba ve Köy	15	3.80	1.69
	Total	150	3.02	1.47
Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının etkili ve verimli bir şekilde faaliyette bulunması için eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerekir.	Şehir Merkezi	89	4.01	1.34
	İlçe	46	3.67	1.21
	Kasaba ve Köy	15	3.46	1.55
	Total	150	3.85	1.33
Sivil toplum kuruluşları (STK) kamunun destekleyicisidir.	Şehir Merkezi	88	3.35	1.26
	İlçe	46	3.54	1.20
	Kasaba ve Köy	15	3.40	1.18
	Total	149	3.41	1.23
Hakkari ilinde bulunan STK'lar yaptıkları çalışmalarla ülkenin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) seviyesini yükseltmektedir.	Şehir Merkezi	89	2.66	1.42
	İlçe	46	2.91	1.39
	Kasaba ve Köy	15	3.26	1.70
	Total	150	2.80	1.44
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.	Şehir Merkezi	89	2.31	1.28
	İlçe	46	2.43	1.24
	Kasaba ve Köy	15	3.00	1.57
	Total	150	2.42	1.31
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.	Şehir Merkezi	88	2.40	1.20
	İlçe	46	2.52	1.41
	Kasaba ve Köy	15	3.53	1.40
	Total	149	2.55	1.32

Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişkisi vardır.	Şehir Merkezi	89	2.50	1.28
	İlçe	46	2.84	1.38
	Kasaba ve Köy	15	3.40	1.50
	Total	150	2.70	1.35
Hakkari ilinde bulunan STK'lar halkın bilgilendirilmesi ve eğitimi ile ilgili etkinliklerde yaptıkları çalışmalarda başarılıdır.	Şehir Merkezi	89	2.69	1.26
	İlçe	46	2.91	1.42
	Kasaba ve Köy	15	3.33	1.58
	Total	150	2.82	1.35
Hakkari ilinde bulunan STK'lar demokrasinin gelişmesinde önemli katkıları vardır.	Şehir Merkezi	89	2.82	1.26
	İlçe	46	2.91	1.39
	Kasaba ve Köy	15	3.46	1.45
	Total	150	2.91	1.33
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.	Şehir Merkezi	88	2.60	1.29
	İlçe	46	2.47	1.45
	Kasaba ve Köy	15	3.33	1.39
	Total	149	2.63	1.36
Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.	Şehir Merkezi	89	2.31	1.40
	İlçe	46	2.67	0.99
	Kasaba ve Köy	15	3.46	1.40
	Total	150	2.54	1.32
Hakkari ilinde bulunan STK'lar turizm, sağlık, sanayi ve ticaret sektörlerinin gelişmesinde etkilidirler.	Şehir Merkezi	87	2.79	1.43
	İlçe	46	3.43	1.29
	Kasaba ve Köy	15	2.93	1.62
	Total	148	3.00	1.43
Hakkari'de bulunan STK'lar toplumun taleplerini kamuya iletmeye etkilidir.	Şehir Merkezi	89	2.85	1.45
	İlçe	46	3.00	1.29
	Kasaba ve Köy	15	2.80	1.69
	Total	150	2.89	1.42
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kalkınması için yerel yönetimlerle sürekli bir işbirliği halinde olmalıdır.	Şehir Merkezi	89	3.96	1.25
	İlçe	46	3.73	1.20
	Kasaba ve Köy	15	3.20	1.82
	Total	150	3.82	1.31
Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.	Şehir Merkezi	89	2.28	1.27
	İlçe	46	2.76	1.41
	Kasaba ve Köy	15	3.60	1.91
	Total	150	2.56	1.43

Tablo 3.16 ele alındığında ankete katılanları cevaplarının ortalaması “3” değerinin üstünde ise katılımcıların soruda yer alan ifadeye katıldıkları, altında ise soruda yer alan ifadeye katılmadıkları anlaşılmaktadır. Bu kapsamda anket maddeleri incelendiğinde katılımcıların genel anlamda, “Hakkari'de bulunan STK'lar toplumun taleplerini kamuya iletmeye etkilidir.” maddesine genel anlamda bireylerin katılmadığı görülmektedir.

Geriye kalan maddelerin ortalaması 3'ün üzerinde olduğu için bireylerin bu ifadelere katılım sağladığı görülmektedir.

İkamet durumuna göre incelenen bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık Tablo 3.17'de ifade edildiği gibidir;

Tablo 3. 17. İkamet Durumuna Göre Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları

İkamet Ettiği Yer	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma	F	Sig.
Şehir Merkezi	89	2.91	0.62	6.30	0.02
İlçe	46	3.03	0.37		
Kasaba ve Köy	15	3.45	0.52		
Total	150	3.00	0.56		

Tablo 3.17'de görüldüğü üzere ikamet durumuna göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p<0.05$) olduğu görülmektedir. Bu farklılığın hangi ikamet durumlarından kaynaklandığının belirlenmesi amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Yapılan Tukey testi sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. 18. Tukey Testi

İkamet		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Şehir Merkezi	İlçe	-0.11	0.09	0.45
	Kasaba ve Köy	-,54	0.15	0.02
İlçe	Şehir Merkezi	0.11	0.09	0.45
	Kasaba ve Köy	-,42	0.16	0.02
Kasaba ve Köy	Şehir Merkezi	,54	0.15	0.02
	İlçe	,42	0.16	0.02

Yapılan test sonucunda görüldüğü üzere şehir merkezinde ikamet edenler ile kasaba ve köyde ikamet edenler arasında anlamlı farklılık olduğu, ilçede ikamet edenler ile kasaba ve köyde ikamet edenler arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve kasaba ve köyde ikamet edenler ile hem şehir merkezinde hem de ilçede ikamet edenler arasında anlamlı farklılık olduğu bulgusu elde edilmiştir.

3.4.3.7. Meslek Durumuna Göre ANOVA Testi

İkamet durumu değişkenine göre ele alınan bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık analizinden önce katılımcıların ortalama analizi yorumlanmıştır.

Tablo 3. 19. Meslek Durumu ve Hipotezler Arası İlişkiler

	Meslek Durumu	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma
Hakkari ilinin kalkınmasında eğitim önceliklidir.	Esnaf	30	3.93	1.38
	Öğrenci	20	3.95	1.39
	Memur	27	4.44	1.28
	Akademisyen	13	4.84	0.55
	Diğer	60	4.23	1.18
	Total	150	4.22	1.24
Hakkari ilinin kalkınmasında uygulanan kamu politikaları etkindir.	Esnaf	30	3.30	1.17
	Öğrenci	20	2.85	1.69
	Memur	27	2.77	1.50
	Akademisyen	13	2.00	1.22
	Diğer	60	2.93	1.36
	Total	150	2.88	1.41
Sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları bölgesel kalkınma politikalarında yeterince önemsenmektedir.	Esnaf	30	3.20	1.27
	Öğrenci	20	3.05	1.63
	Memur	27	2.85	1.48
	Akademisyen	13	2.37	1.75
	Diğer	60	3.15	1.44
	Total	150	3.02	1.47
Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının etkili ve verimli bir şekilde faaliyette bulunması için eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerekir.	Esnaf	30	4.00	1.46
	Öğrenci	20	3.90	1.29
	Memur	27	4.14	1.13
	Akademisyen	13	4.23	0.92
	Diğer	60	3.55	1.40
	Total	150	3.85	1.33
Sivil toplum kuruluşları (STK) kamunun destekleyicisidir.	Esnaf	30	3.00	1.46
	Öğrenci	20	3.20	1.28
	Memur	27	3.77	1.15
	Akademisyen	13	4.15	1.06
	Diğer	59	3.37	1.08
	Total	149	3.41	1.23
Hakkari ilinde bulunan STK'lar yaptıkları çalışmalarla ülkenin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) seviyesini yükseltmektedir.	Esnaf	30	2.76	1.43
	Öğrenci	20	2.65	1.69
	Memur	27	2.44	1.33
	Akademisyen	13	2.23	1.58
	Diğer	60	3.15	1.33
	Total	150	2.80	1.44
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.	Esnaf	30	2.76	1.47
	Öğrenci	20	2.15	1.42
	Memur	27	2.07	1.20
	Akademisyen	13	1.92	1.25
	Diğer	60	2.61	1.19
	Total	150	2.42	1.31
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.	Esnaf	30	2.76	1.45
	Öğrenci	20	2.00	1.29
	Memur	26	2.38	1.29
	Akademisyen	13	2.23	1.09
	Diğer	60	2.78	1.29
	Total	149	2.55	1.32
Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişkisi vardır.	Esnaf	30	2.83	1.41
	Öğrenci	20	2.75	1.33
	Memur	27	2.37	1.36
	Akademisyen	13	1.76	0.92
	Diğer	60	2.96	1.32
	Total	150	2.70	1.35
Hakkari ilinde bulunan STK'lar halkın bilgilendirilmesi ve eğitimi ile ilgili etkinliklerde yaptıkları çalışmalarda başarılıdır.	Esnaf	30	2.90	1.39
	Öğrenci	20	2.30	1.41
	Memur	27	2.70	1.38
	Akademisyen	13	2.92	1.32
	Diğer	60	3.00	1.30
	Total	150	2.82	1.35
Hakkari ilinde bulunan STK'lar demokrasinin gelişmesinde önemli katkıları vardır.	Esnaf	30	3.13	1.43
	Öğrenci	20	2.45	1.23
	Memur	27	2.66	1.41
	Akademisyen	13	2.30	1.54

	Diğer	60	3.20	1.14
	Total	150	2.91	1.33
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.	Esnaf	30	2.86	1.52
	Öğrenci	20	2.75	1.55
	Memur	26	2.46	1.42
	Akademisyen	13	1.53	0.87
	Diğer	60	2.80	1.19
	Total	149	2.63	1.36
Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.	Esnaf	30	3.06	1.48
	Öğrenci	20	2.55	1.57
	Memur	27	1.88	1.18
	Akademisyen	13	1.46	0.77
	Diğer	60	2.80	1.08
	Total	150	2.54	1.32
Hakkari ilinde bulunan STK'lar turizm, sağlık, sanayi ve ticaret sektörlerinin gelişmesinde etkilidirler.	Esnaf	30	3.06	1.38
	Öğrenci	19	3.26	1.52
	Memur	27	2.55	1.57
	Akademisyen	13	3.38	1.60
	Diğer	59	3.01	1.30
	Total	148	3.00	1.43
Hakkari'de bulunan STK'lar toplumun taleplerini kamuya iletmede etkilidir.	Esnaf	30	2.73	1.50
	Öğrenci	20	2.85	1.69
	Memur	27	2.66	1.51
	Akademisyen	13	3.30	1.43
	Diğer	60	3.00	1.24
	Total	150	2.89	1.42
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kalkınması için yerel yönetimlerle sürekli bir işbirliği halinde olmalıdır.	Esnaf	30	4.03	1.24
	Öğrenci	20	3.55	1.63
	Memur	27	3.81	1.49
	Akademisyen	13	4.00	1.35
	Diğer	60	3.76	1.15
	Total	150	3.82	1.31
Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.	Esnaf	30	2.80	1.44
	Öğrenci	20	2.40	1.72
	Memur	27	1.9	1.05
	Akademisyen	13	1.61	1.04
	Diğer	60	2.96	1.40
	Total	150	2.56	1.43

Tablo 3.19 ele alındığında ankete katılanları cevaplarının ortalaması “3” değerinin üstünde ise katılımcıların soruda yer alan ifadeye katıldıkları, altında ise soruda yer alan ifadeye katılmadıkları anlaşılmaktadır. Bu kapsamda anket maddeleri incelendiğinde katılımcıların genel anlamda, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.”, “Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişkisi vardır.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar halkın bilgilendirilmesi ve eğitimi ile ilgili etkinliklerde yaptıkları çalışmalarda başarılıdır.”, “Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.” ve “Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.” maddelerine genel anlamda bireylerin katılmadığı görülmektedir. Geriye kalan maddelerin

ortalaması 3'ün üzerinde olduğu için bireylerin bu ifadelere katılım sağladığı görülmektedir.

Meslek durumuna göre incelenen bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasındaki farklılık Tablo 5.20'de ifade edildiği gibidir;

Tablo 3. 20. Meslek Durumuna Göre Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları

Meslek Durumu	Kişi Sayısı	Ort.	Std. Sapma	F	Sig.
Esnaf	30	3.12	0.66	3.15	0.16
Öğrenci	20	2.86	0.65		
Memur	27	2.82	0.51		
Akademisyen	13	2.71	0.40		
Diğer	60	3.13	0.49		
Total	150	3.00	0.56		

Tablo 3.20'de görüldüğü üzere meslek durumuna göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p < 0.05$) olduğu görülmektedir. Bu farklılığın hangi ikamet durumlarından kaynaklandığının belirlenmesi amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Yapılan Tukey testi sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. 21. Tukey Testi

Meslek Durumu		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Esnaf	Öğrenci	0.26	0.15	0.45
	Memur	0.30	0.14	0.23
	Akademisyen	0.40	0.18	0.17
	Diğer	-0.07	0.12	1.00
Öğrenci	Esnaf	-0.26	0.15	0.45
	Memur	0.04	0.16	0.99
	Akademisyen	0.14	0.19	0.95
	Diğer	-0.27	0.14	0.01
Memur	Esnaf	-0.30	0.14	0.23
	Öğrenci	-0.04	0.16	0.99
	Akademisyen	0.10	0.18	0.98
	Diğer	-0.31	0.12	0.08
Akademisyen	Esnaf	-0.40	0.18	0.17
	Öğrenci	-0.14	0.19	0.95
	Memur	-0.10	0.18	0.98
	Diğer	-0.41	0.16	0.06
Diğer	Esnaf	0.07	0.12	1.00
	Öğrenci	0.27	0.14	0.12
	Memur	0.31	0.12	0.08
	Akademisyen	0.41	0.16	0.06

Yapılan test sonucunda görüldüğü üzere öğrenci ile diğer meslek grubunda olanlar arasında; memur ile diğer meslek grubunda olanlar arasında; akademisyen ile diğer meslek grubunda olanlar arasında ve diğer meslek grupları ile öğrenci, memur ve akademisyenler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bölgesel kalkınma, II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri nedeniyle toparlanmak için uğraşan ülkelerin ekonomi politikalarına girmiş ve kalkınma problemi mekânsal boyut kazanmıştır. Kalkınma, önceleri sadece iktisadi gelişme ve büyüme şeklinde ifade edilirken bugün kavramın kapsamı zenginleşerek, gelişmenin dışında bireylerin hayat standartlarının daha iyi duruma ulaştırılması da tanıma ilave edilmiştir. Ülkeler arasında ya da aynı ülkenin çeşitli bölgelerindeki iktisadi coğrafyadan kaynaklı çeşitlilikler kent, köy, kasaba vb. ayrımları meydana getirdikçe bölgesel kalkınmaya verilen önem çoğalmıştır. Buradan yola çıkarak bölgesel kalkınma en sade ifadeyle, bir bölgenin refah düzeyindeki yükseliştir ve bölgesel kalkınmayla bölgeler arasındaki gelişmişlik seviyesindeki eşitsizliğin giderilmesi hedeflenmektedir.

Bölgesel kalkınmayla, şehrin toplumsal yapısı hakkında her türlü hizmet sağlık, eğitim, şehir içi ulaşım vb. o şehir seviyesinde gerçekleştirilmelidir. Zira bu hizmetler, devlet tarafından kişilere sunulan zorunlu kamu hizmetleridir. Fakat iktisadi yapısıyla alakalı şekilde tarım, endüstri, lojistik, enerji vb. dallarda bölgesel bir başarı elde

edilebilmesi için şehirlerin, potansiyelleri tespit edilerek, tek odaklı üretimin ve uzmanlaşmanın bölgesel bütünlük ve kalkınma için daha yararlı olacağı bir gerçektir.

Sivil toplumun etkinlik alanının kapsamı hususunda tam bir uzlaşma olmamakla beraber, devletin haricinde bir alan olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Buna göre sivil toplum, kamusal alanda faaliyette olan özerk, gönüllülük esasına bağlı, çoğulcu bir yapısı bulunan ve kişi-devlet müzakeresini temin eden toplumsal örgütlenmelerden meydana gelen bir ara alan şeklinde ifade edilebilir.

20. asırdan beri pek çok dalda önemli etkinlikler sürdüren sivil toplum kuruluşları, bilhassa eğitim, sağlık, sosyal yardım, çevre ve kültürel hususlarda başarılı çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Devletin eksik kaldığı dallarda görülen problemlere çözümler üreten STK'lar, katılımcılığa ve demokratikleşmeye hizmet sağlamaktadır. Diğer taraftan, yerel ve bölgesel kalkınmanın unsurları da yine STK'lardır.

Hem Dünya'da hem de Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve çalışma alanları çok fazladır. Fakat yine de makul seviyede olmadığı ifade edilmektedir. Türkiye bakımından incelendiğinde, sayılar ve çalışmalar Avrupa'ya oranla daha azdır. Globalleşmenin etkisiyle devletin hizmet alanının genişlemesi ve AB üyelik süreci, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarını daha da önemli hale getirmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının kalkınmayı teşvik etme hususunda birçok avantajı vardır. Sivil toplum kuruluşları, bu avantajları faaliyette buldukları alanın yerel/bölgesel seviyede kalkınmasında ele alarak, ulusal kalkınmayı gerçekleştirmede önemli destekler sağlayabilmektedirler.

Bir ülkede veya bölgede başarıya ulaşan bir plan, farklı bir ülkede ya da bölgede de başarıya ulaşacağı gibi bir durum söz konusu değildir. Her ülkenin veya bölgenin kendine has bir ekonomisi, mali ve sosyal yapısı bulunmaktadır. Bu doğrultuda, planların hazırlanırken ülkelerin veya bölgelerin kendi iç dinamiklerini hesaba katarak planlarını oluşturması gerekmektedir.

Türkiye'nin fazlaca gelişmemiş illerinden biri olan Hakkâri, turizm açısından barındırdığı yüksek potansiyeli sayesinde iktisadi açıdan dikkat çekici bir gelişmeye sahne olabilecek bir ilimizdir. Nitekim Hakkâri'nin fiziki coğrafya şartlarından ötürü sanayi ve tarım (özellikle tarla tarımı) açısından belli bir seviyenin üstüne çıkamayacağı

öngörülebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında yörenin kalkındırılmasında turizm çok daha büyük bir önem arz etmektedir. Son yıllarda artış gösteren ve çeşitlilik arz eden turizm özellikle de alternatif turizm faaliyetleri açısından ise, yöre daha da zengin bir konumdadır.

Çalışmanın Hakkâri ilinin kalkınmasında Hakkâri ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarını rolü üzerinde yapılması sivil toplum kuruluşlarına yönelik özelden genele bir değerlendirme yapmak pek sağlıklı olmayacaktır. Ama özelde sivil toplum kuruluşlarının etkisini değerlendirme noktasında verimli olacağını düşündük. Hakkâri ilinin kalkınmasında sivil toplum kuruluşlarının rolüne yönelik yaptığımız anket çalışmasında, Hakkâri ilinde bulunan 150 kişiye uygulanan çalışmada bireylere ait özellikler aşağıdaki gibidir;

- Çalışmaya katılan bireylerin %43.3'ü kadın ve %56.7'si erkektir.
- Bireylerin %26'sı 15-25 yaş arasında, %32.7'si 26-35 yaş arasında, %21.3'ü 36-45 yaş arasında, %11.3'ü 46-60 yaş arasında ve %8.7'si ise 61 yaş ve üzeridir.
- Bireylerin %50.7'si evli ve %49.3'ü bekârdır.
- Bireylerin %9.3'ü ilkokul, %10.7'si ortaokul, %26'sı lise, %47.3'ü üniversite ve %6.7'si ise lisansüstü mezunudur.
- Bireylerin %36'sının gelir düzeyi 0-1000 TL arasında, %8.7'sinin 1001-1500 TL arasında, %5.3'ü 1501-2000 TL arasında, %13.3'ü 2001-2500 TL arasında %36.7'sinin 2501 TL ve üzeridir.
- Bireylerin %20'si esnaf, %13.3'ü öğrenci, %18'i memur, %8.7'si akademisyen ve %40'ı ise diğer meslek gruplarında çalışmaktadır.
- Bireylerin %59.3'ü şehir merkezinde, %30.7'si ilçede ve %10'u ise kasaba ve köyde ikamet etmektedir.

Demografik özellikleri verilen bireylerin anket sorularına verdikleri yanıtlar doğrultusunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir;

- Cinsiyete göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p>0.05$) elde edilememiştir.

- Medeni duruma göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p>0.05$) elde edilememiştir.
- Yaşa göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p>0.05$) elde edilememiştir.
- Eğitim durumuna göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p>0.05$) elde edilememiştir.
- Gelir düzeyine göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p>0.05$) elde edilememiştir.
- İkamet durumuna göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p<0.05$) olduğu görülmektedir. Bu farklılığın hangi ikamet durumlarından kaynaklandığının belirlenmesi amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda görüldüğü üzere şehir merkezinde ikamet edenler ile kasaba ve köyde ikamet edenler arasında anlamlı farklılık olduğu; ilçede ikamet edenler ile kasaba ve köyde ikamet edenler arasında anlamlı farklılık olduğu ve kasaba ve köyde ikamet edenler ile hem şehir merkezinde hem de ilçede ikamet edenler arasında anlamlı farklılık olduğu bulgusu elde edilmiştir.
- Meslek durumuna göre bölgesel ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşları arasında anlamlı bir farklılık ($p<0.05$) olduğu görülmektedir. Bu farklılığın hangi ikamet durumlarından kaynaklandığının belirlenmesi amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda görüldüğü üzere öğrenci ile diğer meslek grubunda olanlar arasında; memur ile diğer meslek grubunda olanlar arasında; akademisyen ile diğer meslek grubunda olanlar arasında ve diğer meslek grupları ile öğrenci, memur ve akademisyenler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Çalışmamızda uyguladığımız anket sonucunda, Hakkari ilinin kalkınması için;

Öncelikle Hakkari ilinin, tanıtım reklam politikalarının doğru ve efektif kullanılmadığı, bundan dolayı şehrin imaj sorununun olduğu, bu sorunu aşacak çalışmaların sivil toplum kuruluşları tarafından yapılmadığı dile getirilmiştir. Buna ek olarak yerel ve ulusal basında ortaya çıkan olumsuz haberlerin şehrin güvenli olmadığı algısını oluşturarak bölgenin turizmini sekteye uğrattığı vurgusu yapılmıştır.

Hakkari ilinde bulunan sivil toplum örgütlerinin kalkınma sorununun tarafı konumunda olan ve her biri kalkınma yolunda çeşitli görev ve sorumluluklar üstlenmiş kurumlar arasında oluşturulabilecek etkin bir işbirliği, Hakkari’de kalkınmaya yönelik çabaların başarıya ulaşmasında hayati öneme sahip olacaktır. Şehirde bulunan sivil toplum kuruluşlarının böyle bir işbirliğinin tesis edilmesi ve geliştirilmesinde daha etkin bir rol almaları gerekmektedir.

Hakkari’de bulunan sivil toplum kuruluşlarının, kuruluş amaçlarından birisi olan özel çıkar elde etmeme ilkesinden uzaklaştıkları gözlemlenmiştir. Hakkari ilinde kalkınmanın gerçekleşebilmesi için Hakkari’de bulunan bütün sivil toplum hareketlerinin birlikte hareket etmesi ve sivil toplum kuruluşlarının etkinlik sahasının genişletilmesi, halkın refah seviyesini yükseltecek sosyoekonomik projeler meydana getirmesi noktasında devletin güçlü kurumlarından destek bekledikleri neticesi ortaya çıkmaktadır.

Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının fazla bilinmediği, sivil toplum örgütlerinin tanınırlığının artması için halkın ihtiyaçlarına göre hareket eden, ihtiyaçlarını önceleyen çalışmalar yürütmesi gerektiği yapılan çalışma sonucunda karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada daha özele inildiğinde uygulanan anket sonucunda; Hakkari’de bulunan sivil toplum kuruluşlarının, Hakkari şehrinin ön plana çıkan potansiyel sektörlerini saptaması ve şehrin büyüme dinamiklerinin buna dayandırması, Hakkari’de yapılabilecek alternatif sporlar olan; kayak, rafting, trekking vb. sporlara yönelik şehrin turizmine katkı sağlayacak çalışmalara daha fazla önem verilmesi gerektiği vurgulanmış ancak şehrin konaklama şartlarının iyileştirilmesinin gerektiği turizme hizmet verme noktasında şehrin bu konuda yol kat etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Hakkari ilinde, iktisadi faaliyetlerin tek başına kamu sektörü ve özel sektörle yetersiz kaldığı, bunların yanında bir seçenek olarak sivil toplum örgütlerinin olabileceği ve iktisadi çalışmaların yeniden düzenli bir biçimde dağıtılmasında çok önemli bir rol almaları gerektiği vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akiş, E. (2011). *Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 44, 237-256.
- Akpınar, R. (2005). *Bölgesel Gelişme Politikalarında Yaşanan Değişim: Yeni Bölgeselleşme Paradigması ve Uygulamaları*. DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Akpınar R. Taşçı K. ve Özsan M., *Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları*, Bursa, Ekin Yayınları, 2011, s.10.
- Aktakas, B. G. (2006). *Bölgesel/Yerel Kalkınma, Bölgesel Gelişme İçin Bir Model*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Atamtürk, B. (2007). *Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları*. Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 22(1), 89-103.
- Azizul, H. ve Forhad, A. (2013). *The Role of NGOs in Sustainable Development In Bangladesh*. *Present Environment and Sustainable Development*, 7(2).
- Bayhan, V. (2002). *Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm*. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 26(1).
- Berber, M. ve Çelepci, E. (2000). *Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*. KTÜ İktisat Dergisi, 146-156.
- Bernat, A. G. (1999). *Economic Growth Theory, Clustering, and the Rise of South*. *Review of Regional Studies*, 29 (1), s.4-3.
- Boudeville, J. R. (1966). *Problems of regional economic planning*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Capello, R. (2011). *Location, Regional Growth and Local Development Theorie*. AESTIMUM 58, Giugno, 1-15
- Çelikkol, M. M. (2014). *Bölgesel Kalkınma Ajansları: Sağlanan Desteklerin Bir İl Ölçeğinde Değerlendirilmesi*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 39, 327-349.
- Çiftçi, M. (2015). *Interregional Economic Growth with The Theory of Growth Poles in Kazakhstan*. Eurasian Academy of Sciences, Sayı: 2.
- Çillililer, Y. (2014). *Demokratikleşme Bağlamında Sivil Toplum Normları*.
- Demir, O. (2002). *Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeye*. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(1), 1-16.
- Demiral, M. (2007). *Türkiye’de Sosyal Sermaye Kapsamında Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ’nın Sürdürülebilir Sosyo-Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü*. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 13.

Deviren, N. V. & Yıldız, O. (2014). *Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri*. Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 44, 1-35

Dinler, Zeynel. (1986). *Bölgesel İktisat*. Bursa : Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Doğan, S. & Yıldız, Z. (2007). *Bölgesel Kalkınma, Turizmin İlişkileri ve Göller Bölgesi Kalkınmasında Alternatif Turizm Potansiyelinin Kullanılabilirliğine Yönelik Bir Araştırma*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6, 148-181.

Eren, H. & Cidecigiller, A. (2011). *Bölgesel Kalkınma Ajansları*. İÜHFİM, Sayı: 1-2, 391-410.

Engin, C. (2011). *Kalkınma Ajansları: Türkiye ve İngiltere Ülke Örnekleri*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 65-77.

Engin, M. A. (2014). *Yoksullukla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Eraslan, L. (2011). *Sivil Toplum ve Eğitim*. 1. Baskı, Ankara: Maya Akademi

Esen, O. (2001). *Anadolu'da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örneği*. İmaj Kitabevi, Ankara.

European Association of Development Agencies. (1999). *Creation, Development and Management of RDAs Does it have to be so difficult? Bruxelles*, European Association of Development Agencies.

Genç, F. N. ve Erdoğan, Ü. (2010). *Yerel Demokrasi ve Kalkınma Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Aydın Örneği*. Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Gündüz, A. Y. ve Kaya M. (2014). *Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Kalkınmadaki Rollerine Üzerine Bir Değerlendirme*. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 6(10).

Gözübüyük Tamer, M.(2010). "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum." *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı:1, Haziran-2010, S: 90-105.

Ildırrar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. 1. Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.

İslam, A. (2012). *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 42). Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kakumani L. ve Brabhakar, K. (2011). *Non-Government Organizations: Problems & Remedies in India*. Serbian Journal of Management 6(1).

Karaçay H. ve Erden L. (2004). *Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye'den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(3).

Karasu, K. (2009). *Yerelleşme Söylemi ve Bölge Kalkınma Ajansları*. MEMLEKET Siyaset Yönetimi, 4(11), 1-43.

Keyman, F. (2006). *Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*. STGM 2006 Ankara.

Kıratoğlu, E. (2015). *Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma Ajanslarının Önemi: KARACADAĞ Kalkınma Ajansı*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Şanlıurfa.

Kibritçioğlu, A. (2005). *İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri*. AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53(1-3), 207-230.

Küçükler, C. (1998). *Bölgesel Kalkınma ve Kentsel Gelişme, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*. (Ed. Ahmet Şahinöz), Turhan Kitabevi, Ankara.

Küçükali, A. (2013). *Sosyal Politika Uygulamalarında Kalkınma Ajansları: KUDAKA Örneği*. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27(3), 205-220.

Koç, K. (2005). *Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasal İktidarın Karar Verme Sürecine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kovacs, I.P. (2006). *Macaristan'da Bölge İnşası, Güney Trans Tuna Bölgesi Örneği. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumunda Sunuldu*. Ankara.

Maç, N. (2006). *Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye*. Konya Ticaret Odası Etüt Araştırma Servisi, Sayı: 117/76, 1-8.

Onbaşı, F. (2005). *Sivil Toplum*. L&M Yayınları, İstanbul.

Öner, Ş. (2001). *Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Demokrasi ve Katılım Algılamaları*. Çağdaş Yerel Yönetimler, 10(2).

Özaslan, A. ve Ünlü, H. (2015). *Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Değişim ve Kalkınma Ajansları*. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 13, 64- 83.

Özcan, E. (2011). *Sivil Toplum Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Sivil Toplum-Devlet İlişkisi*.

Özdemir G. & Başaran B. (2003). *Türkiye'de Kooperatifçiliğin Fikir, Anayasa Ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi*. Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi, Sayı: 142, 33.

Özel, M. (2017). *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgelerarası Dengesizlik ve Yeni Yönetimsel Birim Arayışları*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 64, 166-199.

Özgür, M. E. (2010). *Coğrafya Bölümü Ders Notları*. Ankara Üniversitesi.

Özkiraz, A. & Talu N. (2008). *Sendikaların Doğuşu; Türkiye ve Batı Avrupa Ülkeleri Karşılaştırması*. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, (2)108-124.

Polatkan, T. (1968). *Bölgesel gelişme politikası*, Ankara: DPT Yayını.

Sevinç, H. (2011). *Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları*. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6(2), 36-52.

Şahin L. ve Öztürk, M. (2008). *Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye'deki Durumu*. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (54).

- Şen, F. (2007). *İçsel Büyüme ve Türkiye’de Yatırım Harcamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İzmir.
- Şiriner, İ. ve Doğru, Y. (2005). *Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Kocaeli Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(2), 163-182.
- Talas, M. (2011). *Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektif*. TÜBAR-XXIX, Tamer, A. (2010). *Kalkınma Ajanslarının Türk Hukuk Sistemindeki Yeri*. Uzmanlık Tezi (Kalkınma Bakanlığı-Eski DPT), Ankara.
- Toman, M. & Akyiğit, H. & Uysal, A. F. (2013). *Türkiye’de Sürdürülebilir Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Akşehir İlçesi Örneği*. Ulusal Kop Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, Konya.
- Tosun, G. (2001). *Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi Bağlamında Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım*. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Ege Akademik Bakış, 1(1).
- Tosun, M. (2013). *Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Siyaset, Sivil Toplum Kuruluşları Yöneticileri Üzerine Bir Değerlendirme: Uşak Alan Araştırması*. Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Tumay, M. ve Okatan, F. (2015). *Alexis De TOCQUEVILLE’e Göre Sivil Toplum*. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 19(3).
- Türker, M. T. (2009). *İçsel Büyüme Teorilerinde İçsel Büyümenin Kaynağı ve Uluslararası Ticaret Olgusuyla İlişkisi*. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 25, 87-94.
- Uğur, S. (2013). *Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri*. Ekin Yayınevi, Bursa.
- Uluç, V. A. (2012). *Birey ve Sivil Toplum İlişkisi Çerçevesinde Türkiye’de Demokrasi Sorunu*. Mukaddime, Sayı: 6.
- Utuk, I. O. (2014). *The Role of Non-Governmental Organizations(NGOs) in Participatory and Sustainable Rural Economic Development in Nigeria*. IOSR Journal of Economics and Finance (IOSRJEF), 4 (1), 25.
- Vural, H. (2014). *Tarım Kesiminin Örgütlenmesinde Kooperatiflerin Önemi*. XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Samsun.
- Yardımcı, P. (2006). *İçsel Büyüme ve Türkiye’de İçsel Büyüme Etkileyen Faktörlerin Ampirik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yatkın, A. (2013). *Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları ve Kadın Katılımı: Elazığ Örnekalın Araştırması*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(2).
- Yavilioğlu, C. (2002). *Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistlik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım)*. C.U. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(2), 49-70.
- Yel, A., Murat, (2008), *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*. Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, İ. (2004). *Demokrasi ve Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*. Seçkin Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara.

Yiğit, A. G. & Maden, S. I. (2019). *Bölgesel Kalkınma Politikalarındaki Dönüşüm: Yeni Bölgecilik Yaklaşımı ve Türkiye Yansımaları*. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3, 113–120.

EKLER LİSTESİ

EK-1 ANKET FORMU

Değerli katılımcı;

Bu çalışma, “Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi: Hakkâri İli Örneği” amacıyla yapılmaktadır. Elde edilen veriler bilimsel bir amaç için kullanılacaktır. Göstereceğiniz ilgi ve özene teşekkür ederiz.

1. Yaşınız?

15-25 arası 26-35 arası 36-45 arası 45-60 arası 60 ve üstü

2. Cinsiyetiniz Hangisidir?

Kadın Erkek

3. Eğitim Seviyeniz Nedir?

( ) İlkokul ( ) Ortaokul ( ) Lise ( ) Üniversite ( ) Lisansüstü

4. Toplam Geliriniz Ne Kadar?

( ) 0-1000 TL arası ( ) 1000-1500 TL arası ( ) 1500-2000 TL arası ( ) 2000-2500 TL arası

( ) 2500 TL üstü

5. İkamet ettiğiniz yer neresidir?

( ) Şehir merkezi ( ) İlçe ( ) Kasaba ve köy

6. Medeni durumunuz aşağıda belirtilenlerden hangisidir?

( ) Bekar ( ) Evli

7. Meslek durumunuz hangisidir?

( ) Esnaf ( ) Öğrenci ( ) Memur ( ) Akademisyen ( ) Diğer

Anketin bu bölümünde katılımcıların Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının (STK) Hakkari ilinin ve bölgenin kalkınmasındaki rolüne yönelik olarak sorular sorulmuştur. Ankette yer alan her bir soruya “Kesinlikle katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kısmen katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kesinlikle katılıyorum” seçeneklerinden sizin görüşünüze uygun olan soruyu işaretleyiniz.

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Hakkari ilinin kalkınmasında eğitim önceliklidir.					
Hakkari ilinin kalkınmasında uygulanan kamu politikaları etkindir.					
Sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları bölgesel kalkınma politikalarında yeterince önemsenmektedir.					
Hakkari ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının etkili ve verimli bir şekilde faaliyette bulunması için eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerekir.					
Sivil toplum kuruluşları (STK) kamunun destekleyicisidir.					
Hakkari ilinde bulunan STK’lar yaptıkları çalışmalarla ülkenin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) seviyesini yükseltmektedir.					
Hakkari ilinde bulunan STK’lar Hakkari ilinin kişi başına düşen milli gelirdeki artışta etkisi büyüktür.					

Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari'deki yoksulluğu azaltmaktadır.					
Hakkari ilinin kalkınmasında Hakkari'de bulunan STK'lar arasında düzenli bir çalışma ilişkisi vardır.					
Hakkari ilinde bulunan STK'lar halkın bilgilendirilmesi ve eğitimi ile ilgili etkinliklerde yaptıkları çalışmalarda başarılıdır.					
Hakkari ilinde bulunan STK'lar demokrasinin gelişmesinde önemli katkıları vardır.					
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin sosyo-kültürel yapısının gelişmesinde önemli çalışmalar yapmaktadır.					
Hakkari ilinde bulunan STK'lar toplumda özgür bir tartışma platformu oluşturmaktadırlar.					
Hakkari ilinde bulunan STK'lar turizm, sağlık, sanayi ve ticaret sektörlerinin gelişmesinde etkilidirler.					
Hakkari'de bulunan STK'lar toplumun taleplerini kamuya iletmeye etkilidir.					
Hakkari ilinde bulunan STK'lar Hakkari ilinin kalkınması için yerel yönetimlerle sürekli bir işbirliği halinde olmalıdır.					
Hakkari'de bulunan STK'lar bireylerin yerel siyasete katılmasında gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.					